

7. ՏԱՐԻ 1965

ԱՇԽԱՏԱԿԱՆ

9

**پاكين**  
 مجلة شهرية ، ادبية وفنية علمية  
 مدير المسؤول  
 السيد ارتين كارنيك قزانهجيان

•

**PAKINE**  
 REVUE MENSUELLE  
 LITTÉRAIRE & ARTISTIQUE  
 Propriétaire  
 Dr. A. KAZANDJIAN

•

**բ Ա գ ի ն**  
 ԱՄՍԱԳԻՐ  
 ԳՐԱԿԱՆ ՈՒԹԵԱՆ  
 ԵՒ ԱՐԹԻՍՏՈՒ

ՎԱՐՁ ԽՄԱԳԻՐ  
 Կ. ՍԱՍՈՒՆԻ  
 ԽՄԱԳԻՐՆԵՐ  
 ԵԴ. ՊՅՅԱՃԵԱՆ, Պ. ՍՆԱՊԵԱՆ

ԽՄԲԱԳՐ ՈՒԹԵԱՆ  
 ԱՆԴԱՄՆԵՐ  
 Յ. ԳԵՂԱՐԴ  
 Տ. ՈՍԿՈՆԻ  
 Բ. ՓԱՓԱՋԵԱՆ  
 Վ. ՕՇԱԿԱՆ

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՅՅԷ  
 ED. BOYADJIAN  
 B.P. 1153, BEYROUTH-LIBAN

Հեռագրային թիվ 296898

**ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՈՒՆԻՆ**

- Յ. ԳԵՂԱՐԴ
- Զ. ՄԻՐՁԱՅԵԱՆ
- Կ. ՍԱՍՈՒՆԻ
- Հ. ՅՈՂԱԷՓԵԱՆ
- ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ
- Հ. ԳՐԱՆԵԱՆ
- Ա. ԴԱԻԻԹԵԱՆ
- Լ. ՄԿՐՏՁԵԱՆ
- Ս. ՄԻՔԱՅԵԼԵԱՆ
- Բ. ՓԱՓԱՋԵԱՆ
- Պ. ՍՆԱՊԵԱՆ
- • • • •
- ՆՇՄԱՐՆԵՐ
- ՄՇԱԿՈՒԹԱՑԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

# Բազին

413

## ԱՅՍԱԳԻՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒՐԵԱՆ Ե ԱՐՈՒԵՍՏԻ

Դ. ՅԱՐԻ, ԲԻՒ Զ

ՄԵՂՅԵՄԱՐ 1963

ԳԼՈՐՈՒԹ

ՄԻՐՈՑ ԵՒ ՄԵՂԴԻ ՀԱՄԱԼՆՈՒԱԿ

Յ Ո Յ Ե Ն Գ

Մոռցուած ազգայն վր

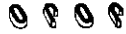
Գիշեր էր, ամառ,  
Աստղեր անհամար,  
Երբ լուռ ծովափին  
Սրտիս աշնահար  
Վառեցիր խարոյկ  
Համբոյրով մ'անմար:

Նուագ կար, ու պար,  
Գիճի՛ր ոսկեվառ,  
Բայց աչքիդ արցունք  
Բաժակերդ խորունկ  
Զարկի՛ր մակառին  
Սեղանին մարմար...

Ձեռք-ձեռքի, անխօս,  
Քայեցինք անծայր  
Մերձ մամբէմ խաւար.  
Ըսիր, «Վեցի՛ր հոս,  
Անել է անդիմ,  
Անդունդ կայ մըքիմ»:

Եւ սիրով դալար  
Երբ վշտիդ օրօր  
Ուզեցի երգել՝  
«Զարժեր մոխիրին,  
Ըսիր, - Ե՛տ դարձիր,  
Նո՛ր կեանքի համար»:

Յ. ԳԵՂԱՐԴ



## Մանգուկիս

Օրօ՛ր, օրօ՛ր, քննացիր...  
Դուրսը լռյա է, լուսընկայ-  
Քունըդ ըլլայ խո՛ր, անծի՛ր...  
Հովը ֆիւին կը հեւայ:

Դուրսը լռյա է, լուսընկայ...  
Մօրըդ սիրտը խունկ, բուրվառ՝  
Վըրադ անո՛յշ կը ծըփայ...  
Օրօ՛ր, ննջէ միայաբ:

Քունըդ ըլլայ խո՛ր, անծի՛ր,  
Վարդի բերք մ'իսկ, ա՛հ, չիյնայ...  
Երագդ՝ հեֆիաք մը անգիր,  
Կեանքդ՝ ոսկի մանանայ:

Հովը ֆիւին կը հեւայ...  
Ցայգն է ազօթ մը անդորր-  
Ցօզը վարդին թող մընայ,  
Քեզի՛ նանա՛նջ, ու օրօ՛ր:



Աչքերուդ մէջ լայնածիր երկինքներ կան արեւոտ,  
Լուսափետուր սարեակներ ուր կը թռչին երգի պէս,  
Կը դօզանջէ հեռաւոր վանքի մը գանգը անտես՝  
Խաղաղութեան ու սիրոյ ազօթքն ամէն առաւօտ:

Նշենինք ծաղկափթիք՝ բոց ու ձիւնի տակ շրփոք՝  
Թարթիչներուդ ցանկորմին հոտ - ցայթֆեր լուսագէտ -  
Կը մարմըրին, կը վառի՛ն դադդադազին, սիրակէզ՝  
Գարնանային հովերու թեւերուն տակ քննայնոտ:

Գիւղանկարնե՛ր անգին՝ աչերդ խորո՛ւնկ, անսահմա՛ն,  
Կարկաչահոս ակերու ազամանդով պատարուն,  
Ուր հեֆիաքի մ'անծանօթ կը դողայ շուֆն հըմայուն:

Մըտի՛ր դահլիճը սրտիս, կախէ՛ գանձն անվարան  
Բլունգէ գամէն՝ թաշապատ ու լուսայորդ պատերուն -  
- Գեղօրներէն (գիտցի՛ր) է՛ն սուղն ու ֆազրը կու տաս դուն:

Յ. ԳեղԱՐԴ

**2. ՄԻՐԱՅԵԱՆ**

**ԱԻՆԼԻ ԹԱՆԿ**

Հրանգը վերադառնում էր տուն: Նա յոգնած էր եւ երջանիկ: Նա ժպտում էր գործից տուն վերադարձող իր պէս յոգնած ու երջանիկ բազմութեանը, որ խոնուել էր մայրքերի վրայ:

— Բոլորը վերադառնում են տուն, մտածում էր նա: Բոլորը վերադառնում են տուն, ուր սպասում է նրանց սեղանը, աղքատիկ բայց տաք ու անկողինը: Եւ կանայք: Իմ կինը սպասում է ինձ: Վառարանի կողքին նստած նա նայում է երբեմն ժամացոյցին ու սպասում է ինձ. ի՞նչ լաւ է այս յոգնութիւնը: Որքա՞ն լաւ է յոգնած կեանքը, որը սպասում է փայփայանքի, ձեռքի մի թեթեւ շոյանքի՝ քնելու համար:

Կինս սպասում է ինձ: Իսկ եթէ ես յանկարծ մեռնե՞մ... մեռնեմ կը նոջիցս առաջ, այսպիսի մի երեկոյ, վերադարձի ճանապարհին, մի սխալ քայլ, մի մեքենայ...:

Հրանգը վախեցած ժպտաց: Նա չէր ուզում մեռնիլ: Նա այժմ շատ աւելի էր սիրում իր կեանքը, քան մի տարի առաջ: Նրա կրծքում մի ուրիշ սէր կար, որը աւելի թանգ էր քան իր կեանքը: Այնքան էր եթէ մեռնէր այդ սէրը:

Ենթադրենք, մի արկած պատահի եւ ես մեռնեմ: Վառարանի կողքին նստած՝ կինս ամէն բողբ դառնայ եւ անող անհանգստութեամբ նայի ժամացոյցին, այնինչ ես մեռած լինեմ արդէն եւ նա յամառօրէն շարունակի ինձ սպասել եւ ամէն վայրկեան մօտենայ պատահանին, կտորտի մատները, եւ անդադար, անդադար սպասի ինձ: Որքա՞ն յիմար է այս միտքը: Ես չեմ կարող այդպէս մեռնել: Նա մեղք է: Նրա համար դա անտանելի մի տանջանք կը լինի: Նա գուցէ խենթենայ: Նա...:

Իսկ եթէ ես իսկապէս ընկնեմ մեքենայի տակ եւ մեռնեմ... Հէնց հիմա, Հէնց այս բողբիս... եւ այնինչ նա լուացուած, անտրուած եւ դեղեցիկ՝ ամէն վայրկեան կը սպասի քայլերիս ծանօթ ձայնին, դրան իմ ծանօթ զարկին... եւ մէկ ժամուայ, երկու ժամուայ անտանելի սպասումից յետոյ յանկարծ աստիճանների վրայ կը լսուի անծանօթ քայլերի ձայնը: Դուռը կը զարկեն: Բայց ոչ այնպէս՝ ինչպէս ես եմ զարկում: Մութ, ան-

հաւատալի, անկարելի մի միտք՝ փոթորկեց զշուած Թուշուհի պէս կ'անցնի սենեակով: Նա գողացող ձեռքերով կը բացի դուռը:

- Ձեր ամուսինը...

Նա դունատ կը լինի, սոսկալի դունատ կը լինի: Կը շտապի, անմիտ եւ անօգուտ ձեռով կը սկսի շտապել, ու կը վազի անից դուրս, ու կը մոռանայ բնթրիքը փոքրիկ ճրագի վրայ: Նա կը վազի դէպի հիւանդանոց եւ ամբողջ ճանապարհին անմտօրէն կը յիշի իր մանկութեան ազօթ քնեքից կըտորտանքներ... «Աստուած իմ... Հայր Սուրբ... փրկի՛ր, Աստուած իմ... իմ Հրանդը...», եւ կը վազի, յուսահատօրէն կը վազի: Յետոյ, հիւանդանոցում, նա կը թեքուի իմ արիւնոտ մարմնի վրայ: Ես մի վերջին անգամ կը բացեմ իմ աչքերը եւ նա հերոսաբար կը ժպտայ ինձ: Յետոյ ես նրան կ'ստեմ...

Հրանդը կանգնեց: Այլեւս երջանիկ չէր: Տարուի էր մտնով ու աշխատում էր պատկերացնել այդ վերջին տեսարանը, իր կնոջ ամբողջ տանջանքով եւ յուսանատուքեամբ:

Ես միայն մի ձեռն ունեմ նրան փրկելու, մտածեց Հրանդը: Միայն մի ձեռն: Որպէսզի նա իմ մահուանից յետոյ չտանջուի եւ ցանկանայ ինձ մոռանալ: Մի ազեղ, շատ ազեղ մի ձեռն: Վերջին բուզէին, վերջին շնչիս հետ ես պիտի նրան ստեմ. «Ես քեզ երբե՛ք չեմ սիրել... Ես քեզ շոյելիս փակել եմ աչքերս, որպէսզի չտեսնեմ քեզ... իմ միակ երջանիկ վայրկեանները այն ժամանակ էին, երբ ես քեզնից հեռու եմ եղել... ես քեզ խաբել եմ, սիրելիս...»:

Դա չափազանց ազեղ է, դա չափազանց տանջալի է, բայց նրան փրկելու միակ ձեռն է դա: Ի՞նչ նշանակութիւն կ'ունենայ եթէ կինս ինձ ստի՛ իմ մահուանից յետոյ: Ես չեմ լինի այլեւս: Ես չեմ զգայ նրա մեծ յուսախաբութիւնը: Մահուանս բուզէին ես պիտի մտածեմ նրա երջանկութեան մասին եւ ոչ թէ իմ յիշատակը, որը ո՛չ մի, ո՛չ մի նշանակութիւն չի կարող ունենալ ինձ համար:

Հրանդը տարուած իր մտքերի տենդից՝ արագացրել էր քայլերը եւ մտնում էր վերջին քառուղուն: Ինքն իր մէջ թազում, մա դուրս քայլից մայրից ու յանկարծ տուր մի նիչ պատուեց ուղեղը եւ լռոյի երկու հըզօր յորձանգներ կուրացրին նրան: Նա փորձեց յետ ցատկով դէպի մայրը, բայց արդէն ուշ էր: Նա լսեց իր զանկի խուլ դուրբերը աւալատակի վրայ եւ մթութիւնը կլանեց ամէն ինչ...

Հրանդը բացեց աչքերը եւ թանձրացած արեան միջից տեսաւ իր վերջայ թեքուած կնոջ դունատ, սոսկալիօրէն դունատ դէմքը: Կինը հերոսաբար ժպտում էր նրան...

...Նա հերոսաբար կը ժպտայ ինձ... այդ մեքենան... այդ ձայնը... ես պիտի ստեմ նրան... «Ես քեզ խաբել եմ... ես չեմ սիրել...» պիտի ստեմ... «Ձեմ սիրել... չեմ սիրել...»

- Հրանդ - մրմնջաց կինը, որի աչքերը շոք էին, մեծ էին եւ վառուում էին խենթեցած լապտերների պէս:

- Ես քեզ սիրում եմ, - մրմնջաց Հրանդը, - ես քեզ ամէն ինչից սուշի եմ սիրել... փրկի՛ր ինձ... օգնի՛ր ինձ... ուզում եմ ապրել... քեզ հետ... փրկի՛ր ինձ... ես սիրում եմ քեզ...

Հրանդը մեռնում էր...

**ՄՈՌԱՅՈՒԱԾԸ**

(Պատմաբան)

Վերջրի գլխարկս, բացեցի դուռը եւ դուրս եկայ: Գաւիթը ամայի էր: Բոլոր դռները փակ էին: Արդէն երկու ժամ էր, որ դրամատան պաշտօնեաները ծայրի էին իրենց գրէկը, լուացուել, վերջրել իրենց գլխարկները եւ գնացել էին տուն: Ամբողջ այդ հսկայ ապարանքում ինձնից, դռնատանից եւ մի քանի պահապաններից բացի՝ ոչ ոք կար հաւանաբար: Այդ օրը ես երկու ժամ աւելի էի նստել շտկելու համար տնտրակները, առանց յուսալու, որ այդ բանը կը յաջողուի: Ջեզուսները բացայայտ էին եւ անշարժ: Բայց զա իմ վերջին նիզն էր՝ անկարելի սննդ: Այժմ ես գիտէի, որ անկարելի մնացել է չարուած: Եւ վազը պիտի գային երեք քնննիչներ: Թէ ինչու՞ երեք, չգիտեմ: Մէկը բուսկան էր: Բայց նրանք անպայման պիտի երեք լինեն, անբաժանելի եւ անխուսափելի:

Ես անցայ կիսալուսաւորուած գաւիթը քեթիւ քաշիկով եւ քեթիւ սրտով, նայնիսկ մի քիչ գուարթ, ինքս ինձնից գոհ: Չգիտեմ ինչու՞, ինձ քուտ էր, որ եթէ նկատուեմ դռնատանից՝ աւելի լաւ կը լինի: Բայց երբ մտնեմ էի գլխարկ դարպասին, դուռը յանկարծ ճանչաց եւ բացուեց: Կարծես ինձնից իրեն: Ներս մտան գաւիթը երեք պարոններ, սեւ պատմուճաններով, սեւ, մի քիչ երկար եւ տարօրինակ գլխարկներով, մէկը միւսի յետեւից: Որպէս քաղաքակրթութիւն՝ մի քիչ սեղանեցի պատին եւ բարձրացրի գլխարկս: Բայց նրանք անցան իմ կողքով, առանց ինձ նայելու, գլխահակ եւ մտածող: Դա աւելի եւս ինձ ուրախացրեց: Նշանակում է ես դեռեւս կարեւոր մարդ չեմ: Արագ մտեցայ մուտքի դարպասին եւ մինչդեռ դռնատանը կիսալուսի մէջ խարխաղելով աշխատում էր մի բան գրտնի գետնի վրայ, սննկատ սահեցի դրան կիսաբացուածքի միջից եւ քեթիւ քաշիկով իջայ աստիճանները:

Մինչեւ հիմա ամէն ինչ յաջող էր սնցել: Փողոցը մաւթ էր եւ շատ մաքր անձրեւ էր մազում: Շատ համելի էր:

Առամներս միջից սովորական մի եղանակ ասուցանելով, սկսեցի քաշիկ: Անցորդներ քիչ կային: Բայց բոլորն էլ գլխահակ էին եւ մտազբաւ: Մէկը նայնիսկ դիպար ինձ, մի քիչ հրեց մի կողմ եւ առանց ուշադրութիւն դարձնելու եւ նայնիսկ ստանց գլուխը բարձրացնելու՝ անցաւ: «Այս մարդը մտածող էր», մտածեցի: Բայց այդ «մտածող» բառի վրայ ես մի քիչ կանգ առայ: Մի ինչ որ փոքրիկ, շատ փոքրիկ անհանգստութիւն կար իմ սրտում: Դա անբարձր մի բան էր: Կարծես թէ մի ինչ որ կարեւոր բան մտածեցի էի եւ չէի կարողանում նայնիսկ որոշել, թէ ի՞նչ բան կարող է լինել որ մտածեցած լինեմ: Մի դէպք: Ո՛չ: Ո՛չ գէպք, ոչ ժամադրութիւն եւ ոչ էլ անուն... Մի թ/թ: Մի ինչ որ իր, մի ինչ որ տեղ մտածեցի էի: Այդ անհանգստութիւնը վայրկեանակամ էր ծակոցի նման, որ գրգռի սրտիս մէջ: Դա ի հարկէ ոչ մի կապ չունէր իմ գեղծարարութեան, դրամատան կամ վազուայ քննիչների հետ: Դա արդէն որոշուած մի խնդիր էր, «փակ մի դուռ», ինչպէս ասում են, որի մասին մտածուելը ոչ մի արդիւնք չէր կարող ունենալ: Դա մեծ մի դժբախտութիւն էր, որը անցեալ-կատարեալ էր եւ որն ուղղել ոչ մի կերպ չէր կարելի: Դա վաղուայ մեծ հարցն էր, այն ինձ այլ-

ես չէր հետաքրքրում, քանի որ ելքը եւ արդիւնքը արդէն ինձ յայտնի էին: Այդ փոքրիկ ծակոցը նորից վերադարձաւ, երբ ես մտածում էի մըտնել լուսաւորած մի սրճարան: Այս անգամ մի քիչ աւելի ուժեղ էր ծակոցը, այնպէս որ ես անվճարական կանգնեցի սրճարանի դրան եւ սկսեցի մըտածել.

- Ի՞նչ կարելու բան է, որ ես մոռացել եմ: Մի ժամադրութի՞նք: Երեքշաբթի է եւ ես ոչ մի ժամադրութիւն չունեմ: Իմ ազատ օրն է, նուիրուած ըզբախտեալութեան: Տիկինն ինձ սպասում է վաղը: Խաղում եմ Հինգշաբթի եւ Ուրբաթ օրերը: Երեքշաբթի ոչ մի ժամադրութիւն: Ոչ ոք ինձ չի սպասում: Մի քիչ գծգծեմ, եւ դարձայ եւ հեռացայ սրճարանից, շարունակեմ ճամբաս քայլ փոշու միջով:

Քայլ գուցէ այսօր Զարեշաբթի՞ է եւ ես շփոթել եմ օրերը եւ տիկինը սպասում է ինձ, եւ արդէն անհանգիստ է: Որովհետեւ իմ այցը, սեռական հանդիպումից բացի, նրա համար այլ բաներ էր նշանակում: Զեղծարարութեան հիմնական պատճառներից մէկն էլ այդ շաբաթական այցն էր, որը երբեմն շատ թանկ էր վերջանում: Քայլ նա արժանի էր մեծագոյն անձնագոհութեան: Ասելով «տիկին», եւ նրա ֆիզիքական վիճակն եւ ուզում բնութայն: Քայլ նա բոլորովին այդ մտքով տիկին չէ: Նա օրերու է, երիտասարդ է, գեղեցիկ է եւ երգչուհի: Նա մեծ յաջողութիւն է վայելում հարուստ երիտասարդների մէջ եւ շրջապատս անկեղծօրէն նայանում է ինձ: Բացի այդ, յարաբերութիւն ունենալ յայտնի մի երգչուհու հետ, ինքը տարօրինակ մի խանդավառութիւն է: Եւ նշանակում է՝ հաւանական է, որ Զարեշաբթի լինի եւ նա սպասի ինձ եւ դաշտային այդպէս կիսատ մնալ նրա կողորդում եւ նա յանկարծ որոշի այլեւս չերգել ինձ համար եւ չհանդիպել ինձ: Նորից անհանգստութիւն եւ նորից մտահոգութիւն եւ նորից այդ ծակոցը, այդ յաւան, անհասկնալի ծակոցը, մոռացուած իրը: Ես կանգնեցի ոտիկանի մտաջ, փողոցի մէջ, անձրեւափոշու տակ եւ ցուցամտաւ դրեցի նրա կրծքին եւ ուղեմեջ: Ես օրն էի ուզում հարցնել նրանից: Քայլ նայեմք ան այն, որ բերանս բացէի, նա բարի ժպիտով նայեց ինձ, իմ միջով. առուի մէջ պտկած մի շան, որը թրջուած էր եւ դողում էր եւ կոտցու ու շան յդի փորը շայնց ու դրեց նրան պատի տակ, չոր տեղ: Քայլ յետոյ ոտտիկանն այլեւս չդարձաւ դէպի ինձ, այլ շարունակեց քայլել, դանդաղ ու վստահ, եւ յդի շունը պատի տակ էր, չոր տեղ եւ ես կանգնած մնացել էի փողոցում, անձրեւի տակ:

Այժմ ես կը գնամ տիկնոջ մօտ: Երեքշաբթի է կամ Զարեշաբթի: Դա շատ կարելու չէ: Կարելուը այն է, որ մարդ իմանայ թէ շարաքուտայ օրերն իսկապէս նշանակութիւն ունե՞ն, թէ ոչ: Այդ անձրեւաւազի մէջ ես չէի տեսնում ստուերս: Քայլում էի թրջուած եւ արդէն մտազբաղ, քանի որ ծակոցը յամառօրէն վերադառնում էր, աւելի կարճ միջանկեպունքով: Եւ յանկարծ, դա կրկնուեց, եւ այս անգամ այնքան ուժեղ՝ որ ես ակամայ կանգ առայ եւ ձեռքս դրեցի սրտիս վրայ: Ի՞նչ կարող եմ մոռացած լինել, որ այդքան կարելու է: Այժմ ես կանգնած էի տիկնոջ յարկաբաժնի դրան մօտ: Թէ ինչպէ՞ս հասայ այդտեղ, չգիտեմ: Սովորութիւն էր եւ միջոց ցանկութիւն: Հիմա գիշեր է եւ Զարեշաբթի է կամ գիշեր է եւ Երեքշաբթի է: Ներս կը մտնեմ եւ կը պարզուի: Քայլ քանալին պտտեցրի կողպէ՛քի մէջ եւ ներս մտայ, անմիջապէս գուշակեցի, որ Երեքշաբթի է, եւ որ Զարեշաբթի ինձ այլեւս չի լինելու: Դա մի տարօրինակ, անորոշ զգայնութիւն էր, քայլ մի բան էր, որ վերջնականապէս կէտադրուած էր եւ անխուսափելի:



Առաջին սենեակը մութ էր, լուսավորած փաղաքի լոյսերով միայն: Երբ քացեցի գզուշօրէն երկրորդ սենեակի դուռը – ննջարանը – դա էլ մզւթն էր եւ միայն դրսի լոյսերը արտացոլում էին բարձր հայելու մէջ եւ ճերմակ անկողնու վրայ: Նշանակում է, երբ տիկինը Երեւոյի ինձ չի սպասում, շատ ուշ է տուն գալիս: Կամ գուցէ եւ չի գալիս: Դա մի գեղեցիկ յայտնութիւն էր, որ պետք յիշէի: Իսկ այժմ ես դանդաղօրէն մտեցայ անկողնուն, ծուռեցի վրան եւ երկու բաց փեղկով շոշափեցի պալ վերմակը: Սրա տակ ես քաշել եմ իմ գեղծարարութեան մեղքերը: Հրաշալի քաւութիւն, քրտինքի, բուրմունքի եւ լարուած մկանների մէջ: Յետոյ մտեցայ հսկայ պահարանին, լայն քացեցի ետեակ փեղկերը եւ դիտեցի զգեստների, ժիւֆոնների, գիշերազգեստների, գիշերաշապիկների երկար շարանը: Դէմքս քաղցեցի մետաքսների մէջ եւ խորը շնչեցի: Այնքան շնչեցի, որ քմբիք իջաւ վրաս: Եւ յետոյ յանկարծ զգացի այն յարածամ, անիմաստ եւ սպասուած ծակօցը: Մէկ անգամից պոկուեցի հագուստներից եւ շնչահատ՝ ձեռքս սեղմեցի սրտիս:

Պիտի վերադառնում գրասենեակ, պիտի վերադառնամ անմիջապէս եւ փորձեմ գտնել այն՝ ինչ մտացել եմ: Որովհետեւ այժմ ես վստահ էի, որ գրասենեակումն է, որ կարեւոր մի բան մտացել եմ: Նոյնիսկ այժմ մշուշուտ կերպով գիտակցում էի, որ դա մի բան է, որ մտացել եմ ոչ թէ գրասեղանիս վրայ, ոչ թէ քաղցրիս պահարանում, ոչ թէ քարտայանակում, այլ գրասեղանիս կողքին, գետնի վրայ գուցէ: Անփութօրէն կծկուած մի թուղթ, որը կարեւոր նշանակութիւն կարող է ունենալ վաղը, երբ կը գամ ճննիչները իրենց շատ լուրջ եւ կարեւոր տեսով եւ կը գտնեն այն՝ որի համար եկել եմ եւ կը գտնեմ շատ հեշտ կերպով, հակառակ իրենց ներքին ցանկութեան, որը դժուար մի բան է ցանկանում, դրա հետ կապուած բոլոր ժխտումներով, չճշմարտութիւններով, սպաշխարաններով, ազալներով, պաղատներով եւ այլն: Նրանք կը հանդիպեն փոխարէնը մէկին, որը նստած է գրասեղանի յետեւ, ռոտը ռոտիկ, ծխախոտը ժպտացող շրթներին եւ որը ասում է հանդարտ եւ զսպուած եւ մի քիչ արհամարհական ձեւով.

– Այո՛, պարոնա՛յք, այդ ես եմ: Դուք ձեր ամբողջ թշուառ եւ ճիւղու կեանքը տրամադրել էք ճննութեան, գտնելու երջանիկների գեղծարարութիւնը, միշտ տեսնելով ձեր թառամած եւ լիկած կնոջը, ձեր համարեա՛ւ ապուշ տղային եւ ձեր սեփական հոտոզ ստեղծը: Իսկ ես ապրել եմ: Թէեւ կարճ, բայց լաւ: Թէեւ արագ, բայց հրթիռային: Դուք նահնի զարտ էք. իսկ ես ձեր կտուցը: Փաստօրէն, ես ձեզ կերել եմ, եւ դուք այդ բանը գիտեք եւ շատ ցաւում էք:

Եւ այդ իմ հանդիսարար մեծախօսութիւնից յետոյ, լուրջ եւ ինքնագոհ ճննիչները իրենց անբիծ հակատը կը բարձրացնեն վեր, կը նայեն ինձ մի պահ տխուր եւ օրինակաւ աչքերով, յետոյ կը կանչեն ռատիկաններին, կամ ռատիկանին եւ գլխի թեթեւ թափահարումով ցոյց կը տան ինձ: Այսօրին՝ «Առաջնորդեցէ՛ք այս նրբամիկ մարդուն այնտեղ՝ ուր պէտք է», եւ իրենց սրտի խորքում կը զգամ որ դժբախտներ են իրենք եւ այդ օրը դրժուարութեամբ կը ճաշեն, աչքի տակով կը դիտեն իրենց թառամած եւ հրակայաստիճակ կանանց, հիւանդագին երեխաներին եւ ապուրի բանձր զոլորշու միջից կը հաստտեն իրենց սեփական ռոտերի ըտրումները: Դեռ չեմ յօտոււմ այլ բաների մտօին: Եւ յատկապէս նրա հումար, որ ոչ մի եանոյք պատմութեամբ չի ինձ այդ պարուններին, աւելի եւս պահանջ զգացի վերադառնալ գրասենեակս եւ գտնել այն մտացումը իրը, որը կարող է նրանց օգնել կամ

նայնիսկ հանդիպի մի փոքրիկ կայծ վառել մըսնց դեղճամած աչքերի մէջ :

• Գուրս եկայ եւ շտապ ֆայլեցի դէպի դրամատունը : Երկար չէր ճանապարհս : Բացի այդ, ես թեթեւ էի քանի որ պէտք էր : Հագիւ էին սոսքեայ դիւլչում գետնին եւ ես ստեղծ էի փողոցներով, ուրուականի թեթեւութեամբ : Ճանապարհիս հանդիպեցի մի քանի ուշացած անցորդներ, բայց տարօրինակ կերպով բոլորը մտադրուղ էին եւ գլխիկար եւ ոչ ոք չմկատեց իմ շտապ եւ խանդավառ զննոցը :

Երբ ես մտեցայ դրամատան դարպասին, դարպասը բաց էր լայնօրէն, հակառակ որ շատ շուտ էր դեռ : «Սա երեւի նորութիւն է», մտածեցի եւ, միաժամանակ վստահ շինելով որ դա ոչ թէ նորութիւն է, այլ բացահայտ է : «Քամբը շնորհ զգեստնի են ազուէսին» - մտածեցի եւ այս անգամ չգիտեմ թէ ինչու՞ համեմատելի մի բան գգացի : Մտայ ներս : Ամէն տեղ ամայի էր, գաւիթը հագիւ լուսաւորուած էր : Դռները բոլորը փակ էին : Արագօրէն անցայ գաւիթը եւ հասայ գրասենեակիս դռն : Բանալին զգուշօրէն դրեցի կողքի մէջ եւ հրեցի դուռը մի քիչ : Ոչ մի ձայն : Մտայ նախասենեակը : Երկար փայտէ նստարանի վրայ, սեղմուած իրար, անուշ քիչ մէջ ու կիսատ ծղիտով, գլուխները դրած իրար ուսի, քնած էին երեք պարտնները, սեւ պատմունքներով, սեւ, մի քիչ երկար եւ տարօրինակ գլխարկներով, մէկը միւսի կողքին : Ոտերիս ծայրերի վրայ անցայ մըսնց մտով եւ մտայ գրասենեակս : Այնտեղ, գրասենեակիս կողքին, ճիշդ այնտեղ, ուր մտածել էի, ընկած էր իմ մարմինը : Թանձրացած արեան մի բարակ, շատ բարակ առուակ, երկարել էր մարմնիս տակից եւ վազել մի քիչ առաջ : Ես կարօտով մտեցայ մարմնիս, պտակեցի կողքին եւ փակեցի աչքերս :



### ԻՍԿ ՄԵՆՔ

Գանգէս, Ամազան, Բրամապուդրա, Դոն,  
Օ՛, գետեր, գետեր, հասուն եւ յղի  
Շուաշուն շարժում անկուշտ լիաբեան,  
Մերք անապատի իրանը սեղմած  
Ափերի մէջ լերկ՝ հսկաներ են մերկ,  
Մերք փտաւթինը արեւագարձի  
Բանտած աչկերում իրենց կանացի,  
Սողում են դանդաղ,  
Պարարտ ու հապաղ արմատների մէջ  
Գաղջ անտառների:

Իսկ մենք վտակ ենք յստակ կարկաչի  
Եւ կարճ գոյութեան:

Կիլիմանջարօ, էլբրուս, Արարատ,  
Ֆուչիեանա, Անդ,  
Օ՛, լեռներ, լեռներ, ժայռաժուտ եւ չար,  
Քարացած մի ճիչ, ամպերի միջից,  
Շուրթեր չարացած  
Երկընձի կապշտ ըստինձից կայտուած  
Սլանում են վեր՝ երբի մէջ ծեր,  
Ու բազուկներով ցցում ցանկութեան  
Խարխափում են զեռ:

Իսկ մենք բլրակ ենք կանաչ տնդարբի  
Եւ կարճ մեծութեան:

### ԼՈՅՍԵՐԻ ՄԷՋ

Սէրքս ազգիկ է այս գիշեր,  
Մարգարտակար սու թողի տակ  
Խունկի դաղձը մի ելեւէջ  
Մամի մարդ լոյսերի մէջ  
Սէրքս ազգիկ է այս գիշեր:

Միլտըս լամուկ է այս գիշեր,  
Կանգնած աչքիս լճուած մայրին,  
Երերում է մի շուք անվերջ  
Մայրի սառած բիբերի մէջ,  
Միլտըս լամուկ է այս գիշեր:  
Երերում է մի շուք անվերջ  
Մեզմ ու զեզիմ լոյսերի մէջ:

### ՆԱԻԱԿԸ

Շուտով, շատ շուտով  
Ես կը բարձրացնեմ  
Խարխսիւր խորհից ծանօթ ջրերի,  
Եւ առագաստս, սիւկերով յգի,  
Կը տարամ՝ գերի անհում կապոյտին:

Եւ ալիքների փրփուրը շրթած,  
Կապոյտը մեխած բիբերում աչքիս,  
Կտրած թիւրս՝ ազօթոյ ձեռքեր,  
Պարզած ծովերի դաժան հնայքին –  
Տարփանկով կ'առնեմ լանջերիս վրայ  
Կրօտ հարուածը հարած ջրերի:  
Եւ հպարտօրէն կը ճախրեմ հեռուն:

Ես մի հաւակ եմ  
Փոքր ու մոռացուած մի առաջանում:

Ջ. ՄԻՐՉԱՅԵԱՆ

#### Կ. ՍԱՍՈՒՆԻ

## ՍԱՐԵՐՈՒ ԱՍԼԱՆԸ

Դ.

### «ՏԱԼԻՈՐԻԿԻ ԶԱՒԱԿՆ ԵՄ ՔԱԶ»

Փոթորիկ կար Սասնոյ լեռնազագաթներուն վրայ եւ խոր ձորերուն մէջ:

Չորս կողմէն շրջապատուած էր հայկական Սասունը: Գրտական խուժանները կը խուժէին ձորերէն վար, ու թրջական բանակը իր թնդանօթները ուղղած էր լեռներուն, պատրաստ՝ դրոհ տալու լեռնային ժողովուրդին վրայ:

Հարաւէն եկած ցեղախումբերը, աղչեցիկ շէյխերու ղեկավարութեամբ, այս արչաւանքին տուած էին կրօնական պատերազմի մը ընդթը: Անոնց հետեւող խուժանները, մոլիզնած կրօնական ատելութենէ եւ շիճորած կողոպուտներու հաւանական առատութենէ, կ'արշաւէին դէպի Տալուրիկ, պղտոր հեղեղի մը նման:

Ու ահա, կեանքի ու մահուան ճակատամարտ մըն էր, որ կը սկսէր Տալուրիկի բարձունքներուն վրայ ու Սպիտակ Լեռան խոր ձորերուն մէջ:

Տալուրիկցիները իրենց հետ ունէին Սարհատի անձնուէր ընկերները եւ երկաթէ պարփոպ կազմած էին հարաւէն խուժող բազմութեան դէմ:

Առաջին խիստ լուրջ ճակատամարտն էր, որ տեղի ունեցաւ Տալուրիկի քաղաքին անկողնէն հարաւորներուն առջեւ, եւ սակայն հարաւէն եւ կող հեղեղը կ'աւելնար օր աւուր, կը դառնար սպառնական, ոռնոցներով կը լեցնէր լեռն ու ձորը, ու մոլլաներու առաջնորդութեամբ նիւաւտի ազադակները խուլ արձագանգներով՝ սարսափ կը տարածէին ամէն կողմ, Հեղեղի այս ալիքները կու գային բախելու Տալուրիկի քաղաքին, որոնք երկաթէ կամքով՝ ազատութեան դրօշը բարձրացուցած էին իրենց ժայռերուն վրայ: Ամէն մէկ ալիք, զրտական խուժանի, տաք ճակատամարտի մը բըրնոյթը կը սասնար եւ սակայն երեկոյեան իրենց վերաւորները շայկած՝ վայնասուններով ետ կը քաշուէին, սեղ տալով նոր ժամանած խուժաններուն, որոնք կը հասնէին հարաւէն հեւ ի հեւ, մասնակցելու կրօնական պատերազմին:

Կոխները կը ծաւալէին դէպի Անտոք եւ Մովսարի հարաւային փէշերը, նոր վոհմակներու երեւումով:

Իշխան Գրգօն սպառնալիք մըն էր թրջական բանակին դէմ, որ իր թնդանօթները ուղղած Անտոքին եւ Շատախի դիւղերուն՝ քաղաքը կը հանդիսանար զրտական խուժանին: Թրջական զօրքի հրամանատարութիւնը,

յոյս ունէր քրտական խուժանով ընկճել Հայ լեռնաշխարհը եւ մոխրացած Սասունի պատասխանատուութիւնը քրտական արշաւանքի մը վերադարել: Բայց բանակին այս սպասողական դիրքը նպաստ մը չէր բերեր Քիւրտերուն, որոնք, վայրկեան առ վայրկեան, թնդանօթներու որոտումին կը սպասէին:

Երկու շաբաթ տեւող կռիւներու ընթացքին Սասունցիներն ալ զոհեր տուած էին, եւ սակայն, ճակատամարտը այնքան առջ էր, որ կորուստներու սուղը աննշմար կ'անցնէր:

Տալուորիկը իսկապէս վտանգի ենթարկուած էր, հարաւէն խուժող նոր ուժերու գրոհներէն: Թէեւ անցնող երեք շաբաթներու կռիւներու ընթացքին, Տալուորիկցիները հերոսական հռչակ մը շահած էին քրտական երգերու մէջ, սակայն Տուտէրի եւ Ջիլանի շէյխները միշտ ալ թարմ զանգուածներ կը դռնէին ճակատամարտի մէջ նետելու:

Իշխան Գրգօն մտահոգ էր: Տալուորիկը ընկճուածով, Անտօքի եւ Շառախի ճամբան կը բացուէր քրտական խուժաններուն դէմ:

- Հրա՛յր, - ըսաւ Գրգօն, - ինչպէս կը տեսնեմ, թրքական բանակը Շառախի ուժերը շղթայած է թնդանօթներով ու կը վախճած, թէ հարաւի խուժանը ընկճէ Տալուորիկը եւ մենք մնանք երկու կրակի մէջ:

- Իշխան Գրգօ, նոյն մտահոգութիւնը գիտալ կը շարշարէ, - ըսաւ Հրայր, - չարաթ մը առաջ, երբ Տալուորիկ էի, իշխաններն ու կռուող երիտասարդները քաջալերելու համար, հիացումով հետեւեցայ անոնց խիզախ կռիւներուն: Կարծես Հայաստանի հին դիւցազները իրենց դամբաններէն ելած՝ Տալուորիկի ժայռերուն ապաւինած էին: Սակայն թշնամին, հազար հազարով, սղոտոր ու կլանող ալիքներու պէս կը բախէր Տալուորիկի քարափներուն: Յաճախ մտածած եմ առաջարկելու քեզի, որ օգնութեան փութանք Տալուորիկին, բայց թրքական բանակին վտանգը տեսնելով մտազրութիւնս չգործադրեցի: Հիմա կը կարծեմ, թէ փոքրիկ խումբով մը այդ կողմերը անցնելը անհրաժեշտութիւն է այլեւս:

Իշխան Գրգօն, այս կարծիքի փոխանակութենէն ետք, անմիջապէս գործնական քայլեր առաւ:

- Հրա՛յր, - ըսաւ Գրգօն, - ճամբայ էլլինք, քանի ուշ չէ: Տալուորիկը եթէ ընկճուի, մենք ալ կը պարտուինք: Շառախի ուժերը բաւական են թրքական բանակի առաջին հարուածները դիմագրաւելու:

Ամսունային այդ գիշերը, Հրայրի եւ Գրգօյի ղեկավարութեամբ, հարիւրէ աւելի կտրիճներ, Անտօքի փիշերէն կ'անցնէին, սպառազէն ու կորովի, երբ անդին Տալուորիկի ժայռերուն մէջ տեղի կ'ունենար մեծագոյն ողբերգութիւնը ա՛յն ճակատամարտին, որուն մէջ նետուած էին Տալուորիկցիները, իրենց կիներով ու երեխաներով:

Օգնութեան փութացող այս արշաւախումբը կէս գիշերին հասիւ հասած էր Գէրիի փէշերուն եւ շունչ կ'առնէր հիւզակներուն մէջ: Հովիւներէ շրջապատուած՝ Հոն կը հասնէին երկու երիտասարդներ հեւասպառ: Անոնք Տալուորիկի իշխաններուն կողմէ զրկուած էին, իշխան Գրգօյի օգնութիւնը խնդրելու:

Սուրճանդակները իրարու բերնէն խօսք առնելով, պատմեցին տեղի ունեցած արիւնալի ճակատամարտը, որ նոյն առաւօտ հարիւրէ աւելի Տալուորիկցի երիտասարդներու նահատակութեան պատճառ դարձած էր:

- Իշխան Գրգօ՛, արիւնը ծովի պէս դարձած է Սպիտակ Լէրան ձորերուն մէջ, թշնամիի դիակները կուտակուած են դեռեցիքներուն եւ ձորերուն մէջ:

ընթացում մէջ, բայց հազարաւոր բաղմութիւններ իրարու հետեւէ կը խուժեն մեր վրայ, «Ալլախ, Ալլախ» պոռալով, մինչեւ մեր դիրքերը կ'առաջանան եւ մէկ մասին կոտորուելէն ետք միայն՝ մնացորդները կը նահանջեն: Կուրծք կուրծքի կուր մըն է, որ երեք օրերէ ի վեր կը շարունակուի Տալուրիկի մէջ եւ մեր ռազմամթերքը կը սպառէ:

— Միայն մեր ռազմամթերքը չի սպառիր, այլեւ մեր երիտասարդութիւնը կը հնձէ ու մենք քիչ ենք թիւով, — մէջ մտաւ միւս երիտասարդը, որ իշխան Գասպարի տունէն էր, — այս առաւօտ, մեր առաջին դիրքերուն վրայ, հարիւրէ աւելի երիտասարդներ ինկան ժայռերու տակ եւ խուճապ ստեղծուեցաւ ժողովուրդին մէջ: Կիները իրենք դիրքնք ձորերը կը նետէին, թշնամուն ձեռքը չիյնալու համար: Շատերը իրենց երեխաներով բարձունքներէն զահալէժ եղան: Թշնամին կիրճի անցքը գրասեց, ներս խուժեց վայրագ կատաղութեամբ: Իշխանները ի զուր փորձեցին խուճապը դադարեցնել: Այդ պահուն, Հայրս եւ միւս իշխանները մեզ ճամբայ հանեցին, որ Շէնիկ դանք օգնութեան խնդրանքով: Սրկու ուրիշ երիտասարդներ իշխան Պետոյի քով զացին Կէլիէկուրանի օգնութիւնը խնդրելու: Դրութիւնը շատ ծանր է: Իոյրբին աչքերը յառած են խուժբին, որ Տալուրիկի բարձունքները բռնած՝ անխնայ կրակի տակ առած է քրտական հորդաները, որոնք աբիւնուայ ու մոլեպին, սուրբըր մերկացուցած՝ կ'առաջանան դէպի խուճապահար ժողովուրդը:

Միւս երիտասարդը աւելցուց.

— Սատանու հին կամուրջն ալ քանդեցին, որպէսզի թշնամին այս կողմը չկարենայ անցնել: Խուճապահար կիներ, երբեմն խմբովին, ետ կը դառնային դէպի կոտուղ Տալուրիկցիները, ու կ'անցնէին անոնց դիրքերէն, կուրի մէջ նետուելու համար: Ձէնքի ձայներու ու սուրերու շաշիւնին միացած էր աներեւակայի վայնասուն մը, մէկ կողմէն «Ալլախ-Ալլախ», միւս կողմէ՝ «Ձարկիէ մեր հոգաւն դուրպան» աղաղակներով ընդմիջուած: Սրբ մենք հեռացանք, այս էր տեսարանը մեր աչքերուն առջեւ: Միակ յուսատու ուժը կը մնար Սարհատի խումբը, որ ժայռերու պէս ամուր, թշնամու խուժանը ճղակոտոր կ'ընէր իր շեշտակի հարուածներով:

Հրայր քանի մը հարցումներ ըրաւ դիրքերու մասին ու համոզուեցաւ, թէ Տալուրիկի երկու գլխաւոր անցքերը թշնամիի ձեռքն են եւ միայն մէկ բարձունքը կը մնար սպաւէն Սարհատի խումբին:

Իշխան Գասպարի տղան խօսքը ուղղելով Հրայրին.

— Պարոն Արմենակ, որքան ատեն որ դուք մեր իշխաններու հետն էիք, կոխները յաջող կ'ընթանային, թշնամին միշտ դիակներ տալէ ետք, կը նահանջէր խուճապահար եւ պարտուած: Նոր ալիքներ կու գային ու մեր դիրքերուն առջեւ կ'ընկրկէին, բայց ձեր մեկնելէն ետք, ռազմամթիւ ցեղախումբեր հասան, որոնց գլուխը կրկին անդամ կեցած էին Ձիւնի եւ Տուտէրի լէյսները, որոնք անդու ու անքուն կը հրահրէին այդ ռազմութիւնը: Ու պատահեցաւ, որ այս վերջին շարժումն մոլեգնած այս ռազմութիւնը, իր շարքերէն ինկած դիակներու վրայէն կ'անցնէր դէպի մեր դիրքերը: Այս վերջին երեք օրուան մեր կորուստները շատ եղան: Մէկ կողմէն՝ ինկած երիտասարդներուն սուգը, եւ անոնց ազգականներուն լացն ու կոծք, միւս կողմէ՝ թշնամու ոռնոցները, յուսաբեկութիւն առաջացուցին ժողովուրդին մէջ, որ խնւուած էր դիրքերու շուրջ եւ կը մասնակցէր կըրտուին:

Սպիտակ նազակի կիրճին գրաւումը ըստ երեւոյթին ոչ միայն կըր-

ուսողները տեղահան կ'ընէր, այլ խուճապ կը ստեղծէր ժողովուրդի հոգիին մէջ, որ միմա կը, Տալուրիկի բարձունքներուն վրայ, կեանքի եւ մահուան կռուի մը բռնուած էր, անհաշիւ թշնամիին դէմ:

- Իշխան Գրգօ, - ըսաւ Հրայր, - այլեւս հոս երկար հանգստանալու ժամանակ չէ, ճամբայ ելլենք, արշալոյսին կը հասնինք Գէրգի եւ Աքամի դիրքերուն:

Իշխան Գրգոյի դէմքը մտալ էր ու ճակատին ճիւղ մէջտեղ երակը ուռած էր զոյրոյթէն: Վճռականութիւն մը կտր սնոր ամուր սեղմուած շրթունքներուն վրայ:

Հրայր եւ իշխան Գրգօն միտժամանակ ոտքի կանգնեցան: Երիտասարդները զսպանակէ մը մղուած՝ ոտքի ցատկեցին ու անոնք ճամբայ ելան դէպի Տալուրիկ, թափով ու զայրոյթով:

Աղօս կրակ մը կը մտրմբէր հիւղակին առջեւ ու հովիւները իրենց հրայաններուն կոթնած՝ անոնց ետեւէն կը նայէին կռուի կարօտով:

»

Արշալոյսի կաթնաւուն լոյսը հազիւ կը բացուէր Գէրգիի դադաթին, Պեր իշխան Գրգօն եւ Հրայր վերի բարձունքներէն կ'ըջնէին Սարհատի բլուռնած ժայռերուն թիկունքը:

Տալուրիկի սուբհանդակները, դիտակորոյս արագութեամբ, արդէն հասած էին կեդրոն եւ իշխաններուն հաղորդած, թէ Արմենակ եւ իշխան Գրգօն հասած են դիրքերը եւ պիտի մտնեն կռուի:

Ձայն մը այս ծայրէն, ձայն մը այն տեղէն ու ամէն կողմէ ոչեւորութեան աղաղակներ կը բարձրանային, քաջալերական խօսքեր կ'ուղղէին յուսալքուած բազմութեան, թէ օդնութիւնը հասած է Սասնոյ բոլոր շըրջաններէն ու Սասունն ամբողջ իր մասնակցութիւնը պիտի բերէ Տալուրիկի ճակատամարտին:

- Ու բերնէ-բերան լուրը կը հնչէր բազմութեան մէջ.
- Իշխան Գրգօն եկած է Շէնիկէն, զինեալ բանակով մը:
- Արմենակ դիրքերու մէջն է եւ ճակատամարտը կը ղեկավարէ:
- Իշխան Պետոյի զինուորները կը մօտենան Տալուրիկի թաղերուն:
- Իշխանաձորէն եկող մարտիկները Գէրգիի բարձունքներէն վար կը թափին դէպի Սպիտակ Լեռան ձորերը:

Ռուճապահար ժողովուրդը կ'ամփոփուէր ու կրկնակի ոգեւորութեամբ կը դառնար դէպի ազգավայրը: Կիները մերկ սուրերով եւ մանգաղներով առջնապահի դերին մէջ էին ու անզուսպ: Իշխանները, արդամարդոց զլուխը անցած, կը հասնէին սակաւաթիւ կռուողներու թիկունքը եւ զանոնք կը քաջալերէին օդնութեան փրկարար լուրերով:

Բուռ մը ժողովուրդ ոտքի էր կիներով եւ երեխաներով, բանակ զարձած, միակամ ու ազատատենչ, եւ մահուան դէմ կ'երթար անվերադարձ վճռականութեամբ:

Արեւը հազիւ թաք կապած էր Անտաքի եւ Գէրգիի դադաթներուն, երբ թշնամին իր յաղթանակին վստահ՝ սալավաթի սունոցներով կ'ուղչէր ներխուժել Տալուրիկի թաղերը:

Ճիշդ այդ պահուն, Տալուրիկի վերի ժայռերէն ու վարի դիրքերէն, միահաղոյն համագործակց կը բանային Տալուրիկցիները, այս անգամ բազմապատկուած ուժերով: Ու արիւնլուայ ճակատամարտ մըն էր, որ կը բացուէր Օրոստոսի 20-ին, Տալուրիկի բարձունքներուն վրայ եւ Սպիտակ Ռա-

զակի ձորերուն մէջ, Թշնամին իր դէմ կը դանէր ազատութեան տենչով բռնուած վճռական բանակ մը, աւելի հզօր, աւելի խորտակող, քան մինչ այդ տեղի ունեցած կռիւներու ընթացքին իր տեսածները, Սարհատի իր դիրքերէն, իշխան Գրգօ իր հարուածողական ուժով ու նոյն պահուն հոն հասնող իշխան Պետոյի զրկած զինուորները, միաժամանակ կը նետուէին ճակատամարտին մէջ, յաղթանակի վճիռով:

Տալուորիկի հին հրարուիւր պայթած էր ու երկաթ կը տեղաբ շրջակայ ձորերուն վրայ:

Ճակատամարտը շարունակուեցաւ ամբողջ օրը, լեռն ու ձորը լեցընելով աղաղակներու արձագանգներով: Թշնամին անհամար դիակներ կը թողուր դիրքերուն առջեւ եւ երեկոյեան կ'ընկրկէր, կը նահանջէր ու ապա՝ խուճապահար փախուստի կը դիմէր: Լքելով գրաւած բոլոր կիրճերը, կ'անցնէր դեռ եւ կը ցրուէր Սպիտակ Լեռան բազմաթիւ արահետներուն մէջ:

Տալուորիկը յաղթած էր:

Սարհատի խուճրը ժայռերուն մէջ ժայռ դարձած՝ մահուան պատերազմը երբ կը վարէր, Սարերու Սալանին աչքերը երբեմն Սպիտակ Խաղաղի բարձունքներէն անդին, մշուշներու մէջ կորած լեռնազառթները կ'ընդգրկէր ու Հեղինի այգիներուն մէջ, ծիրանի ծառին տակ, Սուսամի դեղձան ծածկերը կը տեսնէր: Վտանգը, որ կը տարածուէր ամբողջ լեռնաշխարհին մէջ, կրնար կուլ տալ նաեւ Հեղինը, Սուսամի ալ հետը: Սարհատի սիրտը կը ճմուռէր պահ մը ու անհուն զայրոյթով իր հարուածները կ'ուղղէր թշնամիին, որ զազանային բնազդներով կ'ոռնար հայկական այս ձորերուն մէջ:

Թշնամու դէմ հալածանքը տարերային բնոյթ մը ստացաւ: Փոթորկալի կարկուտէ մը ետք, կիրճերէն ու բարձունքներէն, անզսպելի հեղեղի մը նման Տալուորիկցիները խուճեցին թշնամիին վրայ:

Սարհատի խուճրը առաջապահ էր ու արշաւի էլած կը ձգտէր անցնիլ Սպիտակ Խաղաղէն անդին:

Հրայր, իշխան Գրգօն եւ Տալուորիկի իշխանները, երեկոյեան մթնշաղղ շիջած՝ դարձած էին Տալուորիկի բարձունքը, գիւղական թաղերուն մօտիկ եւ կը հսկէին ռազմական զորձողութիւններուն վրայ:

Թշնամին շատ դիակներ թողած էր Տալուորիկի կիրճերուն եւ Սպիտակ Խաղաղի ձորերուն մէջ: Բայց խուճանը անթիւ ու անհամար էր եւ հարաւէն անոր միացող ցեղախումբերը անպակաս էին:

Հրայր դառնալով Տալուորիկի իշխաններուն ըսաւ.

- Իշխան Գառպա՛ր, իշխաննե՛ր, մարդ զրկեցէք դէպի Սպիտակ Խաղաղ, որ ամբողջ ժողովուրդը կտ բերեն: Մանաւորապէս սուրհանդակ հասցուցէք Սարհատի խուճրին, որ հոս վերադառնայ, որպէսզի մեր ուժերը ամփոփենք եւ պատրաստ ըլլանք նոր վտանգները դիմագրաւելու:

Իշխան Գրգօն բարի նկատեց այս կարգադրութիւնը եւ իշխանները ժողովի նստեցան, կատարուածը կշիռի գարնելու համար:

Իշխան Գրգոյի եւ Հրայրի կարծիքով, թշնամին վերջնականապէս պարտուած էր եւ այլեւս վերազարձ պիտի չունենար:

Կրակները վառուած էին բոլոր թաղերու մէջ, կռուողներուն համար կերակուր պատրաստելու: Շատերը խելակորոյս ուրախութեան մէջ էին: Յաղթանակը ամէն բան մօռցնել տուած էր բոլորին: Գանի մը մայրեր,



կոուղներուն ճաշ պատրաստած ժամանակ, մղկտարով ու արցունքով կ'երգէին կորուստը իրենց կարիճ զուակներուն:

Գիշերը թանձրացած էր ամէն կողմ, երբ ձորերը թափուած Տալարիկցիները, իրենց օդնութեան եկող կիներու հետ, կը վերադառնային պայտնական օճախները: Ամէնէն վերջ կը հասնէր Սարհատ, իր խումբով:

- Ազրիս Սարհատ, - ըսաւ Հրայր ու աշխուժութեամբ ոտքի ցառկեց եւ համբուրեց Սարհատը ճակատէն, որ իր երկաթեայ խումբով կրցած էր վտանգը դիմադրաւել մինչեւ իրենց հասնիլը:

Տալարիկի իշխանները բոլորը ձայնակից եղան այս դնահատանքին ու կիները օրհնութեան մրժունջներ ուղղեցին Ս. Գէորգին:

Սարհատ դնահատանքի ու զովքի սպասող մարտիկը չէր, հրաբուխ մը կ'նտար անոր կուրծքին տակ, սրբազան այս կոիւնքերու ընթացքին: Հրայրի եւ իշխաններու արտայայտութիւնները ծանր եկան իրեն:

- Պարտ'ն Հրայր, տղաքը առիւծի պէս կոուեցան, վերի գիրքերէն կը տեսնէի, թէ իշխանները ինչպէ՛ս կը խոյանային թշնամիներուն դէմ, որ կիրճերէն անցած արգէն դիւղերը հասած էին: Ձեր եւ իշխան Գրգոյի օգնութիւնը եթէ չհասնէր, բոլորս ալ կը նահատակուէինք այս բարձունքներուն վրայ, մեր պապերուն դերեղմաններուն քով:

Տալարիկի ազատամարտը յաղթանակով վերջացաւ: Բոլորին սիրտը լեցուած էր հպարտանքով ու անձնապատահութեամբ: Յեղապետական լեռնաշխարհը կարծես բնական կը դռնէր երկու հարիւրէ աւելի իր զոհերը, որպէս մատուց ցեղին գոյատեւման: Սուգ չկար յաղթական ժողովուրդի սրտին, բայց հերոսաբար նահատակուածներու դովքը կ'երգէին կիները ու արցունք կը հոսէր անոնց աչքերէն:

Տալարիկի երկաթեայ լեռներէն երկաթէ մարդիկ ծնած էին ու անոնք պիտի ունենային իրենց երգը:

Տալարիկի զուակն իմ քաջ...



Գիշերը խաղաղութեամբ իջաւ Տալարիկի բարձունքներուն եւ երկնակամարին վրայ պլպլացող աստղերը քթթուն աչքերով կը թափանցէին յաղթանակով հարբած լեռնական այս ժողովուրդին հոգիէն ներս: Որքա՞ն վիշտ, որքա՞ն հպարտանք, որքա՞ն սրբազան կորով կար հինաւուրց այս ժողովուրդի սրտին մէջ:

Արշալոյսէն շատ առաջ, Հրայրի եւ իշխան Գրգոյի կարգադրութեամբ, խուզարկու խումբեր նետուեցան դէպի Սպիտակ Պաղակ, գիտնալու համար, թէ թշնամին պիտի յայտնուի՞ իրենց դիրքերուն առջեւ:

Անցած օրուան խուճապը հոգիները վրդոված էր: Տալարիկը կը զգար թէ գերազանց է թշնամիին ուժը եւ կրնար կլանուիլ մոլեռանդ խուժանին ալիքներէն:

Հրայր կը զգար այս հոգեկան անհանգստութիւնը եւ կ'ուզէր վերականգնել կորույնն ու անձնապատահութիւնը մարտական ժողովուրդին:

Արեւը հազիւ լեռնազագաթները համբուրած էր, երբ խուզարկու խումբերը վերադարձան, իրենց հետ բերելով քանի մը գերիներ, որոնք չէին կրցած խուճապահար նահանջին հետեւիլ: Պուզարկուները Սպիտակ Պաղակէ ճանապարհին վրայ դիմաւորած էին երեք հայեր, որոնք Հեղինէն, Ռիանթէն եւ Բանթէն ճամբայ ելած էին դէպի Տալարիկ: Անոնք աւանատես եղած էին գլխաւորոյս այն փախուստին, որ իրենց շրջաններու

լեռնանցքներէն դէպի հարաւ կ'երթար, անիծելով թուրքը, որ խաբած էր զիրենք, զովելով Տալուրիկը որպէս կոռուղ բերդ մը:

Գերի Գիւրաբերը աւելի պատկերազարդ պատմութիւնը կ'ընէին իրենց հասած հարուածներուն:

— Ի՞նչ կը հարցնէք, մեր ցեղախումբերը եւ ցեղապետները այս ձորերուն մէջ, գաղաններուն եւ թուրքներուն կեր եղան, մարդ չմնա՞ց: Իսկ մեր շէյխերը երդումով հեռացան այդ ձորերէն, այլեւս այս կողմերը չվերադառնալու համար:

Միւս վիրաւորը ձայնը բարձրացուց.

— Աստուած քանդէ թուրք սուլթանին թախտը, խաբեց մեղ ու մենք ուղեցինք կրակը մեր ձեռքով բռնել: Աստուծոյ պատիժին մէ՛նք ենթարկուեցանք ու այսպէ՛ս, ամօթահար ու սգաւոր, շէյխերը վերադարձան դէպի հարաւ: Մենք մեռած մարդ ենք ու հիմա ձեր ձեռքին մէջ, ձեր կամքին ենթակայ...

Իշխան Գասպարի կարգադրութեամբ՝ վիրաւորներուն հաց սրուեցաւ ու վերջերը կապուեցան: Տալուրիկցիները ցեղապետական իրենց հին աւանդութեամբ՝ գերիին եւ վիրաւորին ձեռք չէին դուցնել:

Ստացուած տեղեկութիւնները ցոյց կու տային, թէ Տալուրիկի յաղթանակը ամբողջական էր եւ թէ արինոտ մարտէն յետոյ, աստի մը անվտանգ պիտի անցնէին այս լեռնազապաթներուն վրայ, Աստուծոյ զբաշտութեան մէջ:

Հրայր, մասհոգ, դարձաւ իշխան Գրգոյին եւ Կէլիկուզանէն եկող զինուորներուն.

— Իշխան Գրգո՛, աստի է, որ վերադառնաք ձեր շրջանը, որ վտանգուած է թրջական զօրքերէն: Ամբողջինք մեր ջիղերը, տասը օր եւս ու Աստուած մեզի օգնութեան պիտի դայ իր ձիւն ձմեռով: Քանի մը օր կը մնամ Տալուրիկի իշխաններուն հետ եւ ապա ե՛ս ալ կը վերադառնամ Մշոյ Գաշտը:

Իշխան Գասպար, բոլոր իշխաններու կողմէ, շնորհակալութիւն յայտնեց իշխան Գրգոյին, Կէլիկուզանի մարտիկներուն եւ Իշխանաձորէն հասած խուճիկին, որոնք Տալուրիկին օգնութեան հասած էին: Իշխանները միաբերան յայտարարեցին.

— Տալուրիկը պատրաստ է իր զաւակները զոհ բերելու ձեր շրջաններու պաշտպանութեան: Մեր ճակատագիրը իրարու շարկապուած է: Այս սրբազան կռիւր վերջ պիտի չգտնէ, մինչեւ որ հայ ժողովուրդը իր ազատութիւնը չստանայ:

Ազատամարտի այս անընկճելի կտմբը տեսնելով՝ Հրայրի հոգին լեցուած էր լուսատեսութեամբ: Անոր մտածումը կ'երթար պատմական հեռաւոր օրերուն, անցեալը այս օրերուն ձուլելով:

— Իշխաննե՛ր, առիւծի պէս կուռուղնե՛ր, ձեր մէջէն լուսեղէն պատկերով կը տեսնեմ թռնիկ Մամիկոնեանը, որ ութ հարիւր տարի առաջ անցաւ այս կիրճերէն, թշնամիները ճզմեց ու ստեղծեց Մասնոյ իշխանապետութիւնը: Մենք հարստութեամբ ու զէնքով շատ աղքատացած ենք, բայց մեր հոյիներուն մէջ Մամիկոնեաններու աւիւնը կը տեսնեմ, որոնք ազատութեան համար հազար հազարով ինկան, փառուոր պատմութիւն մը ձուլելով յետորդներուն:

Ու զրոյցը տաքցաւ հին օրերու հերոսական դրուագներով եւ հեքիա-

Թային Գուստիլը եւ Թուր Կէժակը վայելցուց ազատութեան տենդէն բռնը-  
ւած այս բազմութեան հոգիին մէջ:

Հովիւներու իշխանապետութիւն մը մնացած էր Սասնոյ բարձունք-  
ներուն վրայ, իշխանական հին փարթամութենէն կորեկէ յոր հացը կը մնար  
իրենց սեղաններուն, բայց ժառանգաբար հասած ազատութեան տենդը զա-  
նոնք կը դարձնէր քաջակորով ու իշխանական:

Ճ

Հրայր Սարգստի խումբին հետ մնաց Տալոսրիկ քանի մը օր: Անոնք  
այցելեցին բոլոր ժողովուրդի գիւղերը, միտքարեցին շատ մը ընտանիքներ ու  
քաջաբերեցին ժողովուրդը, որ աննկուն կամքով տէր կենայ իր ազատու-  
թեան:

Ամէն օր, հարաւային շրջանի հայ գիւղերէն մարդիկ կու գային Տալ-  
ոսրիկ, նկարագրելու համար ջիւրտիրու եւ Թուրք ոստիկանութեան խու-  
ճապահար փախուստը եւ իրենց հիացմունքը յայտնելու Տալոսրիկի պատ-  
մական գիմարութեան:

Հրայր տեղի տալով Սարգստի խնդրանքին, թոյլ տուաւ, որ անիկա  
Թուսրիկ խումբի մէկ քանի մարտիկներով այցելէ Հեղին, քաջաբերէ ժո-  
ղովուրդը եւ յայտնակի զգացումը տարածէ անոնց մէջ, վստահ՝ թէ բեր-  
նէ բերան, ոչեւորութիւնը պիտի տարածուի Բասնաց գաւառի եւ շրջակայ  
գիւղերու մէջ:

Սարգստ կրկնակի ուրախութեամբ եւ ներքին յուզմամբ ճամբայ ե-  
լաւ դէպի Հեղին, յորս տարուայ թափառումներէ յետոյ, անգամ մը եւս  
Սուսամը տեսնելու յոյսով:

Ծ

Խումբը փոքրիկ հանգիստ մը կ'ընէր Սպիտակ Աղբիւրին վրայ ու  
Սարգստ մանկութեան օրերու հաւատքով ու ներշնչմամբ, կը խմէր զու-  
լալ ջուրը, անհոգութեամբ, մտածելով թէ Սասունցի Գուստիլ խմած ջու-  
րը զօրութեան աղբիւր մը պիտի ըլլար ազատամարտի բռնուած իր հոգիին  
համար: Մատաղ արձանագրուած մարտիկ մը, որ ըստ Մամիկոնեան աւան-  
դութեան, վերագարձ չունի դէպի իր խաղաղ տունը: Սուսամի սէրը երա-  
զանք մը կը մնար, մշտապէս ներկայ էր ներաշխարհին մէջ:

Արեւը դեռ մար չմտած՝ խումբը մեծ հեռով կ'ընէր Հեղին եւ կ'ուղ-  
ղւէր իշխան վարդապետի տունը: Անոնց անցքը ոտքի հանած էր գիւղը:

- Տալոսրիկի կրուողները եկած են:
  - Ընկերութեան մարդիկ խումբով մտան իշխան վարդապետի տունը:
- Այսքանը բաւական էր, որ գիւղի բոլոր մեծամեծները լեցունին իշ-  
խանին տունը:

Իշխան վարդան զրկաբաց ընդունեց Տալոսրիկէն հասած այս առիւծ-  
ները, որոնք դեռ քանի մը օր առաջ Սպիտակ Թաղապետի ժայռերը կը դղրը-  
դէին իրենց հրացաններու որոտներով, ու հիմա, որ վտանգը հեռացած էր,  
հերոսներուն հետ այս հանդիպումը իր անձին ու Հեղին գիւղին պատիւ մը  
կը նկատէր եւ ուրախութեամբ ու գոռոզութեամբ կը լեցուէր:

- Բարով եկաք, իմ աչքին ու զլիտուն վրայ եկաք: Տալոսրիկի զօրեղ  
գիմարութիւնը եթէ չըլլար, այդ գազանները պիտի լափէին մեր շրջան-  
ները ու այսօր մենք աւերակներու վրայ պիտի նստէինք: Պիտի կոտուէինք,  
բայց մեր ուժերը զիչ էին անհաշիւ թշնամիին դէմ:



– Իշխան Վարդան, – ըսաւ Աղամ, – թուրք սստիկանութիւնն ու զորքը զօրավիզ կանգնեցան քրտական խուժաններուն՝ Սասնոյ բարձունքները գրաւելու համար: Անոնք պիտի վերադառնային Խուլբը, Խիանքը եւ Բսանքը կողոպտելու եւ ոչնչացնելու:

– Աստուած մեր երեսը նայեցաւ, – ձայն բարձրացուցին քանի մը իշխաններ:

– Մենք ալ սպասելու վրայ էինք, – խուլ ձայնով ըսաւ Սարհատ, կարծես ինքն իրեն հետ խօսելով, – բարեբախտաբար Սասնոյ դիմեալ շրջանները օգնութեան հասան եւ թշնամին կոտորուած՝ նահանջեց: Թրքական բանակը, որ երկաթէ օղակի մէջ առած էր բոլոր շրջանները, իր ամբողջ ուժով ճակատամարտին մէջ չնկտուեցաւ:

Քիչ մը լռելէ ետք՝ Սարհատ մենախօսեց.

– Եկող տարի տեսնենք ի՞նչ ճամբայ կը բացուի մեզի եւ մեր ժողովուրդին:

Խօսակցութիւնը բերնէ-բերան սրահը լեցուց: Խօսեցան Քերտեբու անհաշիւ կորուստներուն մասին, զովքը ըրին հայ կտրիճներուն, կիներու անուններ յիշուեցան, որոնք ճակատամարտին մասնակցած էին, իշխան Գրգոյի եւ իշխան Պետոյի խելացիութիւնը եւ վճռական կեցուածքը հիացմունքով յիշեցին, ու երբ զրոյցը վերջացաւ, իշխան Վարդան պահ մը դարձաւ Աղամին.

– Աղամ, այս բոլորին մասին կը խօսիք, բայց խօսք մը չըրիք Տէր-Ղազարի տան Գէորդի մասին. որ ինչպէս կը լսենք, չորս տարիներէ ի վեր լեռներն է եւ Արարոյի պէս կը կռուի թշնամիին դէմ: Եօթ-ութը տարի առաջ այստեղ ուխտի եկած էին եւ ասկէ ալ Առաքելոց վանքը զրկեցին, որ ուսում առնէ եւ քահանայ դասնայ, բայց, ինչպէս լսեցինք, մարտիկ դարձաւ ազդին ու Ընկերութեան:

Սարհատ դուրսը կախեց եւ յուզումի մատնուեցաւ:

Աղամ ժպիտով նայեցաւ Սարհատին ու դարձաւ իշխան Վարդանին.

– Ահա՛ Սարհատը, իշխան, ձեր տան մէջն է: Ան հիմա մեր խմբապետն է եւ ժողովուրդին կողմէ՛ Սարեբու Ասլան մկրտուած:

Սարհատ անմիջապէս խօսքը կտրեց.

– Աղամ, շատ ձայն մի հաներ, մեր պարզ պարտականութիւնը կատարեցինք:

Իշխան Վարդան հպարտութեամբ դարձաւ Սարհատին.

– Դուն հազար բարով եկար, մեր շրջանի փառք ու պարծանք: Մեր շրջանն ալ այս յողթանակին մէջ իր մեծ բաժինը բերաւ, քանի որ ամէն կողմ քաջ Սարհատի մը անունը տարածուեցաւ...

Իշխանը դարձաւ շուրջիմներուն.

– Մեր անեցիներուն ձայն տուէք, որ այս կողմ դան: Գէորդը մեր տան աղաներէն մէկն է:

Իշխան Վարդանի կիներ, Սուսամը եւ հարսները սրահ մտան: Իշխան Վարդան ակնյայտի խանդավառութեամբ՝ խօսքը անոնց ուղղեց.

– Ահա ձեր Սուրբ Գէորդը, որ մեծցած, ազգի ազատութեան անձնուէր դարձած, կտրիճ ու յողթական կը վերադառնայ մեր վանքին օրհնութիւնը առնելու:

Տեսցինք յուզուած էին այս անակնկալ հանդիպումէն:

Սուսամ արցունքախառն ժպիտով ու դողդոջուն ձայնով ըսաւ.

– Բարով էք եկեր, հազար բարով:

Կիները բոլորը կրկնեցին.

— Բարով էք եկեր, հազա՛ր բարով, տունը ձերն է:

Ոտքը չերկարեցաւ: Ոտը յուզումը լուսթեան մատնած էր բոլորը:

Շուտով կերակուրի պատրաստութիւն տեսան եւ սեղան բացին հիւրերուն: Սեղանին շուրջ՝ խօսք եղաւ Ընկերութեան մասին: Օգնութիւն պիտի հասնէր Սասուն, խումբեր պիտի դային հեռաւոր Կովկասէն: Եւ սաղկայն Տաւրոսիկը մնացած էր մինակ, խումբերը հասած չէին, Տամատեան ձերբակալուած եւ աքսորուած էր. Մուրատ անցած էր Կովկաս: Սասունացիներու աչքը անոնց ճամբուն կը մնար: Սակայն Սասունը չըջացատուած էր եւ կը տանէր իր դոյսմարտը, աչքերը յռած հեռաւոր հայրենիքին:

Մարհատ եւ Աղամ Հրայրի քաջակերական խօսքերը հաղորդեցին Հեղինի իշխաններուն, յոյս տուին, թէ աշնան, կամ յաջորդող դարնան Արարոյի խումբը պիտի հասնէր Սասուն, Մուրատ զինեալ խումբ մը հետը առած պիտի վերադառնար: Հրայր Մշոյ Գալստի մէջ զիմադրական խումբեր կը պատրաստէր՝ բռնակալութեան դէմ: Այդ տարի վասնզը անցած կը նկատէին, սակայն յաջորդ դարնան համար անհրաժեշտ էր զէնքի, վաստի եւ կապարի պատրաստութիւններ տեսնել:

— Մենք վաղը Տաւրոսիկ պիտի վերադառնանք, — ըսաւ Մարհատ, — ա՛յդ է Հրայրի կարգադրութիւնը: Շէնիկ, Սէմալ եւ Կէլիէկուզան տակաւին մտանդի ենթակայ են: Թրքական հսկայ բանակ մը դուցած է անոնց վըրայ եւ մենք պէտք է կարենանք դիմանալ մինչեւ առաջին ձիւնը:

— Փառք տանք Աստուծոյ, որ Ահարոնքի Արմենակը ձեր մէջն է: Մեր երկրի ամէնէն բանիմաց, ամէնէն խելախ մարդը Արմենակն է: Աշխարհքի անցուղարձերուն տեղեակ է:

— Իրաւունք ունիս, իշխան Վարդան, Մասնոյ ուժերը թշնամիին դէմ պիտի չմիանային, եթէ Հրայրը զանոնք լիանդալաւէր: Անոր խօսքը պատգամ է բոլորին համար: Ամբողջական հաւատք ունին անոր վրայ, որ հոգեզէն կրակով մը ամէնքը կը բոցավառէ եւ ազատութեան յուրը կը ներշնչէ անոնց: Ազատութեան այս կոտիւր անվերջանալի հրդեհ մըն է: Մենք ատկէ չենք կրնար Հրաժարիլ, պզտիկ թուլութիւն մը եթէ տեսնեն Քիւրտերը, կը կլանեն բոլոր շրջանները եւ մեզ ալ, ուրիշ շրջաններու պէս, կ'ուզեն ստրուկ դարձնել:

— Աստուած ձեզի ուժ ու կարողութիւն տայ, — ձայն բռնեցին իշխանները, որոնք շրջապատած էին հիւրերը:

— Հեղինը կամուրջն է Մասնոյ հարաւային դաւառներուն: Գուք այս լուրերը պիտի տարածէք հայկական դիւղերու մէջ եւ թելադրէք, որ զենք առնեն, դոնէ՛ իրենց պոչն ու պատիւը պաշտպանելու համար, — ըսաւ Ադամ, — մենք արդէն մատաղ դրուած ենք ու դիտենք, թէ մատաղցուն վաղը նահատակը պիտի ըլլայ այս լեռներու պաշտպանութեան համար: Գոնէ դուք կարողանաք ձեր տունն ու տեղը անմիջական վասնզներէ հեռու պահել: Ներկաները խորհուրդին առջեւ իրենց գլուխները կախեցին եւ յուզական միմունջով՝ համամտութիւն յայտնեցին:

— Մեր ճակատագիրը այսպէս գրուած է, կա՛մ ազատ կ'ապրինք այս լեռներուն վրայ, եւ կա՛մ բոլորս ալ ձեզի հետ մատաղ կ'ըլլանք ազգին: Գեղականները հետզհետէ ցրուեցան ու անեցիկները անդ պատրաստեցին հիւրերուն, քնանալու համար:

Մարհատ երբ ուզեց լուսացուիլ, Սուսամն էր, որ ջուր լեցուց անոր ձեռքին ու երկուքն ալ իրենց յուզումէն կարկամած՝ չկրցան խօսիլ:

- Աչքս ճամբադ մնաց, - ըսաւ Սուսամ եւ կողորդը սեղմուեցաւ:  
Սարհատ լուց քիչ մը, ու երբ ձեռքերը կը սրբէր՝ մըմնջեց:

- Չորս տարիներէ ի վեր քարերուն ու քարանձաւներուն մէջ քեզ ե-  
րազեցի: Մեր ուխտը կը մնայ, բայց չեմ դիտեր մեր երազին կը հասնի՞նք,  
թէ ոչ:

Սուսամ հասուն աղջիկ էր, կեանքով աուցուն: Գոռոզ իշխան Վար-  
դանի տունէն հարս ուզողներ շատ եղան, բայց Սուսամ միշտ մերժեց ու  
իշխանը իր սիրական աղջկան սիրտը չկոտրեց, մտածելով միշտ, թէ դեռ  
ժամանակ կայ, Սուսամի խնդիրը լրջութեամբ նկատի առնելու:

Սուսամ փոքրիկ աղջնակի ազատ շարժումներ չունէր այլեւս: Աչ-  
խարհիք աչքը անոր վրայ էր, ու ինք կը զգար, որ շրջապատի պատուար-  
ները քանդելու եւ սէրը ապրելու հաւանականութիւնը չունի:

Այդ զիշեր երկու էակները անբուն լուսցուցին, մտածումներու ծո-  
վու մը մէջ նաւարկելով: Սարհատի եւ Սուսամի համար երջանկութեան,  
տիրութեան եւ խոր մտածումի զիշերն եղաւ: Ու յաջորդ օր, որ պիտի բաժ-  
նուէին, վախ մը կը համակէր անոնց հոգիները, թէ այլեւս իրար պիտի  
չտեսնէին:

❖

Առաւօտը բացուած էր ճառագայթուն արեւով մը, երբ Սարհատ իր  
ընկերներով կ'ուղղուէր դէպի վանքը, հին օրերու յիշատակներով լեցուն,  
դեղական քահանայի օրհնութիւնը իրենց հետ ապստամբ լեռները տանելու  
համար:

Եկեղեցին բաւական բազմութիւն կար: Հոն էին իշխանները եւ քա-  
հանան, կերպիւրուն ձայնով, սովորական ժամերգութիւնը պատարագի հան-  
դիսուորութեամբ կ'արտասանէր:

Երբ արարողութիւնը վերջացաւ եւ դուրս ելան բոլորը, քահանան  
ձօնեցաւ, երիտասարդներու կողմէ բռնուած խոյի մը աղ տուաւ եւ օրհ-  
նեց մատաղը:

Այդ պահուն, իշխան Վարդան անկյայտնի յուզումով՝ խօսքը ուղղեց  
Սարհատին եւ Ադամին:

- Այսօր, առանց այս մատաղը ուտելու, Հեղինէն չէք կրնար բաժնը-  
ւիլ: Գուք Տաւրթիկի մէջ մատաղ եղաք ազգին, դոնէ մենք ալ այս խոյը  
մատաղ ընենք ձեզի:

Վանքին առջեւ հաւաքուած բազմութիւնը, քահանայի եւ իշխաննե-  
րու առաջնորդութեամբ, միաբերան ձայնակցեցան իշխան Վարդանին:

Սարհատ եւ Ադամ իրարու երես նայեցան: Ոսք չէին դտներ արձա-  
զանդելու համար այս սրտառուչ հիւրասիրութեան: Քիչ մը լուռ մնալէ  
ետք:

- Հրայրին ձեռքէն չենք կրնար ազատիլ, - ըսաւ Սարհատ, - խիստ  
է իր կարգադրութիւններուն մէջ: Գիտեմ որ մեր ներկայութիւնը իր քով  
անհրաժեշտութիւն մըն է, ատոր համար, իշխան Վարդան, Հեղինի վանքը  
եւ ժողովուրդը պիտի յարգենք մինչեւ կէսօր եւ զիշերը Տաւրթիկ պիտի  
հասնինք:

Ուրախութիւն մը կը ծաւալէր բոլորի դէմքին վրայ: Տաւրթիկէ յաղ-  
թանակը կը տօնէին:

Վերադարձան իշխան Վարդանի տունը: Պտուղներով, սեր ու մածու-  
նով լեցուն սեղանը կը պատէր իրենց: Նախաճաշի պահուն խօսակցութիւ-

նը կը կենն դարձաւ անապահոյութեան շուրջ ու բոլորին միտքը դնաց զին-  
ուելու, ազատութիւնը պաշտպանելու զազափարին:

- Եթէ քրտական խուժանները վերադարձի պահուն ձեր շրջանի վրայ  
յարձակէին, ի՞նչ պիտի ընէիք, - հարցուց Աղամ, որ միշտ այդ մտահո-  
գութիւնը ունեցած էր կոհիւներու պահուն:

- Պիտի կոռուէինք մեր քանի մը հրացաններով, բայց այնոյս զիմա-  
դրութիւն մը պիտի ըլլար հարիւրաւոր այդ խուժանին դէմ, - ըսաւ իշխան  
Վարդան, ու դառնալով միւս իշխաններուն, շարունակեց խօսքը:

- Քանի անգամ է կը խօսիմ բոլորիդ, որ եղ մը կամ երկու այծ ծա-  
խելով զէնքի կտոր մը տուն բերէք, խօսք չէք հասկնար: Վաղը Պաքրանցի-  
ները թէ՛ եղները եւ թէ՛ այծերը պիտի տանին:

Մտածումներով ծանրաբեռն՝ բոլորին զրուխները վար կախուեցան:

- ձիւղ է, ճիւղ է, - մրմնջացին ապա, - մենք միշտ կը սպասենք,  
որ դանակը ոսկորին հասնի:

Սուսամ, որ կանգնած էր ծառայող կիներու մօտ, բարձր ձայնով  
ըսաւ:

- Մենք, դիւղի աղջիկներս, մենք մեզ այն վարի ժայռերէն վար պի-  
տի նեախէիք, անօրէններուն ձեռքը չիյնալու համար:

Յօսքը ուղղուած էր Սարհատին, բայց իր երկաթէ ծանրութեամբ  
դպաւ ամէնուն սրտին: Հաւանական աղէտին ծանրութիւնը, այդ պահուն,  
զլացին բոլորը, Սուսամի ճիչէն ազդուած:

Սուսամի աչքերը լեցուած էին: Տան կողմը անցաւ, ահարկներէն  
խուսափելու համար:

Նետը, որ արձակուած էր մատաղ աղջկան բերնէն, ուղղակի Սարհա-  
տի սրտին դպաւ: Անքուն գիշերուան մտածումները իր վրայ խուժեցին:  
Անձնուրաց մարտիկը կարծես իր աչքերով կը տեսնէր տխրադէմ Հայաս-  
տանը եւ կը տեսնէր Սուսամը, որ Հայաստանի ժայռերու դազաթէն գա-  
հավէժ անդունդը կ'իյնար:

Այդ պահուն մայր Հայաստան եւ Սուսամ կը նոյնանային Սարհատի  
մտքին մէջ ու կը գգար, թէ շղթայուած մօր ազատութիւնը հրավառ ոխ  
մըն էր եւ միեւնոյն ժամանակ ազատագրում մը պիտի ըլլար Սուսամին եւ  
Սուսամներուն:

Նպաստալիս տկարութիւն չի նանչնար...

Սարհատի ներաշխարհը այսպէս կ'որոտար:

Կէսօրէ առաջ, իշխան Վարդանի բակը աօնական տաղաւարի մը վե-  
րածուած էր: Մէկ օճախին վրայ կերակուր կ'եփէին, միւս օճախներուն  
վրայ երիտասարդները խորոված կը դարձնէին:

Աղամ խօսքի բռնուած էր իշխաններու հետ եւ մանրամասն թեյա-  
դրանքներ կ'ընէր Յիանքի եւ Յուլիի ժողովուրդին հասցնելու համար Հը-  
րայրի պատգամները: Սարհատ առանձնացած էր քանի մը երիտասարդնե-  
րու հետ, որոնք զէնք ունէին: Անոնք կը պատուիրէր, որ տեղական վառօդ  
պատրաստեն, զնդակ թափեն եւ այս լեռնային կիրճերը լաւ ուսումնասի-  
րեն, որպէսզի տիրապետող դիրքերը առաջին առթիւ իրենք բռնեն: Այդ ե-  
րիտասարդներու մէջ էր նաեւ Սուսամի եղբայրը, քաջակորով պատանի մը,  
որ դպրոց տեսած էր: Յանդավառ խումբ մըն էր, որ այդ պահուն մարմին  
կ'ստնէր Սարհատի թելադրանքներով:

Սուսամ երբ սենեակ մտաւ եւ հիւրերը սեղան հրաւիրեց, Սարհատ  
խօսքը ուղղեց Վահանին:

– Վահան, լաւ նայէ քրոջդ, որ ինքզինք ժայռերէն վար շնեակէ:  
Երիտասարդները ինչո՞ւն են անցան ճաշելու: Հոն էին քահանան,  
իշխանները, գիւղին երիտասարդները եւ ծառայող կիներ: Իշխան Վարդա-  
նի գինին առատ էր ու սեղանը՝ ճոխ:

Մնաս բարովի ճաշ մըն էր: Աճապարանք կար Տալարիկէն եկող զին-  
ուորներու շարժումներուն մէջ: Մտածումները թափանցած էին բոլորի հո-  
գիէն ներս: Ամէնքը լուռ էին: Քահանան էր միայն, որ բաժակին հետ իր  
օրհնութիւնը կը բաշխէր, յուսալից օրերու սպասումով:

Ճաշէն ետք, Սարհատ լուացուելու համար ոտքի ելաւ, եւ երբ ջու-  
րին մօտ առանձին գտաւ Սուսամը, մտածումի ծովու մը մէջ ընկզմած՝  
յարեց.

– Սուսամ, ինքզինքդ ժայռերէն վար պիտի շնեակս: Արեւը ամէն օր  
կը ծագի: Օր մը մեր արեւն ալ պիտի ծագի...

Սուսամ ջուրի ամանը գետին դրաւ եւ հեռացաւ շուքի մը պէս: Հարս-  
ներէն մէկը փարչը վերցուց, սրպէտքի օղնէ լուացուողներուն: Ոչ ոք կու-  
հեց, թէ Սուսամը ինչպէ՛ս եւ ինչո՛ւ անհետացած էր բեմէն: Միայն Սար-  
հատն էր, որ ամէն ինչ կը տեսնէր իր հոգիին աչքերով:

Յետմիջօրէին, խումբը, սպառազէն ու կայտառ, կը նետուէր Սպի-  
տակ Խազակի բարձունքները:

Գիւղական բազմութիւնը անոր կը հետեւէր հիացմունքով, Միայն  
Սուսամը չկար այդ բազմութեան մէջ: Ան ապաստան գտած էր իր թփրտա-  
ցող սրտին մէջ ու հոգեկան լարուածութեամբ կը լսէր Սարհատի եւ խում-  
բին ոտքերու տրոփը, լեռներն ի վեր:

Սուսամի հոգիին մէկ մասը, լեռներու հովերուն հետ, Սարհատին կը  
հետեւէր, բայլ առ բայլ:

❖

Պումբը կ'առաջանար արագ, աչքերը յտած հեռաւոր լեռնազապաթ-  
ներուն, որոնց մշուշներուն մէջ ծրարուած էր Տալարիկը: Սարհատ կը քա-  
լէր լուռ ու մտայլ: Բաժանման խռովքը ունէր եւ կը զգար, թէ ազատու-  
թեան մարտին մէջ նետուած՝ հեռաւոր երազ մը կը դառնար Սուսամը:

Հայոց աշխարհը արեան ծով դարձած էր ու անհատական երջանկու-  
թիւնը փոշիի պէս՝ փոթորկալի հովերուն յանձնուած: Այս լեռնաշխարհի  
ազատ կեանքին համար որքա՞ն մարդիկ ասպետօրէն իրենց կեանքը դրին  
սուրին վրայ, սիրոյ եւ ընտանիքի անպատմելի ողբերգութիւններ թողելով  
իրենց ետին:

Սարհատ կը զգար, թէ հրդեհի բռնուած էր հոգին, ազատութեան  
ճանապարհներուն վրայ: Պիտի արձանագրէր արիւնոտ յիշատակներ, բայց  
տուն պիտի չդառնար, երջանիկ իրիկուան մը համար:

Անքնութենէ յոգնած ու մտածումներէն զրիթէ ջլատուած՝ մարտիկ-  
ները կը հասնէին Սպիտակ Աղբիւրին վրայ, ու հոն, Սարհատ կը քնանար,  
կարծես Դաւթի յիշատակով հոգեկան խաղաղութիւն մը վերապտած:

– Գիւղերը կը շարունակենք ճամբան, – քունը ծանրացած է աչքերուս:  
Իր ընկերները ուրախութեամբ ու բազմազան զրոյցներով անցուցին  
հանգիստի այդ ժամը ու երբ արեւին վերջին ճառագայթները կը քաշուէին  
լեռնակատարներէն՝ ճամբայ էլան:

Սպիտակ Խազակի բարձունքին, Սարհատ վերջապետի տեսարանը  
ընդգրկեց եւ նորիցէլ հազարէ անտեսմանութեան: Դաշտը, մինչև Տիգ-



բանակներս, մշուշոտ ծով մը դարձած էր: Արեւելքի եւ արեւմուտքի սլո- սլոզուն լեռնագագաթները խորխորատներու վրայ լոյս կը օփոէին ու բուր- մունք կար ամբողջ միջնուրրտին մէջ: Հեւ ի չեւ կ'առաջանային անոնք եւ Սարհատ լեռնայն մասս բարով կ'ըսէր, Սասունցի Դաւիթի նման, այն վայրերուն, որոնք ծաղկաւէտ ու բուրումնալի էին: Դեղձուն ծամը հորի- դունէն անդին կը մնար...

- Մնաք բարով, լեռներ ու ձորեր:
- Մնաք բարով, ծաղիկներ ու բուրմունքներ:
- Մնաք բարով, մայրեր ու քոյրեր:
- Ես կ'երթամ կռիւ, դուք բարով մնաք:

Սարհատ ինքնիրեն կը խորհրդածէր, - երեւի մեր ճակատագիրը այս- պէս է գրուած, Դաւիթի նման ազատութիւն պիտի նախընտրենք մահուան գնով: Ու եթէ Դաւիթը չըլլար, ոեւէ մէկը սուր պիտի վերցնէր այս գա- ղան բռնակալութեան դէմ, որ մեր երկիրը հեղեղեց վայրագ հորդաներով եւ ազատութիւնը բանտերու մէջ չլլթայած՝ մեր կոյս ազլիկները տարա- շտատուն համբանքով:

»

Կէս գիշերը անցած էր, երբ խումբը մտաւ իշխան Գասպարի բակը: Ազօտ լոյս մը կար ներսը, ու իշխանները Հրայրը շրջապատած՝ կը խոր- հըրդածէին գալիք օրերու մասին:

Սարհատի մուտքը իշխաններու այս ժողովին, կարծես փարատեց ա- նոնց դէմքին մտահոգութիւնը:

- Ձեզի կը սպասէինք, - ըսաւ իշխան Գասպար:
- Մտահոգուած էինք, - մրմնջեցին իշխաններէն ոմանք: - Բազրան- ցիները այդ կողմ չառ կը թափառին:
- Սարհատ, ձեզի պատուիրած էի, որ սրելը մար շմտած հոս դառ- նաք, - ըսաւ Հրայր, - գործ ունիք եւ վտանգը Մովսեսարի եւ Կուրտիքի գաղաթներէն հեռացած չէ: Բարի է ձեր վերադարձը: Ի՞նչ կայ, ի՞նչ չկայ այդ կողմերը:

Սարհատ եւ Աղամ պատմեցին Հեղին գիւղին ընդունելութիւնը եւ խանդավառութիւնը Տալոսրիկի յաղթանակին առթիւ: Մանր վտանգէ փրկ- կըւած ըլլալու հողերանութիւնը կար այդ շրջաններուն մէջ:

- Երախտագիտութեան զգացումը տեսնեց այն կռուողներուն հան- դէպ, որոնք Տալոսրիկին հերոսական կերպարանք մը տուին: Հոգեպէս բո- ցաղաւորուած են բոլորը եւ պատրաստ են իրենց մասնակցութիւնը բերելու ամբողջական ազատամարտին:

Սարհատ աւելցուց.

- Պարոն Հրայր, մեր դիտար պատուէրը եղաւ զէնքի անհրաժեշ- տութիւնը: Թելադրեցինք իշխան վարդանին եւ Հեղինի միւս իշխաններուն, որ Ձեր հրահանգները տարածեն միւս շրջաններուն մէջ: Քիւրտերը ընկն- ւած ու լացուկոծով նահանջած են, այն աստիճանի, որ ժամանակ չեն ու- նեցած որեւէ վնաս հասցնելու թուրի, թիանքի ու Բասնքի գաւառներուն: Հիմա, բոլորը համոզուած են, որ միայն դիմագրութեամբ կարելի է այդ գաղանները զսպել:

Ուշ գիշեր էր: Իշխանները իրենց առունքը ցրուեցան: Հրայրին հետ մնացին միայն Սարհատը, Աղամը եւ Կէլլոսի Մանուկը:

- Վաղը ձեր հանգիստի օրը թող ըլլայ, - ըսաւ Հրայր, - միւս օրը

պիտի մեկնինք իշխան Գրդույի շրջանը: Ձեզմէ ոմանք պիտի իջնեն Մշոյ Դաշտ: Վայրկեան տա վայրեան սպասելի է, որ ձեւնը իջնէ այդ լեռնաշխարհին վրայ: Ատիկա կ'ըլլայ ձեր ապահովութեան ձեւնէ պատուարը: Ձեւնը այս շրջանին մէջ երկաթէ պարիսպներէն աւելի զօրաւոր է:

Այդ օրերուն Սասունցիները բնութեան օժանդակութեան կը սպասէին անհամբերութեամբ:

••

Անձրեւտա եւ փոթորկալի օր մըն էր, երբ Հրայր, իր հետեւորդներով, երեկոյեան Անտրքի վրայէն կ'իջնէր Շէնիկ: Գիւղացիներու աչքը ուղղուած էր Անտրքի գապաթին ու ժամացոյցի ճշգրտութեամբ դիտէին, թէ դիշերը ձեւն պիտի իջնէր ամբողջ լեռնաշխարհի վրայ:

Հրայր երբ յաջորդ օր աչքը կը բանար, ինք եւ իշխան Գրդոն դուրս կ'իջնէին առուտը դիմաւորելու համար: Ձիւնապատ աշխարհ մը կը լեռնանար անոնց աչքերուն առջեւ:

Իշխան Գրդո լիաթոք կը շնչէր բիւրեղացած օդը:

— Հրա՛յր, Աստուծոյ օղնութիւնը մեզի հասաւ, ալ կրնանք սպասել եկող գարնան:

••

Հրայր սպասելու ժամանակ շունէր: Սարհատի փոքրիկ խոմբին հետ Շէնիկէն կը բարձրանար Կուրտիկ լեռ եւ ապա մախ թեքուելով, Ս. Յովհաննու վանքի ուտերէն վար կ'իջնէր դէպի Խըզըլաղաճ:

Հրայր Կուրտիկի բարձունքներէն կը նայէր դէպի Անտրք-Մովսատարեւմտեք դառնալով՝ դէպի Տարկոչ ու Խոզմօ: Ձիւնէ բարձրաւանդակ մը, վեհապանծ ու լուսաւոր ջահի պէս կը կախուէր երկինքէն: Վարը մըշտուտ Մշոյ Դաշտին սեւութիւնները կ'երեւային, որոնք, օրէ զօր, ձիւնէ լայնատարած սաւանի մը կը սպասէին:

Սասունցիները մասն էին բնութեան իրենց տարբերքին մէջ: Այսպէս, փոթորկալի գիշերը պսպղուն ձիւնէ հողեքանութեան կը դարձնէր հովիտ ժողովուրդը, որ կենդանիներու հետ միասին կ'ամփոփուէր գոմէրու եւ տուներու օճախներուն շուրջ: Վեց ամիս տեւող նոր կեանք մըն էր, որ պիտի ապրէին, նոյնքան ուրախութեամբ, բայց աւելի ամփոփ, ինչպէս կ'ընէին ձիւնհալքէն յետոյ լեռներու, ձորերու եւ մարգագետիններու տարածքին վրայ:

Ու այդ ամփոփումը, մտածումն ու մտահոգութիւնը կը խորացնէր բոլորին մէջ, ու գարնան հաւանական կոհեմներու խնդիրը ամէնուն խորհրդածութեան նիւթ կը դառնար:

Ձիւնէ սառնամանիքը եւ մտահոգութեանց ծանրութիւնը ժողովուրդին կամքը ջլատած չէին: Ձէնքերը կը նորոգէին, վառօդ կը պատրաստէին երգելով, կապար կը թափէին համբանքով ու աշխատանքէն ետք՝ կ'իջնէին ու կը պարէին վաղուան կապուած մեծ յոյսերով:

Տալուրիկը երկաթէ գործարանի վերածուած էր: Սուր, գաշոյն ու նախնական դէնքեր կը կռէին ու կը կոփէին: Յեղապետական հին օրերու խիզախութեամբ լեցուած էին բոլորն ալ:

Բարձրաւանդակի իշխանապետութեան մնացորդը իր տարբական ազատութիւնը կը վայելէր:

Ձիւնապատ բարձրաւանդակը կը կտրուէր աշխարհէն, բայց բուխ-

բիկներու շուրջ ետուն կեանք ծը կը համախմբուէր, աւելի ազահով եւ աւելի ընկերային, կար հարսնիք ու պար, հեքիաթ ու երգ, կրակ ու ձիւն ու մանաւանդ՝ քարայրի որսորդութիւն:

Դարերով ընտելացած ձիւնի դրացնութեան, իր բնական տարերքներէն մէկը կը նկատէր ձիւնէ այդ ծովը, ուր կը շարժէր նոյնքան դիւրութեամբ, ինչպէս կ'ընէր ամառը, լեռն ու ձորը ոտքի կոխան ընելով: Մերերու համար մտածելու եւ փիլիսոփայելու հանգարտ ժամանակաշրջանն էր, իսկ երիտասարդութեան համար՝ խաղ ու խնդումի:

Ու երբ որսորդները դիւղ կ'ընէին քանի մը քարայր կամ վայրի խոզ իրենց շալակին՝ կեր ու խնդումի դիւերները իբրբայ կը յաջորդէին ու հեքիաթասացները, կուռ ու կուշտ, Սասունցի Դաւիթի թուր Կէծակին կը փայլեցնէին, երիտասարդներու հոգիին մէջ:

Մնաք բարով ասաց, լեռներուն ու ձորերուն,  
Փաշեց թուր կէծակին, իբր վարի դաշտ,  
Մէկ ալ գարկեց, մէկ ձախ,  
Մտայ Մելիք կտորուաւ...

Թուր Կէծակին կը փայտատակէր լոռը երիտասարդներու հոգիին մէջ, ու անոնք անհամբեր էին դարձան վտանգները դիմադրանքովու համար:

Իշխանները, որոնք Տալուրիկի ճակատամարտին մէջ մեծ դեր կատարած էին, դիտէին, թէ զարունը հազու բացուած՝ Քրքական գորգերը եւ քրտական ցեղախումբերը պիտի երեւնան Սասնոյ սահմաններուն վրայ: Լեռնակուտակ ձիւնները պիտի հալէին, հեղեղ դառնային ու Նայիրեան երկրի ջրվէժներով պիտի հոսէին դէպի հարաւ, իսկ Քրքական բռնակալութեան եւ քրտական մոլեռանդութեան ալիքները պիտի բարձրանային դէպի Անտոք, Տալուրիկ ու Մովսասր, ժայռերու դէմ իրենց քէնն ու ոխը ժայթքելու համար:

Ու իրենք, Տալուրիկցիները, այս օճախներէն պիտի բաժնուէին ու ձուլուէին ժայռերուն, կեանքի եւ մահուան կռիւը մղելու, անուայ թըլնամիին դէմ:

— Աշխարհքէն կարուած ենք, — ըսաւ իշխան Գասպար, — արդեօք օղնութիւն պիտի հասնի՞ մեզի հեռուոր հայերէն: Տամատեան քանտարկուած ու աքսորուած է: Մուրատ հովհաս զնաց եւ լվերադարձաւ: Հրայրը ի՞նչ կ'ընէ այժմ Մշոյ Դաշտին մէջ եւ ի՞նչ յոյսեր ունի վաղուայ դոյնամարտին կապուած: Մենք մեր երիտասարդներով նորէն կրակի մէջ պիտի նետուինք, գոնէ զէնք դար հեռուոր Հայերէն:

Գասպար կը խօսէր կարծես ինքնիրեն հետ ու անոր խօսքը մտիկ կ'ընէին իշխանները՝ Համզէ Մակար, Յակէ եւ Քաթար, որոնք հերոսական խիղախութեամբ՝ կռիւներու մէջ արիւնյուայ եղած էին, ժողովուրդի հրացմունքին առարկայ դառնալով:

— Ի՞մ խելքս չի կարել, թէ մեզի մեծ օղնութիւն կը հասնի, — կ'ըսէր իշխան Մակար, որ տակաւին երիտասարդ էր, — մեր լեռները շատ հեռու են Հայաստանի կեդրոններէն: Ինչ որ պիտի ընենք, մե՛ր ձեռքերով պիտի ընենք: Այսպէս պահեցինք մեր դուխը հարիւրաւոր տարիներ: Այդ յոյսով կրկին ձեռք պիտի նետենք մեր զէնքին:

Յակէն, որ աւելի իրապաշտ եւ հեռատես կուռող մըն էր, աւելցուց.

— Մեր թիւը քիչ է: Թշնամիները պիտի գան հեղեղի պէս ու մենք կրկին պիտի կուռինք: Կամ կ'ապրինք մեր պապերէն մեզի ժառանգ մնա-

ցած այս ժայռերուն մէջ, եւ կամ հանգիստ սրտով, այդ ժայռերուն տակ, վերջ կու տանք մեր կեանքին:

Գիւղէ գիւղ, շրջանէ շրջան ու տունէ տուն՝ մտահոգութիւնը կը շրջէր հովի պէս ու վառօգի եւ կապարի պատրաստութեան երգերը յոյսի զօղանջներ կը բերէին մտահոգ բաղձութեան:



Փետրուարեան փոթորկալի հովերը կը դղրդէին լեռնաշխարհը: Պայծառ ու արեւոտ օրը յանկարծ մշուշի մէջ կ'առնէր լեռները: Զիւնի հիւսը լեռներու զազաթներէն դէպի խորխորատները կը փչէր, հետը տանելով ժայռերն ու ծառերը, ու վայ անոնց, որոնք այդ ճանապարհներուն վրայ կը դանուէին: Անոնք պիտի մնային ձիւներու տակ, ձիւնեղէն իրենց գեղեցմանին մէջ, մինչեւ ձիւնհալքը:

Չայրացած լեռնաշխարհին մէջ, լեռնազազաթները կ'երբային ու խորունկ ձորերու մէջ փետրուարեան գալարուող հողմերը սառցապատ ժայռերը կը խածնէին, անողոք վայրագութեամբ:

Մաքու մարդասանք չկար դուրսը ու օճախներու մէջ կազնիէ կոճղի կը ճարճատէին, վաղուայ խորհուրդներով:

Ու այս փոթորկալի հովերուն հետ, բերնէ բերան տխուր լուրը կը հանէր օճախներու շուրջ համախմբուած լեռնահաններուն, Արարոյի խումբին ոչնչացման լուրը: Անդին, Պիթիւի մէջ, կախազանի վրայ կը ճօճէր Մարգար վարժապետը, գաղափարական առաջին գործիչներէն ընտրելազոյսը:

Ազատամարտի բռնուած այս ժողովուրդը կը լսէր, թէ Մովսսարի արի զուակը, գինեալ խումբով մը ճամբայ ելած էր Կովկասէն, Տաւրոսի կին օգնութեան հասնելու համար, բայց կռուի բռնուելով Հացիկ գիւղի բարձունքներուն վրայ, դիմադրած են մինչեւ վերջին փամփուշտը ու բոլորն ալ նահատակուած սուրբ նպատակի համար:

Փոթորիկները կ'ոռնային ու կը զայրուէին լեռնաշխարհի շուրջ, փոթորկալի յեղափոխութեան մը որպէս ազգանշան:

Ազատութիւն, սուրբ գործ, ինքնանուէր նահատակութիւն:

Ազատութեան ազադակն էր, որ կ'արձագանգէր լեռնէ լեռ ու քանտէ քանտ...

(Շար.)

Կ. Ս.

ՀԱՅԿ ՅՈՎԱԿԻՄՅԱՆ

**Հ Ա Ր Ս Ի Կ Ո Ն Գ Ը**

(ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՊՈԷՄ)

ԳԼՈՒԽ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

1

Եօքն անգամ Թամանդարը  
 Արեւն ուսով վեր հառնեց.  
 Եօքն անգամ Ազնու սարը,  
 Արեւագայ ողջունեց:  
 Փարմիշանը՝ յաշ-յաշվառով,  
 Շարականով ու խունկով,  
 Մեծ մեռելի եօքը բռնեց -  
 Հագում ողորմի տուեց:

Կոնդի դէպքից օրեր անցան  
 Ու գնացին շարէ-շար.  
 Արտ ու համդում նոր վար ու ցան -  
 Գիւղում պարապ մարդ չկար:

- Է՛յ, Է՛յ. Յունան - կանչեց Արան,  
 Արի առուի հետ գնա՛.  
 Կէտքն անց է բաւական -  
 Արտը կիսատ կը մնայ:  
 Ի՞նչ ես շար արի՞ կանչում.  
 Ո՞ւմ էշխով ես ստպակում...»:

Բայց անցեալ տարի  
 Ինքն էր տապակում.  
 Ինքն էր՝ շար արի,  
 Ջան արի՞ կանչում:  
 Ու մի տարօրէն  
 Կարօտ փոթորկուեց...  
 Մտնով՝ հեշտօրէն  
 Կնշն հրագեց...

✱

- Դարդը սբօխ ման կը գամ.  
 Ձեռքս բանի չի կպչում.  
 Կ՛երուեմ, անձէն կը միտամ -  
 Մուխը ո՛չ ոք չի տեսնում:  
 Ա՛յ աման,  
 Անգութ քան,  
 Էրում եմ,  
 Վառում եմ...  
 Դարդս լացող մէր չունեմ,  
 Թիկունք կանգնած հէր չունեմ.  
 Հայալ կաթնակեր արի -  
 Տանս ճրագ շո՛ւտ արի:  
 Եար արի,  
 Ջա՛ն արի.  
 Սիրուն քան  
 Տո՛ւն արի...»:

Սոճան՝ տանն է...  
 Կարծես կանչում.  
 Սիրտը վառ բան է  
 Կարծես գուշակում...  
 Ակամայ յիշեց  
 Բլուրի դէպքը...  
 Աչքերը փակեց...  
 Դոյն ցաւու վերքը:

...Ու մեռնող ծերի  
 Պատկերը՝ գունատ.  
 Յետոյ զամբարի  
 Մռմեր հրահատ -  
 Դագաղ սեւերում...  
 Ազօթ ու քաղում.  
 Ու յետո՛յ... յետո՛յ...  
 ...ձիւազներ անգայ...

Ու ճըմաթկուեց սիրուն ուժգին .  
 Ողջ էութեամբ ասրտաց :  
 Կարծես խանի աչքերն էին -  
 Յառնում ջրի ալէքից . . .  
 . . . . .  
 . . . . .

Ուզեց վանել միտքը՝ ցաւատ,  
 Ու յետ կանչել բանուորին .  
 Բայց, նոյն պահին լուեց ազօտ՝  
 «... Հաւա՛ր, հասէ՛ք... փախցրին...» :  
 Ծանթի քափով քա՛ւ, հեծաւ  
 Մարգում կայած մատակին,  
 Ու խելավագ նա սլացաւ՝  
 Դէպի կանչող հաւարին :

Սու աղէտի գարկից անեղ,  
 Վայնասուն է բարձրացել .  
 Ու ողջ գիւղը մի խելայեղ  
 Ժխարի է մտանուել :  
 Արան հագրի այդ յժարուր,  
 Տարտարոտում գեհեների,  
 Լսեց՝ կարկամ ու կցկտուր -  
 «Ջրի եկանք Պող Ազրիւրին, -  
 Ասաց ջանել մի աղջիկ . -  
 Երեք հեծեալ յարձակուեցին -  
 Ջօտով տարան Սոնային...» :

- Ա՛խ, իմ Սոնան...  
 Կանչեց Արան,  
 Իմ պատիւը...  
 Իմ ճամուսը...» :

Ոնց վիրաւոր առիւծ վայրի,  
 Ինքն իր վրայ գալարուեց .  
 Ու մոլեգին հեծեալներին  
 Հնոտից քափով փաթորկեց...  
 Խանը տեսաւ արշաւողին,  
 «-Դարձէ՛ք - ասաց իր մարդկանց .  
 Մի լաւ ջարդէ՛ք էն հայ ծաւախ...», -  
 Դռուց խանը յաղթապանծ :



Դէպի դալէն մէկ սլացաւ,  
 Ջոռքայ խանը Բոսաֆի .  
 Ձին վրնջաց ու ծառս եղաւ...  
 Կարծես սիրուն էր՝ հէզ Արայի,  
 Որ կոխկուտեց, ճմլեց պողպատ  
 Սըքակներով ամենի :

Մեծ դարպասը՝ խաւ. ճոխնչով,  
 Բացուեց ինչպէս մի կլափ .  
 Քառատրոփ իր աւարով  
 Խանը մտաւ կանանց...  
 . . . . .  
 . . . . .  
 Հին դարպասը խաւ ճոխնչով՝  
 Փակուեց ինչպէս մի կլափ :

2

Վիշտը քառած մութի թելին,  
 Անտես՝ տանից տուն մտաւ .  
 Եւ ամէն մարդ իր կարածին,  
 Իր անդարձին միտ բերաւ :  
 Օրուայ դէպքը՝ իր կակիծով,  
 Իր խորախոց մրմուռով,  
 Փարմիշանին օուցի մատնեց -  
 Ազ ու հացը մրտսեց :

Մօտիկ այգում բուն ծղրտաց,  
 Լսուեց շարշափ թելերի .  
 Ապա գոհի անգոր տնեց,  
 Ու լաուքին կաշմարի :  
 Հանգամ գիւղի ճրագները  
 Ինչպէս մտնէր՝ ցիր ու ցան .  
 Միայն մի տան ծխնիները՝  
 Մերթ ճռուցին ողբաձայն :

Ծանր է, ճընշող մրակայած  
 Մթնուրտը ներքնատան .  
 Ուր մտախոս, կարգով շարուած -  
 Գիւղի ծերերն ու քահանան՝  
 Մերթ վիճում են, վնասհասում,  
 Ու համոզում՝ մէկ-մէկու .  
 Մերթ գալիքը մա՛ւք են տեսնում -  
 Բան չեն գտնում խօսելու :

- Էլ ո՛չ ճամուս, պատիւ մնաց .  
 Ո՛չ սրբութիւն մնաց մեզ .  
 Տմարդ խանին գլուխ ծռած -  
 Դարձանք անբան, անխօս եզ...  
 Գողի տարած տաւար չի՛ որ՝  
 Սար-ժար ընկնես, ձեռք բերես...» :  
 Էսպէս ամպած մի ալեւոր  
 Բացման խօսքը աւարտեց :

- Ուրիշ խաներ՝ պատիւ ունեն,  
 Արուս ունեն, խիղճ ունեն .

Իսկ էս մէկը - ինչպէս գիտէք,  
Էն իշագող Լօսից էլ յետ՝  
Հա՛մ գոռոզ է, հա՛ անգէտ:  
համի անունը մըտող -  
Պատուի գող է, պատուի գող...»:

- Որ էս խանը մեզ անարգում -  
Մարդո՛ւ, բանի՛ տեղ չի դնում.  
Եկէ՛ք գիւղից մէկտեղ քննենք,  
էս միւտղից ազատուենք...»:

...  
- Հողի մարդ ենք - մեզ հող է պէտք.  
Ինչո՛ւ խանին վիզ ծռենք.  
Մեր հարազատ հողին զնամք...  
Ժամանակն է որ քոչենք...»:

Ժամեր յետոյ, ծերակայտը,  
Հանեց կտրուկ որոշում...  
Երդում արին.  
Աւետարան համբուրեցին.  
«Աստուած չի՞նք ձեզ պահպանք»,  
Օրհնեց դողող ծեր քահանան -  
Յետոյ՝ մէկ-մէկ դուրս եկան:

3

Զարկում են մարմերով անեղ.  
Զարկում են պողպատ սալին.  
Հրաշէկ՝ հրքիտ ու ջրղեղ -  
Ածխացում, շագի ուժգին,  
Գոփում են՝ կոպերին կրակ.  
Քունքերին իր հիր, երկաթ.  
Պայքում են բիրերը հրակ -  
Ուղեղում՝ տենչ ու տագնապ:

Մզլոտ են, ամէն ինչ տարտամ...  
Ծրփում են, յեղյեղուկ, անափ:  
Ամէն ինչ՝ հստուն ու զառամ,  
Ամէն ինչ վազ է, ու քափ...  
Ծփում է ծովում հողմավար -  
Յածում է՝ տատա՛ն, տատա՛ն.  
Որպէս մի հեռուոր միրամ,  
Որպէս մաւ, անհանգրուան:

...Կռնում՝ խնդութիւն ու ծիծաղ.  
Ծնծղայ եւ երգ գուարթուն.  
Պարում են ազդիկներ շարմաղ -  
Արմազան հարսներ սիրուն:

Ու... ծաղիկ, ազդիկ, ջան գիւլում -  
Արմազան հարսներ սիրուն:  
Պարում է՝ Սոնամ հրաշէկ,  
Բլուրում այն կաս-կարմիր.  
Թռչում է՝ քեքեւ, արնամերկ, -  
Որպէս՝ հի՛ր, հրքիտ կարմիր:  
Թռչում են ձիերը կարմիր,  
Կանչում է՝ «Արա՛, օգնի՛ր...»:  
Ձիերի պայտերը ուժգին  
հփում են կոպերին -  
Տենդավառ այտերին:

Պայքում են բիրերը ցաւից.  
Կանչում է՝ խուժումս մուժից,  
«Արա՛, հասի՛ր... տարամ:  
Ազատի՛ր, ա՛խ... տարա՛ն...»:  
Պայքում են բիրերը ցաւից -  
Կանչում է՝ «Արա՛, տարա՛ն...»:

«...Գալիս եմ Սոնա...  
Տե՛ս... ա՛յ, ա՛յ, հասայ...  
Թռչում եմ... քեւերս...  
Զարդած են քեւերս.  
Ա՛խ, ե՛տ... ետ...  
Ա՛խ, Սոնա՛, տե՛ս...»:  
...

Զառանցում է Արամ,  
Անկողին ընկած:

Երկու մայր են հինա սգում -  
Նստած՝ սրխո՛ւր, կողք-կողքի.  
Երկու խոցումս սրտեր լացում,  
Ու մրմում՝ կազ-կազի...  
Երեք հարիւր տուն է սգում  
Բռնակալին անիծում.  
Երեք հարիւր յարկ է սգում -  
Բոստ Խանին անիծում:

4

Հարեմական տիղմ ու ցիխում,  
Ի՛նչ արեւներ են մարել.  
Հարեմական հին աշխարհում,  
Ի՛նչ ալ բոցեր են խամրել...  
Որքա՛ն բողբոջ, ծիլ է քօշնել  
Հարեմական մահիճում.  
Որքա՛ն գռի սիրտ է քեկուել  
Շքեղագարդ օքեակում:

✽

Թառամում է Փարսիշանի  
 Շարմաղ շուշանը վայրի.  
 Արցունքների աղն է տանում՝  
 Լոյսն իր սիրուն աչքերի:  
 Ոնց տրորուած նստն հասիկ,  
 Գայկանում է ու փամում.  
 Սրտից զարկուած՝ անոք, լռիկ –  
 Սոնան մահ է ազերում:

– Բայց աչքերդ, նազու խանում,  
 Հերիք անյոյս մղկտաւ.  
 Քո արցունքով՝ դառն ու աղի  
 Կարգ ու օրէնք չի՛ վախաւի.  
 Ջահել օրիդ գէթ խնայի –  
 Սիրուն Սոնա, մի՛ լացի...

Յորդորում է Սողրա բաջին.  
 Սիրտ է տալիս Սոնային.  
 – Լսի՛ր պատմեմ ես իմ կեանքից,  
 Իմ սերամած անցեալից –  
 Ծնողներս՝ Գօրջի 1) էին,  
 Ֆրէշդանի շրջանից...

Նազ ու խիւղով փքքում էի,  
 Ոնց ալ վարդը իր թփին:  
 Ես մի մատղաշ բողբոջ էի,  
 Մօրս միակ սիրելին.  
 Ես միմուտքս դատրիկն էի –  
 Ռանչպար հորըս միսիքար.  
 Ա՛խ, կորածներ իմ անհար:

Տասնըվեցիս գարունն եկաւ՝  
 Այտերիս վարդ փակցրեց.  
 Հասունութեան ամառն հասաւ՝  
 Կրծքիս խաշխաշ փակցրեց:  
 Ծնողներս Գօրջի էին,  
 Ֆրէշդանի շրջանից:

Ամբան մի օր, կուծն առած  
 Ազբիւր եկայ պազ ջրի.  
 Մի տնծամօք – սեր ձի հեծած,  
 Ինձ փախցրեց էն տարի...

– Գօրջի ազիկ,  
 Մարի եղնիկ.

1) Վրացի:

Սեւ աչքերիդ,  
 Կեռ յօնքերիդ,  
 Նազուկ մէջքիդ՝  
 Խեմք գերին եմ –  
 Քեզ սիրում եմ...» –  
 Նա առաց:

Ռաջարալին իր կանանց մէջ –  
 Ամէնից շատ ինձ սիրեց.  
 Ամէնի՛ց շատ, իր կանանց մէջ –  
 Ինձ փայփայեց, պաշտպանեց:  
 Գուցէ՛ Աստուած էր անիծել  
 Որ արգանդս չարկի.  
 Կամ չար ջաղուն էր փար կապել,  
 Որ չոր փարի նստէի:

Քանի՛ փարթամ կուրծք ունէի  
 Ու շուրթերիս վառ մեկտար.  
 Քանի՛ սիրոյ գիրկ ունէի  
 Եւ այտերիս ալը կար՝  
 Նա ինձ սիրեց ու փայփայեց –  
 Քանի՛ այտիս ալը կար:

Բայց գնալով ես բօջնեցի,  
 Ինչպէս շուշանը վայրի.  
 Ժամանակի անտես ձեռքը՝  
 Դէմքիս ահօսներ ձգեց...  
 Շիջեց կեանքիս վառ հրայրքը  
 Ու մագերս արծաթեց:  
 Մի օր՝ ջահել, նոր կին բերեց,  
 Ու ինձ տանից արձակեց:

Ծնողներիս որոնեցի,  
 Երբ դուրս ելայ էն բանտից –  
 Ա՛խ, նրանք էլ վաղա՛ւց անտի  
 Մեռել էին ծով վշտից...»:

Էստեղ Սողրան մի պահ լռեց...  
 Արցունք կալաւ աչքերին.  
 Ու չարագրածով դէմքը ծածկեց –  
 Մէկը գիպաւ հի՛ն վէրքին...

– Սողրա՛ բաջի.  
 Սողրա՛ բաջի –  
 Հեծեց Սոնան,  
 Ողբաձայն...



Սողրա՛ բաջի,  
 Իմ դարդիման, խեղճ բաջի...  
 Դո՛ւն էլ ինձ պէ՛ս՝ բանի ուժի  
 Զոն ես եղիլ անտեղի...  
 Դո՛ւ մեր գեղը շա՛տ ես եկիլ -  
 Հայի օդ ու հաց կերիլ.  
 Աստուած էմ խեղճ մօրդ հոգին,  
 Լոյսի բաժին քոզ անի:  
 Էս մուք բանտում ինձ մայր եղիր,  
 Մի քոզ օրս սել լինի.  
 Սողրա՛ բաջի - ինձ մայր եղիր,  
 Քոյր եղիր...»:

- Հերիք լացես, սիրուն Սոնա.  
 Խաչը լինի քեզ պահապան.  
 Ի՛նչ ցանկանաս՝ սիրով կ'անես.  
 Մինչև մահու դուր կ'երթամ -  
 Միայն քե՛զ քեզ ազատես:

- Օ՛, Սողրա ջան,  
 Իմ պահապան,  
 Ինձ պաշտպանի՛ր,  
 Ինձ քո՛յր եղիր...»:

- Շատ մի լացի, Սոնա ջան.  
 Ես էլ հարճ եմ քեզ նման...  
 Թե՛ ցարը կայ, դարմանն էլ կայ...  
 Վերես Աստուած, դատաստան կայ:  
 Ծա գնում եմ խանին տեսնեմ -  
 Գուցե մի ճար, հնար գտնեմ,  
 Որ էս գիշեր եէ՛լ (1) չգնաս,  
 Որ քո յարգով, պատուով մնաս...»:

Ու գնում է Սողրա բաջին,  
 Խանի առաջ խոնարհում.  
 Հուստում է բռնակալին -  
 Լեզու քափում, համոզում:  
 - Յա՛ւը տանի կին աբմատին,  
 Կարմիր վարդի էր նման.  
 Ձեմ իմանում, էս օր ճամբին  
 Թափ է առել հարս Սոնան -

(1) Առաջատու:

Տեղ չհասած ամիս տեսա...  
 Հարսնաբազմիս չմտա...  
 Թոզ իմ տերը հանգիստ մնայ,  
 Դա մի բան չի, շուտ կ'անցնի  
 Թե՛ երեք օր հանգիստ մնայ,  
 Չորրորդ օրը ձեռք կը գայ...»:

Հուստում է բռնակալին -  
 Լեզու քափում ու կեղծում.  
 Շողումում է նախկին Գօրջին -  
 Բոստի խանին համոզում:

Կամարում է Սողրա բաջին՝  
 Որ խաբել է գոռ խանին.  
 Գուրգուրում է, յոյս է տալիս,  
 Խե՛ղճ, տարաբախտ Սոնային:

5

- Շնորհակալ եմ Սողրա բաջի,  
 Երեք օրը քե՛զ բան չի.  
 Էս օր մի կերպ դու գիւղ գնա՛ -  
 Արայիս տե՛ս ու ասա՛  
 Ձեմ դիմանայ ես էս ցուին.  
 Թոզ գա՛, շուտով ինձ տանի...  
 Թե՛ չի հասնի - վա՛յ իմ օրին,  
 Սեւ կը լինի իմ բաժին:

Թե՛ չէ գայու, զէյրաք չունի,  
 Ինձ փախցնող Ալիխանին  
 Ես իմ ձեռքով կը սպանեմ -  
 Յետոյ՝ հանգիստ կը մեռնեմ:  
 Թե՛ որ գլխին գտակ ունի,  
 Թասիք ունի՝ քոզ շտապի.  
 Թոզ շուտ հասնի,  
 Վրէժն առնի -  
 Իր Սոնային  
 Ազատի...»:

Հէնց նոյն գիշեր Սողրա բաջին  
 Մի կերպ գնաց Փարսիշան.  
 Եւ նոյն օրը - մթնշաղին,  
 Բանբերն հասաւ Սոնային:

ԳԼՈՒԽ ՎԵՑԵՐՈՐԴ

1

Գարնանային մի լուսաբաց,  
 Հովը՝ բարձր, ծեծալ գարկեց.  
 Թամանդարի գանը թողած  
 Սեզ հսկատի ձիւնն համբարեց:  
 Իջաւ մարմանդ լանջին թառած,  
 Շուշաններին ձէն տուեց,  
 - Լա՛յս, բարի լա՛յս...  
 Ձէն տուեցին սարի սիրուն  
 Դատրիկները շաղերում:  
 Երթնդուկը՝ թաքմ քամախին  
 Ու պասսին ձէն տուեց.  
 Գիւլէյմանը՝ բարձմեակին  
 Ու չօղանին հաղորդեց:  
 Փոռթուկը՝ մածնաթերին,  
 Էրնդուկը՝ խոզնատուին՝  
 Լոյսի գալն աւետեց:  
 Խարծիլն՝ աղտափշիւն,  
 Չիզիդամին ու սեզերին՝  
 Լա՛յս... բարի լա՛յս ասացին:

Հովը իջաւ՝ շոյե՛ց, շրջեց -  
 Ուրց ու դաճին համբարեց.  
 Ջգո՛յշ հպեց ծագող լոյսից  
 Բիւրեղացող ցօղ ու շաղին:  
 Հովը յետոյ մարգերն իջաւ,  
 Արտատններին ձէն տուեց.  
 Կապուտաչեայ մարմատուկին  
 Ջմրուխտ եթերից պատեց:

Փարուեց վայրի վարդի թփին  
 Ու նուազած յետ վագեց:  
 Կէ՛ծակ-փուշը՝ խանդից մզուած,  
 Լա՛ւռ բամբասեց ամենին...  
 Պատատուկը՝ տուրտին պլուեց -  
 Աչքով արաւ դայլունկին:

Հովը շրջեց մացառներին,  
 Քնատ առուի կարասին.  
 Ու շրջունով Հարսի Կոնդին  
 Համբոյր տուեց լեռնային:

Հովը՝ շրնկաց -  
 Մրինգ առած  
 Հովուերգեց...

Ոսկեշղարշ  
 Բաբգիներին  
 Խտիղ տուեց.  
 Յետոյ գգո՛յշ  
 Ու վեհանուշ  
 Գիւղ մտաւ...

2

Երեք օր է՝ Փարսիշանը  
 Իր կարուստը կը լացէ  
 Երեք օր է՝ եզգ աւանը  
 Վրէժխնդիր կը սպասէ:

3

Երգիկներից քուա՛յ, քուա՛յ,  
 Ծուխը երկինք կ'ամբառնայ.  
 Գիւղում հիմա՛ խունկ ու հացի  
 Բոյրը տանից-տուն կ'երթայ:  
 ...Ու գիրքը թուփն է կլլում -  
 Հուժկու ձէնով ամենի,  
 Առուհանի կոչ է անում  
 Ու թաղէ-թաղ մամ գալի:

- Է՛յ, ժողովուրդ ամէն մի տուն  
 Մի առուհան դուրս հանի.  
 Որ «Մէրբումի» վերին առուն,  
 Էս օր հուճից մաքրուի...»:  
 Գիրքն էսպէս գորգում է  
 Ու թաղէ-թաղ մամ գալի:

- Առուհանի ի՞նչ վաղք է որ -  
 Փրնկընթում է մի ցանել.  
 Հողագո՛րծ եմք... թէ՛՛ քոչուր...  
 Մեզ մասխարայ են արել...»:

- Է՛յ, բոքած, ձէնդ կտրի՝  
 Քեզից էւել մի խօսի.  
 Տանուտերի գործն է դա -  
 Բահդ վեր առ ու գնա՛...»:

Առուհանը դաշտ է գնում -  
 Արա ու հանդում աշխատանք.  
 Մերակոյտը՝ խորհրդակցում -  
 Գիւղը պահում անվտանգ:

Երբ կէտօրին առուեամի  
հոււրքը հացի է նստում,  
Աւագներին՝ չորս-հինգ հոգի  
Նրանց մօտ են շտապում:

- Լսեցէ՛ք ունշւար իմ ախպրտիք,  
Խօսք է առնում զգօն եղօն.  
Մենք հողագործ չարքաշ մարդիկ,  
Մենք՝ շինարար ու գործօն.  
Տարիներ է Լօսաքերան  
էս շրջանում չարչարուել -  
Մեր նախնեաց պէս՝ տհաճան,  
Խանի հազն ենք մշակել:  
Ժամանակին չափինց աւել,  
Հարկ ու տուրք ենք վճարել.  
Գործակալի գօռը տարել -  
Կեղեքուել ենք, տակացել:  
Լօսն է եկել՝ թալանել,  
Չորը եկել՝ կոտորել.  
էս ամէնին դիմացել ենք -  
Անհոգ ու գուրկ մարդիկ ենք:

Ամէն տեսակ տաք ու պաղի  
ենք դիմացել.  
Ու միշտ պատուով, նամուտով  
ենք մնացել:

Դուք տեսաք թէ ինչպէ՛ս խանը  
Մեր նակատին մուր քսեց...  
Մեր պատիւը, ազն ու հացը՝  
Տնարդօրէն անարգեց...

«...Մահը լաւ է անարգ կեանքից»,  
Լսել ենք մեր պապերից,  
Դժուար բան է՝ թէ հանդուրժենք  
Ու անպատիւ, խեղճ ապրենք...  
Թէկե՛ւզ թրի, սրի՛ ու ծով.  
Թէկե՛ւզ արեան, մահու գնով՝  
Մենք կը պատժենք Ալիխանին  
Ու կ'ազատենք Սոնային...

Թո՛ւզ այսուհետ էլ ո՛չ մի խան,  
Ո՛չ մի բոսաք, կամ իշխան՝  
Չյանդգնի հայ ունշւարի  
Նամուսն էսպէս անարգի:  
Հէնց էս գիշեր գործի կ'անցնենք,  
Ու գրպինց էլ կը քոչենք...»:

- Որ այդպէս է, ինչո՞ւ էս օր  
Առուեանի ենք եկել.  
Ինչո՞ւ ի գուր, էս քանի օր  
Արտ ենք վարել ու ջրել...  
Ձեր էս գործից - Աստուած վկայ,  
Ես ո՛չ մի բան չիմացայ...» -  
Քրքմնչում է մի ծեր ունշւար -  
Քացախ կտրած ու մքար:

- Ինչո՞ւ համար... հիմա կ'ստեմ -  
Յարեց եղօն խտադէմ.  
- Ասում են թէ ժամանակին,  
Մեր պատմութեան նախօրեակին,  
Մեր քաջալանջ Հայկ դիցազնը -  
Բէլին շանթոզ մեր յարթ պապը,  
Իր ծերութեան վերջին օրին,  
Որպէս կտակ՝ աւանդ վերջին,  
Իր թռանքին ու ծռանքին,  
Իր քաջագուն ժողովրդին,  
Պատգամել է էսպէս մեկին -  
«Բռնութեան առաջ գլուխ չձուգ.  
Արդար վաստակով ընտանիք պահէք.  
Երկի՛րը՝ ազատ, շէն ու լի պահէք  
Միշտ խաղաղատը, շինարար եղէք...»:

Մենք էլ Հայ ենք... մեր ետեւից՝  
Շէն ու կանաչ կը թռչնենք:  
Մեր անունից ու մեր գործից  
Բերք ու բարիք կը թռչնենք:  
Այժմ, ելէ՛ք... գործի՛ անցէք.  
Առուն կիսատ չմնայ.  
Երկեւջեան երբ տա՛ն հասնէք,  
Նոր հրտեանց ձեզ կը գայ...»:

4

Ժամանակը՝ քարացել է.  
Օրը կարծես չի՛ մթնում.  
Սոնան՝ մտքով վերացել է -  
Յայտը՝ անով է երկնում...  
- Չեմ համբերում Սողոս քաջի.  
Չելին մերոնք ուշանան,  
Սիրտս կարծես պիտի պայթի -  
Չելին որ ինձ մոռանան...»:

- Մի՛ երկնչի, սիրուն Սոնա.  
Շատը գնաց, քիչ մնաց.  
էս օր լուսնի չորսն է քամում -

Նայի՛ր... հէնց նոր երեւաց :  
Շուտով դա էլ Շոթորանճու  
Սարի ետեւ կը հանգչի -  
Կը գան հայի վրիժառու  
Կարկենեքը քաջարի...» :

- Ճի՛շդ էս ասում, Սողրա բաջի.  
Արաս կը գա՛յ... ինձ կը տանի՞...» :

- Ամա՛ն, աւա... զգայ՛շ, նանի՛.  
Մեզի լսող կը լինի :  
Դարպան Ալին շա՛տ զգայ՛շ է .  
Տեղն էլ ընկած՝ ապուշ է...  
Ամէն անգամ որ ծղկուել -  
Գիւզ եմ հասել ու եկել՝  
Նրան քա՛հուն-աշփով, ունճով,  
Խաստումներ շա՛տ եմ արել :

Էդ ֆուտուը՝ շատ է վագում -  
Ինձ դարպասել է ուզում .  
Է՛յ, ինձ Սողրա բաջի կ'ասեն -  
Էդ ֆան էժան ծախող չեմ...  
Էս օր, երբ որ ֆո «ջեհէզի» 1)  
Խօսքն եղաւ...  
Առաջ, մի քիչ Լօռավարի-  
«Ձեւ-չում» արաւ .  
Բայց երբ մի հատ դեղին ոսկի  
Բուռն հասաւ...  
Վերջացաւ...» :

- Սողրա բաջի, ամօք ա-  
Ի՞նչ ջեհէզի խօսք է դա...»

- Լսի՛ր, Սանամ.  
Հիմա պատմեմ -  
Շատ միամիտ չեն լինի .  
Ասել եմ որ՝ մէրդ քեզի  
Շա՛տ է սրտանց կարօտել...  
Ի՞նչ որ լինի - մէր է, էլի .  
Իր ազգկան չի մոռացել...  
Հաւաքել է՝ սեր ու գաբայ,  
Նօղըլ-նարաք, շամիչ, փստայ,

Ոսկէ վզնոց,  
Թեւեց, մատնոց -  
Էլ ի՞նչ տեսմ -

1) Հարսնաբաժին, օթիտ :

Մէր է, էլի...  
Իր ջիզարիմ  
Ձի մոռացել...

Էս ամէնը բողջայ արած,  
Բերք կ'ուզարկի էս գիշեր...  
Դու՛ էլ արքուն ու պատրաստ կաց -  
Ձարի վերջն է էս գիշեր :  
Պայման է որ՝ էս իրիկուն,  
Երբ լուսինը մայր մտնի,  
Երբ լուսինը լինի բերդում,  
Ու երթեւեկ չլինի,  
Դրսից կամաց դուռ կը քակեն -  
Քո «ջեհէզը» կը բերեն :

Իմ խելօք Ալին՝  
Դուռը բաց կ'անի,  
Ու եկուորներին  
Ջգո՛յշ ներս կ'տանի...» :

- Օ՛, իմ փրկիչ,  
Իմ լաւ բաջի .  
Թէ՛ էդ ֆան հեշտ  
Ես ազատուեմ,  
Քեզ էլ ինձ հետ  
Կը տանեմ...  
. . . . .

Օ՛, իմ պաշտպան,  
Իմ աննման...» :  
Ու ցնծութեան  
Շաղն աչքերում՝  
Սոնան հեծեց...  
Սողրա բաջում  
Փաթաթուեց :

5

Շոթորանճու սարի ուսին,  
Հսկայ մի ցուլ մարքեցին .  
Հարիզոնը շտապունեց,  
Յուլի վառման արիւնից...  
Ինչպէս ձուլուած արծաթի շերտ,  
Լուսինն ելաւ՝ ծանրաբեր...  
Հարսի Կանդը գիշերային  
Խալաթն ուսին՝ վեր նայեց...

Համբ ու անշուք, գիւղից շարժուեց  
Մի բազմութիւն՝ վշտախոհ .  
Մեռելատան նամբէն բանեց -

Ինչպէս սեւ-մուրք երկոյ :  
Պատշաճ ծէսով ծեր քահանան  
Հոգեհամզօտ կատարեց :  
Խունկ ու խաչով, վերջին անգամ,  
Շիրիմներին ազօրեց :

Պառաւ կանայք,  
վերջին անգամ -  
Թաց աչկերով  
Ու բեկուած,  
Ծունկի իջած  
Մամուտ քարերն  
Համբուրեցին :

վերջին անգամ  
Շիրիմներին  
Խունկ ծխեցին,  
Ու քանկագին  
Մեռելներին -  
Մնաս քարեր  
Ասացին...

Ո՛վ է սրանց ցաւին մատնել -  
Խաղաղ կեանքը փոքարկել :  
Արդար հացի ու գինու տեղ  
Ո՛վ է լնդի մատուցել :

Ո՛րք են տանում տնայտ քախտի,  
Ուղիները տանջալի .  
Ո՛րք պիտ հասնի աշխարհացի՛ր  
Քարաւանն այս քաջարի :  
Ո՛վ է կանչում, այդպէս անահ -  
Հեռուններից անձանձիր .  
Գուցէ վշտի նոր Գողգոթա՛,  
Կամ Աւետեաց լոյս երկիր :

Լո՛ւտ պարպում է Փարմիշանը՝  
Հրամայուած, անտրտունը .  
Թողլու՛մ է հայ աւանը,  
Զգած արտեր՝ հասկափումը :  
Ու վրէժի աստուածն հայոց,  
Գիւղ է իջել, գայրացել...  
Հոգիներում այն վշտակոծ,  
Յոյսի ջահեր է վառել...

6

Լո՛ւտ պարպում է Փարմիշանը -  
Անյայտ քախտի մատնուած .  
Թողլու՛մ է հայ աւանը -  
Զգած արտերը կամաչ :

Լո՛ւտ պարպում է Փարմիշանը,  
Խան ու յօռից հալածուած .  
Կալում քոզած նոր հաշանը,  
Գառն ու մաքին փարախած :

Գ Լ Ո Ւ Ե Կ Ծ Ք Ն Ե Ր Ո Ր Դ

1

Ասողացանցը շափաղ տունց,  
Մուգ կապոյտում երազկոտ .  
Զորամիջից հովը յարդեց -  
Բերեց տամուկ նահնահոտ :  
Համբ ու հաշմաղ գիշերն հասաւ,  
Բերդը ձուկեց մուրթի հետ,  
Լուսինն այնտեղ՝ հալաւ, համգաւ,  
Ինչպէս առույ մի անհետ :

Բերդի խորքից մի ստուեր  
Շարժուեց .  
Ինչպէս մուրթի թել, թեթել  
հարխափեց...  
Մեծ դարպասի մօտ  
Մի ուրիշ ստուեր՝  
Մէկը եղնկատաւ,  
Միւսը անընկեր :

- Սողրա՛ ջան, էդ դո՛ւն ես...> :  
- Սո՛ւս... Ալի՛, տո՛ւս...> :  
. . . . .  
- Էս գիշեր՝ սիրոյ գիշեր...> :  
- Սո՛ւս... Ալի՛, լսի՛ր...  
Մի քիչ համբերի՛ր,  
Քիչ էլ սպասիր...> :

- Օ՛, Սողրա՛ ջան,  
Զիզեար ջան...> :  
. . . . .  
- Լսի՛ր... ա՛յ, եկան...  
Նրանք են... եկան...  
Գո՛ւտը... դուռը բախեցին...> :  
. . . . .  
- Հա՛, կարծես թէ բախեցին,  
Հարսի բաժինք բերեցին...> :

Խարխալիերով, Ալին Ռիզը  
Արձակեց՝  
Մխնի ճշտաց ու դարպասը  
Լայն բացուեց...  
«...Ա՛ն քեզ, Ալի՛. հարսի ջեզ  
եմ բերել...»  
. . . . .

Գլխին իջած ծանր զարկից,  
Ալին իսկույն տապալուեց...  
. . . . .  
Ներս խուժեցին վրիժառու,  
Կտրիճները զինաշող՝  
Նրանց հուժկու զարկից հատու  
Ու գրոհից անագնող՝  
համ ու նոխար՝ ընկան անձայն -  
Դեռ նոր քնից սթափուած:  
Ողջ մնացին կանայք միայն  
Ու մահուկներ ան առած:

...Մի հեզնայտանն, չոր հայեացքով,  
Արան դիտեց իր գոհին.  
Յետոյ անով ու խորշանքով  
Նայեց ձեռքի դաշոյնին...  
- Ա՛ն, քոզ սա էլ քեզ մնայ,  
Անարժան խան Բառաբի.  
Դա՛, այլեսու իճն պէտք չի գայ -  
Հային դաշոյն չի սագի:

- Գնանք Սոնա՛, ո՞ր է Սողրան -  
Նա էլ մեզ հետ պիտի գայ...»:  
. . . . .

- Նա էստեղ է Արա՛ ջան.  
Նա... նա կը գայ...  
Իսկ ե՛ն...  
Ա՛խ, ես...  
Ես՛ սեւերե՛ս...  
. . . . .

Ի՞նչպէս տուն գտմ.  
Իճն սպանի՛ր...  
Բամբասանի՛ց՝  
Սեւ ամօքից  
Իճն ազատիր...»:

- Դա՛ն, քո կամքով էտեղ չեկար...  
Դա՛ն անմեղ ես, Սոնա ջան -

Ասաց Արան՝ անյիշաչար,  
Ու երեքով դուրս եկան:

Երբ՝ վերջին անգամ,  
Սոնան ու Սողրան,  
Շշմա՛ծ, տագնապած -  
Ձեռք-ձեռքի տուած  
Դուրս եկան բերդից՝  
Վշտի կապանքից.  
Դարպասի շեմքին,  
Տեսան ե՛զ Ալին՝  
Դիացած, ընկած -  
Աչքերը՝ չռած...  
2

Ու Սողրան յիշեց  
Խօսքերը նրա -  
«Սողրա՛, ջան, Սողրա,  
Իմն ես էս գիշեր.  
Էս գիշեր՝  
Սիրոյ գիշեր...»:

Սողրան տատախեց,  
Ու մի պահ կանգնեց.  
Կարծես ուզում էր  
Դեռ երկա՛ր նայել...  
2

- Ինչո՞ւ ես կայմել.  
Սողրա՛, շտապի՛ր...  
Ի՞նչ... քեզ կարցրի՛ր -  
Քոչը էն ձորում  
Մեզ է սպասում...  
Գնանք, Սողրա ջան...»:  
Սոնան ու Սողրան՝  
Ձեռք-ձեռքի տուած  
Դեպի ձորն իջան:

Արխալիբո Փարմիշանցին՝  
Վրէժն առած, խաղաղած,  
Թողքում է տունն ու այգին -  
Վրէժն առած, խաղաղած:  
Ու ձգոււմ է գալթի նարթոն,  
Խուլ ձորերով ամայի,  
Մուք գիշերով, տնեանգրուան -  
Խոտոր նարթով ամայի:

Դաղթի ճամբայ, ցաւի ճամբայ.

Որքա՛ն ան ու մահ ունես:  
 Գազթի համբայ, դժուր համբայ,  
 Որքա՛ն խոր-խոց, վիշտ ունես:  
 Դարեր ձգուած, մահի համբայ՝  
 Հայ արցունքով ես ցողուած,  
 Դարեր ձգուած, ոգրի համբայ -  
 Հայ մանուկներ պատանձած:

Վերադարձի լուսէ համբայ -  
 Ծիրանի ծով՝ արքածին.  
 Երգի՛ համբայ, սիրոյ համբայ՝  
 Յարութեան փող թանկագին:  
 Օ՛, Աւետեաց երկրի համբայ,  
 Որքա՛ն ջինջ ես, որքա՛ն հեշտ.  
 Մօր գիրկ տանող, անո՛ւշ համբայ -  
 Որքա՛ն կարն ես, որքա՛ն հեշտ:

3

Սեւ տածամէփ օրեր անցան  
 Ու շարաթներ անցկեցան.  
 Հայրենադարձ քաջը մաշուեց,

Ու կէտ եզաւ՝ կէտ համբի:  
 Ճիւղակուտր քարուանն յամառ,  
 Անխոնջ քայլեց անդադար -  
 Գիշերները համբայ մաշեց,  
 Յերեկները՝ քանակեց:

Ու Յունիսեան մի լուսարաց,  
 Մի լուսաշող այգեբաց.  
 Երբ Նայիրին նոր էր գարթնում  
 Վազնջական մշուշում,  
 Երբ Մասիսը նոր էր ժպտում  
 Հրաշավառ շողերում,  
 Քարաւանը Փարմիշանի  
 Հատու ափերն Արագի:

Հեռում՝ թողած տուն ու հանգիստ.  
 Ճամբի տածամէփ՝ վերք ու վիշտ.  
 Լօռ ու խանի ահից փախած  
 Էն քարանը՝ կէս դարձած,  
 Արարատի տեսնով տարուեց  
 Ու հայրենի հողն համբուրեց:

Վ Ե Ր Զ

Անցաւ յիգախ էն քարուանը,  
 Թողած արտեր բերքաշատ.  
 Անցաւ՝ գալուս Ալիխանը  
 Ու Փիշքարը էն կուտաւ.  
 Փարմիշանը նոր տէր տեսաւ,  
 Նոր հազագուրկ մշակներ...  
 . . . . .  
 Եկաւ՝ Լօռը, չուրը եկաւ -  
 Նոր աւերներ, թալաններ:

Դարեր անցան, խաներ անցան  
 Մեծ իշխաններ անցկացան.  
 Այս վայրերում - Լօռաբերան  
 Շա՛տ Սոնաներ հարսնացան,  
 Բայց էլ հայի յարգ ու պատուին  
 Մուր չխեց ք՛չ մի խան:

Հ. Յ.

Վ Ե Ր Զ

1964 թ. Դեկտ.

ԹԷՀրան

**ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ**

**Յ Ո Ւ Ս Ա Խ Ա Բ Ը**

Իջնող իրիկուան հետ, երբ փողոցին մէջ երթեւեկը նուազեցաւ, երբ մութը իր սեւ ծրարին մէջ ծրարեց լոյս ու ձայն, սենեակին լուսթիւնը խորին խորհուրդ մը պեցաւ: Այդ լուսթեան մէջ, մինակ մնացած աղջիկը առաւել առանձին պզտիկներէ ու սարսուռ մը սահեցաւ սրտէն ներս: Նայուածքը դարձուց սենեակին լոյս կողմը: Իրերը նոր դիւրք ու կերպարանք ստացան կարծես: Անկիւնի դարձանդանը այդքան հրապուրիչ չէր դրսած: Մօտեցաւ անոր: Մարիբի սարքը, չպարի կարմիր ու սեւ մատիտները, անուշահոտութեան սրուակները նոր բան մը ըսին: Աղջկան հիացումը արտացոլաց զարդասեղանին վրայ հսկող հայելիին մէջ: Քիչ ետք, կորսուած իր մը փնտռողի չփոթով նայեցաւ բոլորտիքը: Նայուածքը դամուկեցաւ ձանձրոյթ բուրող դրազարանին: Գիրքերը գլխապտոյտ պատճառող բաներ թուեցան: Ջննեց անոնցմէ մի քանին: Ոմանք ծանօթ բարեկամի մը նման ժպտեցան. բայց աղջիկը բոլորին նոյն ժպտով չպատասխանեց: Յիշեց անոնց յանդուգն հեղինակներէն

մին: Այն ատեն ատած էր այդ անծանօթ գրողը իր «ճօլորեցնող» արտայայտութիւններուն համար: Հիմա... Ուզեց վերստին կարդալ, գնահատանքի նոր բանածեւ մը գտնելու եւ ներողութիւն խնդրելու անկէ: Բայց կողքի միւս գիրքը թոյլ չտուաւ կատարելու խոստովանանքը: Յիշեց նաեւ անոր բարոյազէտքարողիչը: Այն ատեն որքան սիրած էր զայն. բայց հիմա... Հիմա յիմար մը կը նկատէր: Ինչէ՞ր չէր ըսած այդ մարդը կեանքի մասին, մարդոց մասին, բարոյականի մասին, եւ ինք ինչպէ՞ս հաւատացած էր անոր խօսքերուն: Աչքը յառած գրադարանին մէջ անտարբեր կեցող գիրքին, կարդաց փայլուն կողքին վրայ փակած հեղինակին անունը, ու ըզային շարժումով դուրս բերաւ գրադարանէն, անզամ մըն ալ չվրդովելու համար անոր ներկայութենէն: Կրկին ու կրկին կարդաց անունը, դարձուց երկրորդ էջը. մարդուն մեծագիր նկարը փոռած էր ամբողջ էջին վրայ: Մերացած դէմք մը ունէր, կեանքէն ձանձրացած երեւոյթ մը: Աղջիկը ծիծաղելու զօրաւոր պա-



հանջք զգաց ու պոռթկաց ահագին քրքրելով: Առանձնութեան ու լուսթեան մէջ ծնող ծիծաղը ստակումի ալիք մը բերաւ: Խենթերը կը խնդային իրենք իրենց. իսկ ի՞նք... նայեցաւ շուրջը, բարեբախտաբար մարդ չկար: Աչքերը յառած բարոյազէտ-փելիտոփայի նկարին, ուժգին ծիծաղեցաւ ու խղճաց անոր: Յետոյ, ուղից պոռալ պատկերին դիմաց, սրտին ամբողջական վերադարձով: «Մտախօս», — ըսաւ աղջիկը զսպումած զայրոյթով, ու այնպէս թուեցաւ թէ փելիտոփայն կը կարծրէր ու կը դողար ամթէն...: Պահ մը ետք, ծիծաղը նահանջեց աղջկան կողորդէն ու թախիծը թառեցաւ անոր ճակատին, աչքերուն ու այտերուն: Լուսթիւնը տառեւ ջան ճնշել դարձաւ: Անկող հիւրի պէս տեղաւորուող տրամութիւնը փնջացուց աղջկան ծայկուն տրամադրութիւնը: Նեանց գիրքը սեղանին վրայ ու նայուածքը հեռացուց գրադարանի բնակիչներէն: Ուղից մոռնալ զանոնք: Մտքով անցաւ հետո ու մօտ անցեալէն: Ամուլ կեանքին որպէս յանցաւոր հեղինակ գատապարտեց ինքզինք, որ ապակով տուած էր գիրքերու ունայնութեանց: Կ'ուզէր վրէժ լուծել, անասնձ ու անկշիռ պատասխաններ տալով կեղծ փելիտոփայներու թուղթէ կարծիքին: Կորուրած անցեալը ցաւի պէս կը մխուէր սրտին մէջ: Կ'ուզէր ծանրադոյն հարուածը տալ գինք մոլորեցնողներուն: Հողեկան անասելի տաղնապէն խոտիկեցաւ ներաշխարհին ալիկոծումը յոգնեցուց եւ ինկաւ ջրով մահնակալին վրայ: Արցունքը բարեբար աղղեցութիւն բերաւ, թեթեւացուց սրտին ճնշումը ու պայծառութեց իրենց վերջին հանդիպումը: Բացառիկ պահը իր ամբողջական պատկերով ներկայացաւ աչքերուն: Նախ՝ մտքով չարեց տղուն հասակը: Ի՞նչ անուն պէտք էր տալ: Արցիկ, բարձր, սէ՞գ... կըրնար ըսել բոլորն ալ: Հասակէն ետք կեղբունացաւ աչքերուն, ժպիտին, ու... բայց ի՞նչ խօսած էին այդ օր: Խօսած էին: Աչք. Ի՞նչ

Ոչինչ.  
 Ուրեմն լռած էին:  
 Անկրկնելի պահուն վերջիւումը վերացուց աղջիկը ու հասցուց մինչեւ երկինքներու կապոյտին: Բայց հոն, կըրկին յիշեց իր փելիտոփայն... նստեցաւ մահիկին վրայ եւ կիսատ մնացած խօսակցութիւն մը շարունակողի պէս, աղջիկը խօսքը ուղղեց ծեր հեղինակին: «Լսէ՛, ս'վ մարդ միամիտ, որ պնդում ես փելիտոփայութեանդ զարդարուն փետուրներով: Այդ օր մեծ շեղում մը կատարեցի խորհուրդներէդ: Բայց չզայրթա կից յանդուութենէս: Զգարմանս, որովհետեւ այդ բոլորը ես սորվեցայ ջուտդիտութենէդ...»  
 «Միտսին էի այդ աղուն հետ: Գիշեր էր եւ պոռոյտը՝ զգլխիչ: Մեր շրթթունքներուն փոխարէն խօսեցաւ լուսթիւնը ու ծանօթացուց մեզ իրարու: Ան մօտեցաւ ինձի ու ես կը զգայի մերկ բազուկիս հարմար ջրտինքէն խոնաւցած իր շալկիկին, ուրիշ ջերմութիւն կ'արտածորէր: Այդ ջերմութենէն կը մազնետէր ես: Միտս մերկ բազուկս չէր, որ կը շնչէր գինք, այլ ամբողջ էութիւնըս: Առաւել սեղմուեցայ ու կարծես... դրկեցի: Բազուկս սահեցաւ ուսէն վար: Լուսթեան մէջ կը լսէի իր գրասեղանը: «Մօտեցիր, մի վարանիր, եւ... եւ... համբուրէ գիտ»: Նայեցայ դէմքին: Լուրջ էր, շատ լուրջ, ի՞րապէս համբուրելի: Աչքերը կը փայլէին անսովոր փայլով: Ուժ մը, հաւատարիմ յուշարարի պէս կը գրդէր գիտ այդ պահուն. «Ի՞նչ իմարի պէս կեցեր ես, առիթն է: Ձէ՞ որ գինք կ'երազէիր: Ահա՛, ջո՞ղջ է: Ետէ ջերմութիւնը լանջին, թափանցէ դէպի սիրտը, շօշափէ արիւնի այդ կոյտը, գրկէ՛, գրկէ՛, այնպէս մը գրկէ՛, մինչեւ որ միամտութեամբ: Մնացէք այդպէս գիշերին տակ: Լուսին ալ չկայ: Ասողեր չեն համարձակիր մօտենալ ձեր խորհուրդին»:  
 «Հանելի էր պատուէրը ու մանաւանդ... փորձել: Գործադրեցի զայն մանրամասնօրէն: Բայց, բայց կը տեսնեմ, որ կը սրդողիս, կը գայրտանս, կը փոքրանս պարտութեանդ համար: Մտ-

կայն, լսէ՛, ով իմաստուն կարծեցեալ: Տարիներով պահեցի պատուերաններդ, բայց ոչ ոք չնորհաւորեց զիս իմ հաւատարմութեանս համար: Հլուքեամբ հետեւեցայ ճամբուդ, բայց ոչ ոք ծափահարեց զիս: Մնացի անշուք ու անծանօթ: Օրերս սահեցան դողի պէս եւ ըստ պատումներս ծաղրեցին զիս: Խորհուրդներդ վախկոտ փախուտներ էին միայն, որոնք թոյլ ու սկաթ արարած մը դարձուցած էին զիս: Ես կեանքը կը տեսնէի այդ հանդիպումին մէջ, որուն երկար ատեն արդէլ հանդիսացար:

«Իսկ ես դեռ կ'անճրկէի: Վարանուժը տեսնելով՝ անծանօթ յուշարարը ըսկըսաւ պոռալ իր ամբողջ ուժով: «Իրա՛ւ յիմար մըն ես: Ի՞նչ կեցեր ես թմրածի պէս: Տե՛ս, մարմինը որքան տաք է եւ որքան կրակ կայ աչքերուն մէջ: Առ ձեռքը արիւղ մէջ, ու այնպէս փայփայէ, որ զդայ երանութիւնը անսահման, ապրի՛ երջանկութիւնը աննութեան: Գոցէ աչքերդ: չհամարձակիս նայիլ աչքերուն մէջ: Կրակ կայ հոն, կ'իյնտս անոնց մէջ ու կը մոխրանաս: Կոյր խորիւստով փնտռէ զինք՝ ուսերը պահելով որպէս անշեղ ուղղութիւն: Յետոյ, զնա՛ դէպի կուրծքը անհանդարտ: Մտեցուր ականջըդ ու լսէ տրոփը տարօրինակ: Բազուկներովդ օղակէ ու բանտէ բոլորակը թիկունքին: Մտեցուր շրթունքներդ շրթունքներուն ու... մոռցիր գոյուքիւնդ կաւէ: Այդ տարօրինակ պահուն եղիբ հոգի, եղիբ սիրտ, եղիբ արիւն, եղիբ շունչ ու հեքիաթ»:

«Գեղեցիկ է չէ՞: Կը տեսնեմ, որ կը նախանձիս: Դէմքիդ ծեր ծամածոտմը կը մտանէ քեզ: Վիժած է վարկածդ, ո՛վ

փիլիսոփայ փուճ: Գտած եմ ուղղութիւնըս, լոյսի պէս պայծառ: Հոն է, այդ հայելիին մէջ, ուր կ'արտացոլայ ճակատս անկնճիւ, գէմքս անխորշո՛ւ: Իմաստութիւնը ամբողջական հոն է, այդ զարդասեղանին վրայ: Մեծագոյն փիլիսոփան է ան: Իմաստը կեանքին, երիտասարդութեան, գեղեցկութեան, հրապոյրին, վայելքին»:

»

Աղջիկը վերջին ակնարկ մըն ալ նետեց գիրքին ու պատուեց զայն որպէս անպէտ իր: Փճացուց թերթերը: շուքեց որ իրմէ կտք ուրիշ մը շարունակէ ընթերցումը ու մուրրի...: Նոր ժպիտով մը մտեցաւ զարդասեղանին: Հայելին ցոլաց բիւրեղային մաքրութեամբ ու պատասխանեց աղջկան ժպտին: Յետոյ, սրտագին բարեկամի պէս մտեցաւ չըպարներու տուփերուն: Փայտից անուշահոտութեան սրուակները, գգուեց կարմիր մատիտները, բացաւ պերճանքի պիտոյքներով յորդող թաշապատ տուփը: Վերջին անգամ զնած խոշոր օղբ փորձեց ականջին: Այո՛, այդպէս, շատ գեղեցիկ գտաւ ինքզինք: Մագերուն փունջերը քանի մը անգամ քանդեց ու վերայարդարեց, ճակատէն դէպի ետեւ տարաւ, յետոյ մաս մը տեղաւորեց ականջին ետեւ: Երբ ամբողջացուց մազերուն յարդարանքը, սկսաւ ներկել աչքերը, յօնքերը, այտերը, շրթները, մինչեւ որ... անճանաչելի դարձաւ:

Անուշահոտութեան բոյրէն արբեցած աղջիկը իջաւ փողոց, ինքզինք յանձնելու գիշերուան գոլուանքին...:

ՇԱՀԱՆԴՈՒԾՏ

## ՊԱՂԱՏԱՆՔ ՄԱՀՈՒԱՆ

Դժբախտ բարեկամի մը

Դիտեմ, պիտի գաս օր մը դուն, հին բարեկամ,  
 հաղազական օրհնեալ ժամու մը իրիկուան :  
 Այդ բարերար այցիդ այժմէն լայն կը բանտմ  
 Անա՛ դռները սենեակիս, եւ անսահման

Ուրախութեամբ մը համակուած՝ կը սպասեմ քեզ  
 վայելիքի թէ տառապանքի ժամերուս մութ :  
 Եկա՛ւր, ա՛վ Մահ, քաղցրաժպիտ եղբօր մը պէս,  
 Որ աչքին մէջ ազապատանք ունի եւ գութ :

Դուն սկիզբն ես, եւ ոչ վախճան այս սին կեանքին,  
 Սփռփանճն ես, մահ՛ւ յոյսը այն գերագոյն  
 Աշխարհին, ուր կ'ըսենք թէ մահ չունի հոգին,  
 Մարդը մահուամբ պատժազ բարի Աստուայ հանգոյն :

Եկա՛ւր, ա՛վ Մահ, իբրեւ ծանօթ մը արեգդէմ,  
 Եւ այցելու՝ ժպիտներով բեռնաւորաւծ,  
 Զիս ողջունող իբր մաւրապի՝ երկնից ի սեւ,  
 Եւ առաջնորդ՝ իմ հոգիիս առ Աստուած... :

Մա՛հ բարեգութ, հոն ալ ինձի եղիք միջնորդ  
 Անոր՝ որ զիս ցաւ ստեղծեց, իսկ քեզ՝ դարմա՛ն,  
 Որ փոխարէն հին ցաւերուս սրտմահադորդ,  
 Յարութեան նոր յայտ մը ինձի տայ անպայման :

Եւ այդ անշէջ, զուարթ յայտովն՝ յաւիտենից  
 Սեմին վըրայ այս նոր կեանքիս անդրաշիրիմ,  
 Անմահութեան վառ շուշաններ ծագկին անբիծ,  
 Իբր գրաւական առ իս սիրոյդ հաւատարիմ,  
 Մա՛հ մտերիմ... :

2. ԳՐԱՆՆԱՆ

## ՄԻՆՉԵՒ ԺԱՄԱՆԱԿԸ ԳԱՅ

### Ա

Գիշեր էր: Պատուհանէն, մինչև հե-  
տուի բլուրները տարածուող պայծառ ու  
զոյնդզոյն հազարաւոր լոյսերով Աթէն-  
քը կ'երեւէր, որուն կեդրոնը եւ որմէ  
վեր, բոցեղէն թագի մը պէս, Պարթենո-  
նը լուսարձակներու լոյսին մէջ կը ծը-  
փար: Սակայն այդ վայրկեանին աղջիկը  
հետաքրքրողը գեղեցիկ տեսարանը չէր,  
ու մտածումները ուրիշ բաներու մասին  
էին, երբ փեղկերը գոցելէն ու վարա-  
զոյրները քաշելէն ետք, դարձաւ տղուն  
ու մեղծ ժպիտով ըսաւ.

- Գիտե՞ս ինչ... Հաղիւ քանի մը ժամ  
է որ հանդիպած ենք իրարու, ահաւա-  
սիկ սենեակս կը գտնուիս ու տակաւին  
անունդ անգամ չեմ գիտեր:

- Յար՞՛ - եղաւ պատասխանը ու  
տղան մօտենալով թեւերուն մէջ առաւ  
աղջիկը:

- Քանի մը վայրկեան համբերէ՛.  
Ի՞նչ էր, հը՞... հէ՞... Հէ՛րի. Հէ՛րի պի-  
տի կոչեմ քեզ:

- Ատանկ բան չես ըներ սիրելիս.  
Յար՞. ես հայ եմ, անգլիացի չեմ:  
Եհնտն ալ կ'ուզեմ որ միշտ օ-ին վրայ  
դնես: Յար՞:

Քանի մը խօսք եւս պիտի ըսէր, սա-  
կայն աղջիկը շրթունքներուն փակած էր

ու չկրցաւ շարունակել. բաւական ատեն  
չխօսեցան:

Յարօն օդային ընկերութեան մը մէջ  
սթիուրըտ էր եւ ազատ օրեր ամէնէն ա-  
ւելի Աթէնքի մէջ կ'ունենար: Իսկ այդ  
ժամերուն մեծ մասն ալ կ'անցընէր պան-  
դոկին մէջ, ուր կը մնար ընկերութեան  
հաշուոյն: Հոն կը մնային նաեւ ուրիշ ըն-  
կերութիւններու հոսթ-լսներ, մեծ մա-  
սամբ անգլիացի, եւ ամէն անգամ որ Յա-  
րօն Աթէնք գտնուէր, ասոնցմէ մէկուն  
կամ միւսին հետ լաւ ժամանակ կ'անցը-  
նէր: Այլեւս ինքզինքը սկսած էր կրնե-  
րու մարդին մէջ վարպետ մը համարել,  
եւ վստահ էր որ անկարելի էր իր զօն-  
բակէն բռնուիլը - ինչպէս կը սիրէր ինք  
կոչել սիրահարուիչն ու ամուսնութիւնը:  
Արդէն անոնք ալ իրեն պէս կու դային  
եւ կ'երթային շարունակ եւ ինք պարզա-  
պէս լաւագոյնս կ'օգտագործէր անոնց  
Աթէնք մնալը: Կը նախընտրէր անգլիացի  
աղջիկները, նախ սահուն անգլերէն խօ-  
սիլ կարենալուն եւ յետոյ, անոնց պարզ  
աղջկայ համբաւին համար:

- Պիտի դարձանաս, որ սա պարզ ըս-  
ուածները ինչպիսի անակնկալներու առ-  
ջեւ կը դնեն քեզ երբեմն - ըսած էր յա-  
ճախ բարեկամներուն:

Յաջորդ օրը, վարազոյրին ճեղքէն  
արեւու ճառագայթ մը սաւանին վրայ

ինկած՝ կը ցուար Յարոյի դէմքին, երբ աչքերը բանալով դգաց աղջկան տաք մարմինը, որ թեթեօրէն դպած էր իրեն:

- Ինչ լաւ գործ է ասիկա, - մտածեց, - քանի մը ժամէն Անգլիա պիտի թռի ու տեսնենք ե՞րբ պիտի հանդիպինք դարձեալ. ահաւասիկ բաժանում, բարեկամօրէն ու առանց բարդութիւններու:

Աղջիկն ալ արթնցաւ. փաթթուեցան, համարուեցան ու դարձեալ իրար խառնուեցան սաւանները: Աւելի ետքը, երբ երկուքն ալ լուռ կը մտածէին, աղջիկը լաւ մը կ'ընկուեցաւ Յարոյին թեւերուն մէջ ու ըսաւ ականջին.

- Բարեկամուհի մը ունիմ Լոնտոն, որ հայու մը հետ պիտի ամուսնանայ. կը մտածէի թէ յիմար ըլլալու էր. սակայն ջեղ ճանչնալով շատ լաւ կը հարկընամ, թէ ինչ են դպացումները...

Քանի մը վայրկեան անշարժ լռութենէ ետք Յարոն աղջկան նայեցաւ, ժրպտաց: Սակայն այդ խօսքը անխորժ թըւած էր իրեն. չէր հաւնած: Թեւը աղջկան դիտուն տակէն հտ քաշելով միւս կողմ դարձաւ ու սկսաւ մտածել Հայտնի մասին, որ պիտի ամուսնանար անգլիացիին հետ:

- Յիմար է: Օտարի հետ ամուսնանալ կ'ըլլա՞յ: Հայ ըլլալուն, տարբեր ըլլալուն մասին բնա՞ւ չի մտածեր: Ո՞վ է արդեօք այդ տղան. Լոնտոն եղած ժամանակ կը ճանչնայի՞ր դինքը: Լոնտոն: Քանի՞ ընկերներ, քանի՞ ծանօթներ նոյն պատմութիւնը ունեցած են, - «այոյնչը ամուսնացիր է». «որո՞ւ հետ». «անգլիացի բարեկամուհի մը ունէ՞ր...»: Եւ այդքանով դիժ մըն ալ անոր վրայէն քաշուած կ'ըլլայ: Երբ առաջին անգամ ըլլալով Լոնտոն կ'երթան, իրար հետ կը մըցին ցոյց տալու համար, որ իրենք են հայուն տիպար տեսակը. թերթեր, դիւրքեր կը կարդան. հանդէսներու կ'երթան, կ'երկեն, կը ծափեն. մինչև... մինչև ժամանակը դայ իրենց մինչ այդ մտածածները գործադրելու: Մինչև այն ժամանակ երբ իրենց մէջի հայը եւ օտար բարեկամուհին դէմ-դիմաց կեցած, թըւ-

նամական նայուածքներ նետեն իրարու վրայ: Կամ մէկը, կամ միւսը: Եւ այդ ժամուն, երբ իրենց կամքը, Հայը, պէտք է յաղթանակէ ամէն տեսակ փորձութեանց, ... անհարակ կը մնան, կը շտապեն, զլուխնին մշուշով կը լեցուի Այդ ժամուն...

Ջղայնացած ու մտահոգ արտայայտութեամբ պարկած դիրքէն ելաւ ու անկողինին մէջտեղը նստած անշարժացաւ, մինչ աղջիկը ապշած կը դիտէր դինքը:

- Ինձի ալ օր մը պիտի պատահի՞ արդեօք այդպիսի բան. - շարունակեց մըտածել, - անշուշտ ոչ, հազար անգամ ոչ: Նախ որ ես այդպէս դիւրին դիւրին ամուսնացողը չեմ, եւ երկրորդ, եթէ պատահի որ ամուսնանամ... հայ:

Փորձեց երեւակայել ինքզինքը ամուսնացած... աւելի դժուար պիտի շըլար երեւակայել թէ ինքը ուրիշ մոլորակի մը բնակիչն էր: Խնդաց: Աղջիկը որ տակաւին կը դիտէր դինքը, այս տեսնելով ենթադրեց, որ արամադրութիւնը հա տեղը եկած ըլլալու է:

- Հիմա, սիրելիս, - ըսաւ յանկարծ Յարոն, - ես պէտք է երթամ, որովհետեւ միմիայն երկու ժամ ունիմ մինչև մեկնելու ու հագիւ կը հասնիս: Յաջորդ դարուդ, շատ հաւանական է որ դիւ դարձեալ հոս գտնես. կը տեսնուինք:

Երբ իր սենեակը մտաւ, սկսաւ մըտածել, թէ ի՞նչ կրնայ ընել ժամանակը անցնելու համար: Քանի մը վայրկեան ետքը պայուսակէն դիրք առաւ ու ելաւ փողոց: Գնաց թանգարանին առջեւի պարտէզը, ուր սրճարան մը կար, նստեցաւ ու ապսպրեց: Գիմացը, ջեղ մը հեռուն, Աքրոփոլիսի գագաթին վեհօրէն բազմած դարաւոր Պարթևներն էր ու արեւը իր ճառագայթները շալլօրէն կը մաղէր Աքրոփոլիսին վրայ, ճերմակ շէնքերով Աթէնքին վրայ:

Ծխախոտ մը վառեց, սուբէն ուժայ մը քաշեց եւ սկսաւ կարդալ: Գիրքը հայերէն էր - Յարոն քովը միշտ հայերէն գիրք մը կամ պարբերաթերթ մը կ'ուսեւնար, որպէսզի պարսպ ժամերուն կարգաւ:

ճ

Այսպէս կ'անցնէին օրերը: Կը թըռչկոտէր ծաղկէ-ծաղիկ՝ թիթեռնիկի պէս ու կը ճախրէր ամպերու մէջէն՝ արծիւի պէս: Կ'աշխատէր, կը խաղար ու կը կարգար Հաւասար թափով, նոյն Հանոյքով: Հա՞յ - Հպարտ էր ըլլալուն: Կի՞ն - Ի՞նչ կար արդեօք աւելի անուշ: Ամուսնանա՞լ - ո՛վ, ի՞նքը...:

Բ

- Դո՞ւն ով, վարպետը սով, - ըսաւ օր մը բարեկամը, խօսքը ուղղելով Յարոյին, աչքերը զամած Հետուէն մօտեցող հասրէսի մը վրան - եթէ կարող ես, ա՛յդ մէկուն վրայ փորձէ նայինք վարպետութիւնդ: Ակնարկութիւնը եղած էր միջաշաւակ եւ բարեձեւ Համեմատութիւններով օգակայանի հոսքի մը մասին, որ մօտեցաւ, մօտեցաւ, քովերնէն անցաւ ու մինչ երկուքն ալ դուրսնին դարձուցած կը քննէին զայն կունակէն, Յարօն ըսաւ: - Անպիտանը կոնք երկրցնելու մասնագէտ է. սըւո՛ր նայէ: Մէկ ամիս ժամանակ տուր, եւ կը տեսնես: - Քեզի ոչ թէ մէկ, այլ մէկուկէս ամիս կու տամ: - Ընդունուած: Յարօն մինչեւ այդ օրը այնքան շատ «թռչուններուն ետեւէն վազած էր, որ «սթոնիք» ուշադրութենէն վրիպած էին: Հոգ չէ. «իթք ցեղը քալ լէյք», կ'ըսեն անպիտանները: Հիմա առաջին առիթով պէտք էր բարեկամանար այդ աղջկան հետ: Առիթը չուշացաւ: Երբ քանի մը օր ետքը մտան օգակայանին սպասման սրահը, տեսան որ տեղեկութիւններու սեղանին ետեւ նստած էր ան: Յարօն անմիջապէս զնայ ու առջեւը կեցաւ: - Պնդրե՞մ, - ըսաւ լրջութեամբ, - քանի մը տեղեկութիւններ կ'ուզէի: - Այո՞...:

Ը՛... Ը՛... Հը՛մ... կը ներէք, - աւելցուց իր ամենալայն ժպիտովը, - մարդ ձեզ տեսնելով կը մոռնայ, թէ ի՛նչ էր իր ուզած տեղեկութիւնը... Խնդացին, քիչ մը լռութիւն: - Կը մեկնէ՞ք, - Հարցուց յանկարծ աղջիկը: - Այո, սակայն վաղը դարձեալ Հոս պիտի ըլլանք, - ըսաւ Յարօն ու շարունակեց դանդաղաբար, որ քիչ մը շատ կը թոխն, օր մը իսկ Հանգիստ չեն ընելու եւ այսպիսով սովորական խօսակցութիւն մը ծայր տուաւ: Ո՛րքան ժամանակ կար աղջկան այս դործը ընելը, - Հարել քանի մը ամիս: Յարգազոյն մազերը դէմքին երկու կողմերէն ողորկ ու սահուն կը թափէին մինչեւ վիզը, ուր Համաշափ կ'որոտէին դէպի ներս: Դժուար էր դործերնին, շատ կը յոգնէի՞ն... - կատակ էր ըրածը, անշուշտ շատ կը յոգնէին: Խեղճերը ըստըրուկի պէս կ'աշխատէին: Կրնար երդունալ, որ մորթը իր բոլոր տեսանելիքներուն մէջէն ամենապիտակը եւ ամենասիրունն էր: Իսկ շրթունքնե՛րը... այդ խածնուկի՛ք շրթունքները...: Ինք կ'իջեցաւ ըլլար անոնց մեծը, իրեն պէս ազուտ աղջիկները փոխանակ շատ աշխատցնելու, ամէն օր իրենց աղուտը... նուէրներ կու տար: Իբր պատասխան յօնքերը կ'իտուեցան ու ժպտեցաւ: Աչքերուն մոխրագոյն կապոյտին մէջի ճերմակ բիծերը կը խայտային ամէն անգամ որ ժպտէր: - Այս օրերէս մէկը պէտք է բարեկամուհիիդ հետ միասին մեր պանդոկը գաք: Կրնանք դաշար տանիք ելլել, ուսել խմել ու... զուարճանալ: - Սիրով, ինչո՞ւ ոչ: Ճիշդ այդ վայրկեանին իրենց թրուիչքին ժամը յայտարարուեցաւ: - Շատ լաւ, սակայն հիմա պէտք է երթամ: Վաղը կամ միւս օր կը տեսնուինք դարձեալ: Ատուշ ի՛նչ էր... - Քա՛ղիս: - Իմա Յարօ, Յը՛: Սաւանակին մէջ սկսաւ աղջկան

մասին մտածել, մինչ թորերուն, ստա-  
մոքսին մէջ թիթեւնիկներ կը թեւահա-  
րէին: Քաղիա՛... ո՛րքան զեղեցիկ էր:  
Ի՞նչպէս պիտի համբերէր մինչև այդ  
ոսկի մտգերը բարձի մը վրայ փռուած  
տեննէր: Եւ կամ այդ սրունքներուն...  
օ՞, ո՛հ:

- Է՛, - յանդիմանեց ինքզինքը, զը-  
լուխը ցնցելով, - Ի՞նչ է մանուկի պէս  
խանդավառուելու սկսաք. կարծես առա-  
ջին անգամն է, որ զեղեցիկ աղջիկ մը  
կը տեսնես:

- Այո, սակայն, - շարունակեց իբր  
պատասխան, - սակայն, ... սակայն այս  
մէկը տարբեր է:

Թաջորդ քանի մը շարաթներուն, Յա-  
րոն առիթ չունեցաւ Քաղիան տեսնելու:  
Մինչքամէն օր ընկերը մէկուկէս ամիսէն  
մնացած օրերուն թիւը կը յայտարարէր  
հանդիսաւոր կերպով, ինքը կը զնշար  
աղջկան հեռախօսի թիւը առած չըլլա-  
լուն: Այլևս համբերութիւնը հատնելու  
վրայ էր, երբ վերջապէս դարձնաւ հան-  
դիպեցան սպասման սրահին մէջ:

- Կը յիշե՞ս, անցեալ անգամ զուրս  
էլլելու մասին խօսած էինք, - քաւ Յա-  
րոն բարեւելէն ու աղջկան որպիսութիւ-  
նը հարցնելէն ետքը:

- Այո, տակաւին հրաւերի կը սպա-  
սենք:

- Այլևս մի սպասէք. այս զիշեր  
ժամը ութը ինչպէ՞ս է:

- Լաւ:

- Ուրեմն մեր պանդոկին մէջ կը  
հանդիպինք. մի ուշանար:

Ուշացան. սակայն այդ մասին Յա-  
րոն ու բարեկամը որեւէ խօսք չըրին:  
Անոնց հանդերձանքն ու արդուզարդը  
այնքան կատարեալ էր, որ տղոց բերան-  
ները վայրկեանի մը համար բաց մնացին:

Գալար տանիքին վրայ, յամիկնե-  
րու շրջով լեցուած էր մթնոլորտը: Եր-  
կինքը կարծես վերածուած էր խոշոր ու  
մուկ հայելիի մը, ուր կ'արտացոլար Ա-  
թէնքի լուսաւոր համայնապատկերը:  
Սակայն երբ խմբիկները ապարելու ժա-  
մանակը եկաւ, աղջիկներէն մէկը լէժո-  
նաս ուղեց իսկ միւսն ալ նարինջի ջուր:

- Հոգ չէ, - մտածեց Յարոն, - պէտք  
չէ որ առաջին օրէն ստիպենք. տօնը  
պարզապէս մեզի փորձելու համար եկած  
են այս գիշեր: Ուրեմն թող զխոսնան այն  
ինչ որ կ'ուզեն զիտնալ:

Ու ամբողջ գիշերուայ ընթացքին  
Յարոն իր ամենալաւ «Փորմա»յին մէջն  
էր: Կատակեց ու խօսեցաւ, խօսեցաւ ու  
պատմեց, պատմեց ու դարձեալ կատա-  
կեց, մինչ աղջիկները խնդացին ու խն-  
դացին, իսկ պարելու ատեն ալ փարեցան  
ու փարեցան: Վերջապէս երբ նուազա-  
խումբը «զիշեր բարի» քաւ ու մեկնե-  
ցաւ, իրենք ալ իջան վար: Երբ աղջիկ-  
ները իրենց տունները ձգելէ ետքը պան-  
դոկ կը վերադառնային, ընկերս ձայնեց.

- Բաներ մը եղաւ, հա՛:

- Իմ զոնէ աղուօր համբուրեց:

- Գիտե՞ս, պէտք է խոտտովանիմ որ  
քուկինիդ հետ պարած ատեն չդիմացայ  
ու կամաց մը համբուրեցի այսրը:

Յարոն լայն ժպտելով քաւ.

- Ես ալ քուկինիդ հետ պարած ա-  
տենս չդիմացայ:

- Ի՞նչ չունչանորդի բաներ ենք մենք,

- յարեց ընկերը, այս անգամ բարձրա-  
ձայն խնդալով.

- Հապա՛:

Ուրախ էր Յարոն: Գրան առջև, Քա-  
ղիայի գիշեր բարի քսած ատենը, իրա-  
րու աչքերուն մէջ խորունկ նայած էին  
պահ մը: Եատ բաներ քսուած էին այդ  
պահուն, այնպիսի բաներ, որ թերեւս ի-  
րարու չկարենային ըսել, եթէ բառեր  
գործածէին.

- Գալ անգամ՝ սիրելիս, - մտածեց  
ու կուրծքին տակ զդաց անուշ ճնշում  
մը:

Երկու օր ետքը դարձեալ դուրս ե-  
լան, Քաղիան ու ինք. «զալ անգամ»,  
որուն մասին Յարոն շարունակ մտածած  
էր: Ու երբ հանդիպեցան իրենց ժամա-  
դրավայրը, ան որոշած էր ընկիւղը: Երբ  
պարելէ ձանձրանային, պիտի երթային  
պանդոկ սուրճ խմելու ու անմիջապէս  
ետքն ալ, չիտակ վեր՝ անեակ. հոն, ա-  
ռանց նոյնիսկ խօսելու առիթ տալու, թե-  
ւերուն մէջ պիտի առնէր զայն...

Պարելու տեղ մը զացին ու այս ան-  
 դամ Քաղիան ալ ուխտի խմեց Յարոյին  
 Հետ: Կիսամութ անկիւն մը նստած ու  
 ձեռքերնին մէկական դաւաթ՝ Հագիւ լը-  
 սելի ձայներով ու մեղմ ժպիտներով,  
 պատմեցին իրարու թէ ինչեր ըրած են  
 անցեալին, թէ ինչ կ'ընեն ներկայիս, եւ  
 թէ տակաւին ինչեր պիտի ընեն ապագա-  
 յին: Պօսեցան Հեռաքրքրութիւններու  
 մասին, նախախրութիւններու մասին,  
 Հայկական եւ յունական զանազան սովո-  
 րութիւններու մասին: Ու պարեցին: Ա-  
 ոսնց խօսելու, այտ-այտի ու իրենց  
 մտտները իրար մէջ սեղմուած:

Կէս-գիշերը անցած էր երբ որոշեցին  
 մեկնել: Օթօ մը կանչեցին ու մտան ներս:  
 Վարիչը ետ դառնալով Հարցուց թէ ո՞ր  
 կ'ուզեն երթալ: Յարօն բերանը բացաւ  
 որպէսզի պտնդոկին Հասցէն տայ. սա-  
 կայն տեսակտեսակ մտածումներ սկսան  
 խճողել միտքը եւ լուռ երկվայրկեաննե-  
 րը դանդաղօրէն սկսան անցնիլ:

— Փա'իբօն, — ըսաւ յանկարծ ու աը-  
 ւաւ աղջկան Հասցէն:

Օթոյին մէջ երկար Համբարուեցան,  
 որուն վրայ Քաղիան շրթունքները փակ-  
 ցուց Յարոյին վրին, ականջին տակը, եւ  
 կողն ի վեր կատուի մը պէս կծկուելով  
 անշարժացաւ:

— Դուն իմ պզտիկ փիսիկս ես, — փըս-  
 փըսաց Յարօն Հատիկ-Հատիկ ու աւելի  
 ամուր սեղմեց թեւերը Քաղիային շուրջ:



Ահա՛ւասիկ: Ժամերով ծրուերելէ  
 հոգ թէ ինչ ձեւով աղջկան սենեակ պի-  
 տի տանէր, վերջին վայրկեանին ընկըր-  
 կիւով չէր յաջողած — ինչո՞ւ. ի՞նչ պտ-  
 տահած էր իրեն այդ վայրկեանին:

— Աւելի լաւ եղաւ որ չեկաւ, — մը-  
 տածեց անկողինի մէջէն առատադը դի-  
 տելով — եթէ դար, ամէն ինչ մէկ գիշեր-  
 ուայ մէջ պիտի վերջանար: Այսպէս ա-  
 ւելի աղուոր է:

— Բարեկամու՛նէ մը, — շարունակեց  
 մտածել, — որ ամէն Աթէնք զաւուս պտտ-

րատտ է Հետս ըլլալու, ժամանակը ինծի  
 տրամադրելու: Ո՞վ պիտի չուզէր այս-  
 պիտի պուպրիկի մը Հետ անցընել ժամա-  
 նակը: Միասին պիտի պտտինք բոլոր  
 տեսարժան վայրերը, պիտի երթանք Ա-  
 թէնքի բոլոր էքավեռնաները. պիտի  
 երթանք ծովեզերք, պիտի երթանք թատ-  
 րոն:

Ո՞րքան ժամանակ էր որ աղջկայ մը  
 Հետ ձեռք ձեռքի չէր քալած, ուրախ ու  
 ինքնազոհ:



— Ի՞նչպէս եղաւ որ այս գիշեր աղ-  
 ջըկան Հետ չես, — ըսաւ յանկարծ ըն-  
 կերը երբ միասին կը մտածէին թէ ո՞ր  
 շարժանկարը կրնան տեսնել:

— Ընտանեկան Հաւաքոյթ ունենալ-  
 նուն պիտի չկարենայ զալ:

Ելան փողոց ու սկսան քալել: Բա-  
 րեկամը բանի մը մասին շարունակ կը  
 խօսէր, սակայն Յարօն մտքով Քաղիա-  
 յին քովն էր: Այդ գիշերը առաջին ան-  
 դամն էր, որ առանց Քաղիային էր Յա-  
 րօն, ու նոր միայն կ'անդրադառնար, թէ  
 որքան շատ կապուած է այլեւս անոր:  
 Իսկ այդ վայրկեանին կրնար մինչեւ Փա-  
 լիբոն վազել. միայն թէ վստահ ըլլար  
 որ Քաղիան նստած իրեն կը սպասէ:

— Գիտե՞ս, երկու ամիս եղած է եւ  
 տակաւին չես ըսած թէ շահեցա՞յ, թէ  
 ոչ մեր գրաւը, — ըսաւ բարեկամը:

— Հո՛ս նայէ, ինծի Հետ այդպիսի  
 մանկական բաներու մասին անգամ մըն  
 ալ չխօսիս, Հասկցա՞ր, — բարկացաւ Յա-  
 րօն:

— Լա՛ւ, լա՛ւ, բարեկամ, բան մը չը-  
 սինք. Նղայնանալու պէտք չկայ: Ու  
 վայրկեան մը լուռթենէ հոգ:

— Մերոհարուիրն ալ գէ՛շ բան է կ'ը-  
 սեն, — աւելցուց բարեկամը Հեզնանքով:

— Ապուշ-ապուշ մի խօսիր, — եղաւ  
 Յարոյին պատասխանը:

Ամբողջ գիշերուայ ընթացքին Յար-  
 յին խօսակցութիւնը բարկացաւ զայտ՝ եւ  
 «ոչ» բառերէն: Կը մտածէր շարունակ



Քաղխային մասին: Կը մտածէր նաեւ ընկերոջ խօսքին մասին - զսիրահարուիւն ալ գէշ բան է կ'ըսեն: Գէ՛շ... Ինչո՞ւ գէ՛շ. ազու՞՛ր բան է...

- Կը սիրեմ Քաղխան, - ըսաւ ժողովի, քունէ արթնցողի մը պէս, - այս վայրկեանին ես սիրահարուած մէկն եմ: Այլապէս ինչո՞ւ բուռն փափաքը պիտի չունենամ սենեակս տանելու եւ լաւ մը սիրելու զայն: Ինչո՞ւ տակնուվրայ պիտի ըլլամ, պարզապէս որովհետեւ մէկ գիշեր չկրցաւ հետս ըլլալ: Ինչո՞ւ գիշեր-ցերեկ իր մասին պիտի մտածեմ:

Պատրուակով մը բաժնուեցաւ ընկերոջմէն ու ետ իր սենեակը դնաց: Մէկ պատէն միւսը երթեւեկելով շարունակեց մտածել նոյն բաներուն մասին, մերթ-թափափելով, մերթ խոթոտ արտայայտութեամբ: Յանկարծ կանգ առաւ պատին ամբարձուած խոշոր հայկիին առջեւ. հայկիին մէջի անձը խորամանկօրէն ծպտեցաւ աչքերուն ու ըսել ուզեց կարծես.

- Ուրեմն կը սիրես Քաղխան. է՞... յետո՞յ ինչ պիտի ընես...

Ու հայկիին մէջիներ շարունակեց դիտել զինք, աջ ձեռքով քերելով ծոծրակը: Յարօն կայծակի արագութեամբ վար առաւ ձախ ձեռքը...

Ետքով մը ետքն էր միայն, որ Յարօն Քաղխան դարձնալ տեսաւ: Ժամադրուած էին գիշերը միասին ըլլալու: Երբ նշմարեց հետուէն մօտեցող անոր կերպարանքը, զէպի հոն սկսաւ քալել:

- Բարե՛ւ անծանօթ, - ըսաւ Յարօն երբ հանդիպեցան, - ի՞նչ գործ ունիս այս կողմերը:

- Կարօտացա՛յ քեզի, - ըսաւ Քաղխան, - զխորտոցայ՛ ըսած ատենը այնպէս մը ցնցելով գլուխը, որ մազերը ճօճուելով դոցեցին զէմքին մէջ մը ձախ կէսը, մէջ մըն ալ ա՛յը:

Յարօն կը ծպտէր անօգնական:

Սկսան քալել, առանց խօսելու եւ իրար ձեռք բռնած: Բաւական ժամանակ քալեցին ու հասան պարտէզ մը: Մտան ներս. ծառուղիներու մէջէն քալած անուններն երբ վար կը նայէին, խիտ ճիւղերուն մէջէն երբեմն հազիւ կ'երեւէր լուսինը: Իսկ ծառերու եւ ծաղիկներու բուրմունքը դիտողներուն աստիճան թանձր էր շուրջը Քաղխան կանգ առաւ ու կոթնեցաւ ծառի մը բունին: Յարօն եւս կանգ առաւ ու թեթեւօրէն կը լսէր Քաղխանի, մատներուն ծայրերը մազերուն, եւ այտերն ալ ասոնելով ասիերուն մէջ:

Պատրուակով մը բաժնուեցաւ ընկերոջմէն ու ետ իր սենեակը դնաց: Մէկ պատէն միւսը երթեւեկելով շարունակեց մտածել նոյն բաներուն մասին, մերթ-թափափելով, մերթ խոթոտ արտայայտութեամբ: Յանկարծ կանգ առաւ պատին ամբարձուած խոշոր հայկիին առջեւ. հայկիին մէջի անձը խորամանկօրէն ծպտեցաւ աչքերուն ու ըսել ուզեց կարծես.

- Ուրեմն կը սիրես Քաղխան. է՞... յետո՞յ ինչ պիտի ընես...

Ու հայկիին մէջիներ շարունակեց դիտել զինք, աջ ձեռքով քերելով ծոծրակը: Յարօն կայծակի արագութեամբ վար առաւ ձախ ձեռքը...

Ետքով մը ետքն էր միայն, որ Յարօն Քաղխան դարձնալ տեսաւ: Ժամադրուած էին գիշերը միասին ըլլալու: Երբ նշմարեց հետուէն մօտեցող անոր կերպարանքը, զէպի հոն սկսաւ քալել:

- Բարե՛ւ անծանօթ, - ըսաւ Յարօն երբ հանդիպեցան, - ի՞նչ գործ ունիս այս կողմերը:

- Կարօտացա՛յ քեզի, - ըսաւ Քաղխան, - զխորտոցայ՛ ըսած ատենը այնպէս մը ցնցելով գլուխը, որ մազերը ճօճուելով դոցեցին զէմքին մէջ մը ձախ կէսը, մէջ մըն ալ ա՛յը:

Յարօն կը ծպտէր անօգնական:

Սկսան քալել, առանց խօսելու եւ իրար ձեռք բռնած: Բաւական ժամանակ քալեցին ու հասան պարտէզ մը: Մտան ներս. ծառուղիներու մէջէն քալած անուններն երբ վար կը նայէին, խիտ ճիւղերուն մէջէն երբեմն հազիւ կ'երեւէր լուսինը: Իսկ ծառերու եւ ծաղիկներու բուրմունքը դիտողներուն աստիճան թանձր էր շուրջը Քաղխան կանգ առաւ ու կոթնեցաւ ծառի մը բունին: Յարօն եւս կանգ առաւ ու թեթեւօրէն կը լսէր Քաղխանի, մատներուն ծայրերը մազերուն, եւ այտերն ալ ասոնելով ասիերուն մէջ:

Պատրուակով մը բաժնուեցաւ ընկերոջմէն ու ետ իր սենեակը դնաց: Մէկ պատէն միւսը երթեւեկելով շարունակեց մտածել նոյն բաներուն մասին, մերթ-թափափելով, մերթ խոթոտ արտայայտութեամբ: Յանկարծ կանգ առաւ պատին ամբարձուած խոշոր հայկիին առջեւ. հայկիին մէջի անձը խորամանկօրէն ծպտեցաւ աչքերուն ու ըսել ուզեց կարծես.

- Ուրեմն կը սիրես Քաղխան. է՞... յետո՞յ ինչ պիտի ընես...

Ու հայկիին մէջիներ շարունակեց դիտել զինք, աջ ձեռքով քերելով ծոծրակը: Յարօն կայծակի արագութեամբ վար առաւ ձախ ձեռքը...

Ետքով մը ետքն էր միայն, որ Յարօն Քաղխան դարձնալ տեսաւ: Ժամադրուած էին գիշերը միասին ըլլալու: Երբ նշմարեց հետուէն մօտեցող անոր կերպարանքը, զէպի հոն սկսաւ քալել:

- Բարե՛ւ անծանօթ, - ըսաւ Յարօն երբ հանդիպեցան, - ի՞նչ գործ ունիս այս կողմերը:

- Կարօտացա՛յ քեզի, - ըսաւ Քաղխան, - զխորտոցայ՛ ըսած ատենը այնպէս մը ցնցելով գլուխը, որ մազերը ճօճուելով դոցեցին զէմքին մէջ մը ձախ կէսը, մէջ մըն ալ ա՛յը:

Յարօն կը ծպտէր անօգնական:

Սկսան քալել, առանց խօսելու եւ իրար ձեռք բռնած: Բաւական ժամանակ քալեցին ու հասան պարտէզ մը: Մտան ներս. ծառուղիներու մէջէն քալած անուններն երբ վար կը նայէին, խիտ ճիւղերուն մէջէն երբեմն հազիւ կ'երեւէր լուսինը: Իսկ ծառերու եւ ծաղիկներու բուրմունքը դիտողներուն աստիճան թանձր էր շուրջը Քաղխան կանգ առաւ ու կոթնեցաւ ծառի մը բունին: Յարօն եւս կանգ առաւ ու թեթեւօրէն կը լսէր Քաղխանի, մատներուն ծայրերը մազերուն, եւ այտերն ալ ասոնելով ասիերուն մէջ:

միեւնոյն րանին մասին: Հիմա ալ ո՛չ կը ճաշէր ոչ ալ կանոնաւոր կը քնանար. կը մտածէր:

Քաղիան սիրահարուած էր իրեն եւ կասկած չկար այդ մասին: Ինքը ի՞նչ պէս պիտի կարենար բաժնուիլ հիմա անուկէ: Աղջկան սիրտը պիտի կոտորէր. ի՞նչ, Յարոն, որ տակաւին յեւէ մէկուն չարութիւն չէր ըրած... Ի՞նչպէս: Մաս հաւանական էր որ չյաջողէր: Հապա ի՞ր սիրտը: Եթէ որչէր բաժնուիլ Քաղիայէն, պիտի մոռնա՞ր բնաւ այդ դէմքը: Միասին անցուցած ժամանակներուն յիշատակը միշտ պիտի չարչարէր զինքը: - Ինչ լաւ կ'ըլլար, - ըսաւ մտովի, - եթէ հրուշքով մը Քաղիան հայու վերածուէր նոյնութեամբ:

Այն ատեն բնաւ չէր մտածեր, թէ պէ՞տք էր՝ կամ չէր, այլ անմիջապէս կ'երթար ու կ'ամուսնանար հետը սուսնց իսկ վայրկեան կորանցնելու: Ինք պէտք էր ձեւ մը դռնէր, որով խնդիրը աւելի չկնճռուած վերջանար: Այնքան ուրիշ խնդիրներու լաւ լուծումներ գտած էր. կրնար անշուշտ այս մէկուն համար ալ բան մը մտածել:

Սակայն երբ սիրտը չէր ուզեր անոնց Քաղիայի որեւէ լուծում...

Ինք որ այնքա՞ն կը սիրէր իր Հայ ազգը: Ինքը չէ՞ր ասոր-անոր քարոզողը որ «ստարի հետ ամէն ինչ ըրէք, սակայն մի ամուսնանաք»: Ահաւասիկ կարգը իրեն եկած էր...

- Ահաւասիկ զոհողութիւնը, որ պէտք է ընես ազգիդ համար:

Այս ազգին համար ուրիշներ իրենց կեանքերը զոհած էին անոնց այլեւայլի: Զոհողութիւնը միայն պատերազմի դաշտին վրայ չէր ըլլար. ժամանակները վտարուած էին ու այս տեսակի զոհողութիւններն էին այլեւս, որ պիտի պաշտպանէին Հայութեան գոյութիւնը: Մանաւանդ որ ինք երդում ալ ըրած էր Հայութեան համար զոհուելու: Ժամանակը եկած էր:

Ո՞ր մէկն էր արդեօք աւելի դիւրինը: Կեանքը զոհելը, թէ՛ սէրը:

Սակայն ինչու՞ խնդիրը այսքան երկարէր: Ինչո՞ւ չառնէր Քաղիան, չերթար ու ընտանիք մը չկազմէր անոնց իր Հայութեան մասին շատ մտածելու: Ի վերջոյ մղուած պայքարը յարատեւ տեղատուութիւն մը չէ՞ր: Ի՞նչ օգուտ պիտի ունենար իր ըրած զոհողութիւնը, եթէ հիմակուայ մէկ միլիոնէն միայն քանի մը ընտանիք մնացած պիտի ըլլար երբ ինք խոր ծերութեան հասնէր: Իրար այցելելով ու հին օրերը վերախելով պիտի զբաղէին...

Քանի մտածէր այնքան աւելի անուրձելի կը դառնար խնդիրը: Սա Քաղիան ալ ուրիշ՞ ուր դիմացը ելած էր:

Քաղիա՛...

Ե

Կը մտածէր Յարոն շարունակ: Կը մտածէր, կը մտածէր ու ընկիւղը չէր դիտեր:

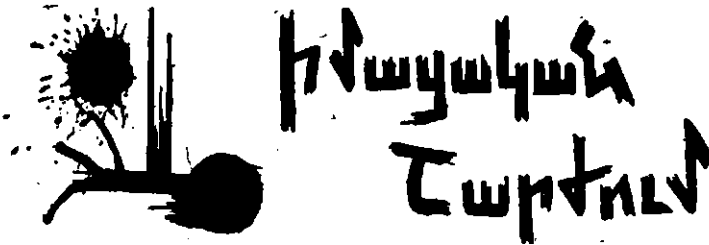
Ամէն վայրկեան, ամէն ժամ, ալքերուն անջեւ Քաղիային դէմքին հոկայ պատկերը կար. թափանցիկ վարդադրի մը պէս՝ ձգուած շուրջը, իր ու շրջապատին միջեւ:

Իրար խոսնուած ու իրարու վրայ տեսարաններ, դէմքեր ու դանազան իրեր կը կազմէին այդ շրջապատը. սակայն այդ բոլորին մէջէն Յարոն յստակօրէն կը տեսնէր Մասիան ու Արարատը, Ծրնոզքը, «հայ», «հայրենիք», «Հայաստան» ու այլ բառեր, իր ակումբը եւ Եռազոյն դրօշակը:

Ու ահա ինքն ալ, այդ խոշոր ու դեղեցիկ դիմանկարին անջեւ. նստած պրոպագանդիկ Յարո մը, արմուկները Ծունկերուն վրայ ու դէմքն ալ ակերուն մէջ:

Կը մտածէր ու ընկիւղը չէր դիտեր:

Ա. ԴԱԻԹԵԱՆ



# Իմացական Հարժուժ

## Ս Ե Ի Ա Ն Ա Յ Լ Ի Ճ Ը

(Նրա աւագանի սեփական գրքը խորհրդային Հայաստանում)

### 1) ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲԱՅԱՏՐՈՒԹՅՆՆԵՐ

Վերջին մի քանի տասնամեակների ընթացքում Սեւանայ լիճն իր աւազանով շատ է զրտեցրել հայ հասարակութեանը, մասնաւոր սնտեսագէտներին ու էներգաշինարարներին: Գրանդ ընդգրծւում է նրան վերագրուող կարեւոր դերը Թորհրդային Հայաստանի տնտեսութեան մէջ: Միաժամանակ ոմանք այն անուանում են զողբերական ճակատագիր տանցող լիճ», նկատի ունենալով նրա հետ կատարուած «վերափոխիչ» փորձերը: Ուստի իրազեկ լինել Սեւանի հետ կապուած հարցերին՝ նշանակում է նաեւ առհասարակ ծանօթանալ Հայաստանի առջեւ ծառայած տնտեսական աւանգըային խնդիրներին:

Աշխարհագրագէտները Թորհրդային Հայաստանում հաշուել են 60-ից աւելի լեռնային լճեր ու լճակներ: Բայց դրանցից զիւրի անունն է յայտնի լայն հասարակութեանը: Յայտնի են միայն այս կամ այն չափի ժողովրդատնտեսական նշանակութիւն ունեցողները (Արփի, Այդըր լիճ, Հրազդանի արհեստական լիճ եւայլն): Իսկ Սեւանայ լիճը հազարամեակներից ի վեր եղակի հուշակ է վայելում եւ ժողովրդի լեզուով մինչեւ հիմա էլ կոչւում «Սեւանայ ծով»: Սեւանը

մասնաւոր ուշագրութիւն զրաւց յատկապէս վերջին 50 տարում:

Աշխարհագրագէտները նմանապէս Հայաստանում հաշուում են իւրաքանչիւրը տասր քիլոմէթրից աւելի երկարութիւն ունեցող աւելի քան 215 գետեր, որոնցից, սակայն, համեմատաբար զիւրն են ամէնօրեայ հսկակ վայելում: Հայոց Աշխարհի պատմութիւնը խորհրդանշող «Մայր Արաքսը» չհաշուած, առաջին տեղն է բռնում Սեւանայ լճից սկիզբ առնող Հրազդան գետը, ինչ որ ոչ միայն ժողովրդատնտեսական, այլեւ աւղակի բանաստեղծական հմայք է տուել Սեւան-Հրազդան աշխարհագրական հանդարցին:

Հայաստանի գետային ցանցը վերջին հաշուով պատկանում է Կասպից ծովի ելք չունեցող աւազանին, բայց ինքն իր մէջ բաժանւում է երեք աւազանի՝ Արաքսի, Գուտի եւ Սեւանի: Սեւանի աւազանը Հրազդան գետով միացած է Արաքսին: Դէպի հիւսիս հոսող եւ Գուտի աւազանին պատկանող գետերը բռնում են երկրի տարածութեան 26,5 տոկոսը, իսկ դէպի հարաւ հոսող եւ Արաքսի աւազանին պատկանողները՝ 73,5 տոկոսը: Արաքսը այժմ սահմանային դետ է համարւում եւ Հայաստանով հոսում է 200 քիլոմէթր երկարութեամբ: Սեւանի ա-

ւազանին են զատկանում 28 դետեր ու գետակներ, որոնցից նշանաւոր են Մաւրիկը, Արգիլին եւ Գաւառագետը:

Սեւանը աշխարհի մեծագոյն բարձրադիր լճերից մէկն է: Վերջին 26 ասրում արհեստական միջոցառումների հետեւանքով լիճը փոփոխութիւն կրեց իր տարածութեամբ եւ մակարդակով: Բընական միճակում նրա բարձրութիւնն էր ծովի մակերեւոյթից 1916 մետր, իսկ տարածութիւնը՝ 1416 քառ. թմ.: Լիճը ձգւում է հիւսիս-արեւմուտքից դէպի հարաւ-արեւելք՝ 75 թմ. երկարութեամբ: Ամենամեծ լայնութիւնը 56 թմ. է, իսկ ամենափոքրը՝ 8.5 թմ., որտեղ լիճը սեղմուելով Արտանիշի ու Նորաղուզի հրուանդանների միջև՝ բաժանուում է երկու մասի: Հարաւ-արեւելքում կազմւում է Մեծ Սեւանը՝ 1032 քառ. թմ. տարածութեամբ եւ 50 մետր առաւելագոյն խորութեամբ, իսկ հիւսիս-արեւմուտքում՝ Փոքր Սեւանը 384 քառ. թմ. տարածութեամբ եւ 100 մետր առաւելագոյն խորութեամբ: Լճի շրջապէսն է 256 թմ.: Սրանք երբեմնի բնական միճակի տուեաններն են: Իսկ թէ ինչու եւ ինչպիսի՞ փոփոխութիւններ կրեց լիճը, այդ մասին կը խօսուի աւելի ուշ:

Սեւանայ լիճը գոյացել է անյիշելի ժամանակներում երկրաբանական ջրեցումների հետեւանքով: Նա ընկած է լեռնային զոգաւորութեան մէջ եւ գրեթէ բոլոր կողմերից շրջապատուած է լեռնաշղթաներով, իսկ Փոքր Կովկասի միւս շրջանների հետ Սեւանի աւազանը կապուած է այլեւայլ, սակաւաթիւ լեռնանցքներով: Միայն հիւսիս-արեւմուտքում հորիզոնի աւելի լայն է բացւում գէպի Արարատեան դաշտը: Սեւանի աւազանը կազմում է աշխարհագրական մի ամբողջութիւն եւ ունի 4890 քառ. թմ. տարածութիւն: Լիճը շրջապատող լեռնաշղթաներն են՝ Արեգունու, Սեւանի, Ջանգեղուրի (հիւսիսային ծայրով), Վարդենիսի, Գեղամայ, իսկ հիւսիս-արեւմուտքից մտնելով են Փամբակի եւ Մաղդուեկաց լեռնաշղթաները: Որոշ լեռնազապաթներ անցնում են 3000 մետրից:

Լճին հարաւին անմիջապէս յարում են Մաւրիկի ու Մանուշարի հարթավայրերը: Սեւանայ լճի շրերը քաղցրահամ են, որտեղ աճում է նշանաւոր իշխան ձուկը (սալմօ իշխան): Իշխանը տարածուած է միայն Սեւանի աւազանում եւ կազմում է հինգ ցեղ, ըստ մի շարք կենսաբանական յատկանիշների (մեկուային բախտակը եւ բոջակը՝ լճային, ամառային բախտակը եւ գեղարքունին՝ չուող, իսկ աւարալիքը՝ գետային): Իշխան բուծելու փորձեր են արւում նաեւ կարելական Օնեգա եւ կիրգիզական Իստիկ-Կուլ լճերում:

Սեւանայ լիճը օդակուած է հետեւեալ վարչական շրջաններով, — Սեւան, Կաժօ, Մարտունի, Բասարզէշար եւ Կըրասնոսերսկ:

Նւ աւաւասիկ այդ ջրառատ ու բարձրադիր լիճը, որը դարերի ընթացքում լեռների զբկում հպարտօրէն մեկուսացած՝ օրօրում էր ինքն իր համար եւ դեղիցկացնում շրջապատը, այժմ ներկայանում է գերազանցապէս իր ժողովրդաանտեսական նշանակութեամբ: Տնտեսական կարեւոր դեր է միաբազմուում լճին եւ նրա աւազանի շրջաններին: Դա բխում է ժամանակակից արգիւնաբերական տնտեսութեան ուղղակի եւ յարակից պահանջներից: Եթէ անցեալ դարերում Սեւանի տնտեսական նշանակութիւնը սահմանափակուում էր տեղական ձկնորսութեամբ եւ անկատար, նախնական ջրաղնացութեամբ, այժմ նա ներկայանում է որպէս ուժաղբիւր, ոռոգման ջրամատակարարիչ, ձկնաբուծութեան եւ ձկնորսութեան աւազան, ճանապարհային եւ արգիւնաբերական ծաւալման հանգոյց, արողջավայրային հետաքրքրներով լի ամառանոց: Դրա համար էլ Սեւանը մշտապէս բուռն խօսակցութիւնների առարկայ է:

Սակայն այսօր Սեւանայ լճի անուր տուակապէս կապուած է էլեկտրական ուժի ստացման եւ ցածրադիր շրջանների ոռոգման ցանցի կազմակերպման հետ: Եթէ էլեկտրական ուժ ստանալու դադարէր 20-րդ դարի ծնունդ

է, ոտոզման Համար Մեւանի ջրերն օգտագործելու կարիքն ու ձգտումը աւելի հին է, որը 19-րդ դարի կէսերից առտիճանաբար աւելի արդիական կերպարանք ստացաւ եւ վերջ ի վերջոյ յանդից Մեւանի ջրերի կոմպլեքսային օգտագործման ծրագրին: Հայաստանի Համար Մեւանայ լճի, ինչպէս եւ նրա աւազանի ունեցած դերն է, որ պիտի այժմ քննութեան առնենք: Բայց դրանից առաջ հարկաւոր է մի փոքրիկ հետադարձ ակնարկ:

2) ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱՎՆԱՐԿ

Հայաստանը առհասարակ ցամաքային կլիմայ ունեցող երկիր է: Թէեւ լեռները Հարուստ են ստորերկրեայ կամ հոսող ջրերով, բայց սարալանջերի ու հարթավայրերի մշակելի, նոյնիսկ ամէնից բերրի հողերը կարիք ունեն ոռոգման: Ձուրը կենսական է Հայաստանի Համար, ուստի եւ հին դարերում ուղղակի կրօնական պաշտամունքի առարկայ է հանդիսացել: Հին Հայաստանի քնակիչները նշանաւոր են եղել իրենց ջրանցքաշինութեամբ: Հազարաւոր տարիներ առաջ կառուցուած ջրանցքներից կան նաեւ մինչեւ օրս օգտագործուողներ: Սակայն 13-19-րդ դարերի ընթացքում օտար բռնադատիչների բարբարոսական աւերածութիւնները մեծ մասամբ անգործութեան մատնեցին նաեւ ոռոգման ջրանցքները, իսկ նորերը կառուցելու մասին խօսք անդամ չէր կարող լինել: Այնուամենայնիւ, ջուրը շարունակում էր վրձնորոշ դեր խաղալ բնակչութեան տնտեսական կեանքում եւ կենցաղում:

Այսպէս, մինչեւ Արեւելեան Հայաստանի Ռուսաստանին միացուելը, երկիրը մի քանի դար գտնուելով Պարսկաստանի տիրապետութեան տակ, վարչականօրէն բաժանուած էր խանութիւնների, իսկ խանութիւններն իրենց հերթին՝ զտարարաժանուած էին մշակների, որոնց հիմքում ջրաւազանների ու ոռոգման սխեման մէկ անխախտ սկզբունքն

էր դրուած (Գանձիրասար, Կարբիբասար, Զանդիրասար, Գեօկչա եւայլն): Պէտք է ընդգծել, որ այն ժամանակ հիմնականում բաւարարում էին բնութեան անմիջապէս տուածով, քանի որ արհեստական ոռոգման ցանցը ընդգրկում էր փոքր շառաւիղներ՝ դետերի մերձակայքում:

Կացութիւնը չբարելաւուեց նաեւ ցարական տիրապետութեան ժամանակ: Աւագին տարածութեամբ հողեր սովորաբար անմշակ էին մնում՝ ջուր չլինելու պատճառով: Ժամանակի հայկական մամուլը շատ է զբաղուել այդ հարցով: Ձրէ անուպառ պաշար կար, բայց այդ ջուրը յնանում կամ հոսում էր ապարդիւն, մինչդեռ շրջապատը մնում էր ծարաւ: Ինչպէս նշում է արդէ հայ տնտեսագէտ-պատմաբաններից մէկը՝ «Հզօր ոռոգման սխեմա ստեղծելու, մասնաւորապէս Արաքսի ջրերը բարձրացնելու համար, պահանջում էին մեծ կապիտալ ներդրումներ կառավարութեան կամ բրնակչութեան կողմից: Այն ժամանակներում այդպիսի կապիտալ ներդրումները իրականանալի չէին: Հասարակական հարցերի նկատմամբ լինողիկների անտարբերութիւնը, կառավարման պետական ապարատը, կառավարութեան կողմից որեւէ օգնութեան բացակայութիւնը չէին կարող նպաստել ոռոգման գործի բարելամանը»:

Ուշադրաւ է, որ ցարական կառավարութիւնը ոչ միայն որեւէ օգնութիւն ցոյց չէր տալիս բնակչութեանը ոռոգման գործում, այլեւ ուղղակի արգելում էր որեւէ մասնաւոր նախաձեռնութիւն: Օրինակ, Շիրակի դաշտը պատմութեան մէջ հռչակուած էր իր առասպելական բերրիութեամբ: Բայց մանաւանդ 19-րդ դարի երկրորդ կէտում՝ այդ բերրիութիւնը խիստ նուազեց: Այդ ժամանակ ինժեներ Ազապովը իր նախաձեռնութեամբ ջրանցք կառուցելու համար Թոյլտուութիւն խնդրեց օրուայ էլիսանտութիւններից: Կովկասի ջրային տնտեսքը, այդ կապակցութեամբ, 1896 թուի Ազգրիլի 16-ի իր զեկուցադրում յայտնում

էր, թէ «երկիրը Ռուսաստանին միաց-  
ուելուց ի վեր՝ զրեթէ Հարիւր տարում  
պետական միջոցներով ոչ մի ջրանցք չի  
կառուցուել»։ Չնայած Ազապովի բազ-  
մէցս թախանձանքներին, ջրանցք կա-  
ռուցելու իրաւունք չտրուեց։

Պետական Համատարած անտարբե-  
րութեան պայմաններում, Արարատեան  
դաշտի հողերը Սեւանայ լճի ջրով ոռո-  
գելու միաբը, ինչպէս վկայում են դա-  
նազան վաւերագրեր, — զատաջին անգամ  
ծագել է անցեալ դարի 40-ական թուա-  
կաններէ վերջերին։ Այդ գաղափարի ա-  
ռաջաւորներն ու կողմնակիցները դա-  
նում էին, որ անհրաժեշտ է փակել Սե-  
ւանայ լճից սկիզբ առնող Հրազդան գե-  
տի ելքը եւ ջրերը գետով բաց թողնել  
միայն ոռոգման կարիք զգացուող ամիս-  
ներին, այսինքն տարուայ ընթացքում  
Հրազդան գետով հոսող ջուրը կուտակել  
եւ բոլորը օգտագործել միայն ամառ-  
յին ամիսներին։ Այդ նախագծերը մնում  
են անիրագործելի, բայց դրանց կապակե-  
ցութեամբ մեծանում է Հետաքրքրութիւ-  
նը Սեւանայ լճի ստումնասիրման քնա-  
պաւառում։ Կազմակերպուած են մի շարք  
դիտական էքսպէդիցիաներ, որոնց աշ-  
խատանքներն աւարտուած են 1911 թը-  
ւին»։

Սեւանի ուսումնասիրման եւ նրա  
դարաւոր ջրերը օգտագործելու ուղղու-  
թեամբ աշխատանքները առաւել աշխու-  
ժութեան Հասան Առաջին Համաշխարհա-  
յին պատերազմի նախօրեակին։ Այն ժա-  
մանակ նկատի էր առնուած արդէն ոչ  
միայն ոռոգման պահանջները, այլեւ է-  
լեկտրական էներգիա ստանալու լայնա-  
ծաւալ ծրագիրը։ Սեւանայ լճի ջրերն  
օգտագործելու երկու հիմնական ծրագիր  
առաջ քաշուեցին։

Անգլիացի կոնցեսիոներ Չարլզ Ստի-  
ուարտը 1912 թուին առաջարկեց լճի  
ջուրը թողնելով ուղղել Հիւսիս՝ Ադստեւ  
գետը եւ 700 մէթր ճնշման տակ կառու-  
ցել 120 հազար կիլովատ հզօրութեամբ  
էլեկտրակայան ու ստացուած հոսանքը  
հաղորդագծերով Հասցնել Կովկասի խո-  
շորագոյն քաղաքները։ Նախատեսուած

էր նաեւ այլ էլեկտրակայաններ կառու-  
ցել մինչեւ Գուռ Հասնելու ճանապարհ-  
հին, իսկ Գուռը յաւելեալ կարգով ջրա-  
ուտ դարձնել։ Այդ նախագիծը թերեւս  
ինքնին տնտեսական առաւելութիւններ  
ներկայացնէր, բայց միանգամայն կո-  
րստաբեր էր բուն Հայաստանի Համար։  
Երկիրը կը դառնար աւելի սակաւաշուք  
եւ կը գրկուէր իր հիմնական Հոսուն ե-  
րակից։ Ուստի, ինչպէս վկայում են ի-  
րազեկները, զայդ նախագծի դէմ այն  
ժամանակ բմբոստացաւ ամբողջ Հայ Հա-  
սարակայնութիւնը»։

Միւս նախագիծը պատկանում էր  
Հայ ջրաշինարար-տնտեսադէտ Սուքիաս  
Մանասերեանին։ Նա 1909 թուին առա-  
ջարկում էր լճի ջրերն ուղղել դէպի Հա-  
րաւ, ընդամին միաժամանակ ե՛ւ էլեկ-  
տրական սեւ ստանալու եւ թէ՛ ոռոգ-  
ման նպատակով։ Մանասերեանի ծրագի-  
րը ըստ ամենայնի Համարձակ ծրագիր  
էր։ Նկատի ունենալով, որ լիճն են թափ-  
ուած բազմաթիւ գետեր, իսկ տնտեսից  
դուրս է հոսում միայն մէկը՝ Հրազդա-  
նը, եւ Հաշուելով, որ լիճ թափուած ջրի  
92 տոկոսը գոլորշիանում է ու միայն 8  
տոկոսն է Հնարաւոր օգտագործել տն-  
տեսութեան Համար, քանի որ լճի մա-  
կարդակը ընդհանուր ամամբ կայուն է,  
— Մանասերեանը ենթադրում էր արհես-  
տական միջոցով 50-60 տարում լճի մա-  
կարդակն իջեցնել 55 մէթրով, որի Հե-  
տեւանքով կը շքանայ Մեծ Սեւանը, իսկ  
Փոքր Սեւանի կրճատուած մակերեսը,  
սաստիկ գոլորշիացման առաջն առնելով,  
Հնարաւորութիւն կը տար աւելի շատ  
ջուր գուրս բերելու լճից եւ օգտագոր-  
ծելու տնտեսական նպատակներով։ Մա-  
նասերեանը 1910 թուին ծրագիրը ներ-  
կայացրեց Հասարակութեանը մի առևտ-  
րէն դրժով՝ «Գոլորշիացող միլիարդները  
եւ ուսական դրամադիտի անշարժութիւ-  
նը»։ Անշուշտ, այդ ծրագիրը եւս շար-  
ժանացաւ իշխանութիւնների ուշադրու-  
թեան։ Թեւաւոր խօսք է դարձել Գով-  
կասեան ջրերի տեսուչի պատասխանն  
այդ առթիւ.— «Սեւանը ծփացել եւ դո-  
լորշիացել է մինչեւ օրս, թող նա մեզ-

նից յետոյ նոյնպէս ծփայ եւ զուրջիս-  
նայս: Անկներէ է, որ տեսուչի համար  
լատ հուժեան Սեւանի գոյութիւնը չէր  
կարեւոր, այլ ամէն նախաձեռնութեան  
վրայ սովորաժողովեանմբ քար դրելը:

Սակայն ռուսման պահանջին զու-  
գընթաց օրաուր աճում էր նաեւ էլեկ-  
տրըաւուժային պահանջը: Հայաստանում  
առաջին էլեկտրակայանը կառուցուել է  
1903 թուին Դափանում՝ Փրանսիացի  
կոնցեսիոներներ միջոցով: Այնուհետեւ  
էլեկտրակայաններ կառուցուել են 1906  
թուին Գորիսում, իսկ 1907 թուից յե-  
տոյ նաեւ Երեւանում, Ալաւերդում, Գի-  
րիջանում: 1913 թուին կային ընդամէնը  
10 էլեկտրակայան՝ 3,1 հազար կիլովատ  
կարողութեամբ, որոնք տալիս էին տա-  
րեկան 5,1 միլիոն կիլովատ-ժամ էլեկ-  
տըրէնէրգիա: Այսպէս թէ այնպէս,  
պէտք էր փնտռել էլեկտրաուժի նորանոր  
աղբիւրներ:

1919 թուականին, Հայաստանի ան-  
կախ դեմոկրատիկ Հանրապետութեան օ-  
րերին, նորից հարց բարձրացուեց Սե-  
ւանի ջրերը ռուսման եւ ուժային նպա-  
տակով Հրազդանի աւազան իջեցնելու  
մասին: Եւր ծրագրով նախատեսուած էր  
լճի մակարդակը 200 տարում իջեցնել 41  
մեթր, իսկ մակերեսը կրճատելով հաս-  
ցընել 850-900 քառ. քմ.-ի: Այդ դէպ-  
քում հնարաւոր կը լինէր ջրառատ Հը-  
րազդանի շնորհիւ ռուսել 107 հազար  
հեկտար հող, իսկ անկման հինգ աստի-  
ճանի վրայ կառուցուած էլեկտրակայան-  
ներէց ստանալ 157 հազար միու. ուժի հո-  
սանք:

Ընդհանրապէս պէտք է ընդգծել, որ  
Հայաստանի Հանրապետութեան ժամա-  
նակ, երբ երկրում գոյութիւն ունէր սե-  
փական ազգային կառավարութիւն, կա-  
ցութիւնը բարբոթին այլ էր: Զնայած  
պետական կազմաւորման առջեւ ծառա-  
ցած ահազին ընդհանուր կարգի դժուա-  
րութիւններին, Հայաստանի կառավա-  
րութիւնը ոչ միայն քաջալիքում էր ա-  
մէն մի նախաձեռնութիւն՝ երկրի արն-  
աեռութեան բարելաւման ուղղութեամբ,  
այլ հէնց ինքն էր նախաձեռնում եւ գոր-

ծին ուղղութիւն տալիս: Դա վերաբերում  
էր նաեւ ուժային աղբիւրներ որոնելուն,  
ռուսման ցանց ստեղծելուն, երկրի ըն-  
դերքը ռուսմանսիրելուն, այլեւայլ նա-  
խագծումներին:

Հէնց միայն 1920 թուին Արարատ-  
եան դաշտում նորոգուեցին 70-ից աւելի  
առուներ՝ ջուր տալով հարիւրաւոր դիւ-  
ղերի: 70 մասնադէտներ, Նշանաւոր ին-  
ժեներ Զաւայիչիւնի գլխաւորութեամբ,  
մանրակրկիտ ուսումնասիրութիւններ  
կատարելով՝ ծրագիր կազմեցին 200 հա-  
զար դեռեստին հող ջրարփի դարձնելու  
եւ զանազան գետերի վրայ 255 հա-  
զար միու. ուժի էլեկտրական կայաններ  
կառուցելու նպատակով: Ընդերքի հե-  
տախուզումներ կատարուեցին բազմա-  
թիւ վայրերում, ընդամին նաեւ Սեւանի  
աւազանում: Մասնաւոր հողածութեան  
արժանացաւ Սեւանայ լճի նաւարկութիւ-  
նը: Զրարկուեց առաջին շոգեմակոյղը:  
Ապա գործել սկսեց նաեւ ՎՃՏՏՏ ԵՐ-  
ԿԱՅՆՆԱՐ նաւը (որը հետագայում կոմու-  
նիստներէ կողմից վերանուանուեց ՎՃ-  
ՆԱՄՏԱՄ ՄԻՎՈՅՆՆԱՆ): Հիմք դրուեց  
շոգեմակ կառուցման: Նախապարտա-  
տական բանակցութիւններ վարուեցին է-  
լեկտրական երկաթուղազծի կառուցման  
մենայնօրէ տալու շուրջ: Ուրիշ գծերի  
թւում, նախատեսուած էր կառուցել, այ-  
սօրուայ սեղանուններով, - Երեւան-Սե-  
ւան-Գիրիջան-ԱլաւտաՓա եւ Սեւան-Կամօ  
-Եղէզնիւս-Գորիս գծերը: Այս ծրա-  
գրումներն անգամ ցոյց են տալիս, որ  
լուրջ ուղղութեան առարկայ էր դառ-  
նում Սեւանայ լիճը եւ Սեւանի աւազա-  
նը:

Որոհուղային ժամանակաշրջանում  
Սեւանի ջրերի սնտեսական օգտագործ-  
ման ծրագիրը վերջնական ձեւ ստացաւ  
եւ կիրառութեան գրուեց 30-ական թը-  
ւակներին: Բայց գրանից առաջ մտա-  
նակի աշխատանքներ էին տարւում ու-  
ժային աղբիւրներ գտնելու եւ ռուսման  
ցանցեր ստեղծելու ուղղութեամբ: Հե-  
տագայում Սեւանի ջրերի օգտագործման  
առաջին կոմպլեքսային-արժատական ծը-  
րագիրը իր վրայ կենտրոնացրեց երկրի

պետական մարմինների սեւեռուն աւազ-  
դրութիւնը, ինչ որ շարունակուած է մին-  
չեւ մեր օրերը, փոխելով իր սկզբնական  
ուղղութիւնն ու բնոյթը:

Սեւանի ջրերի օգտագործման առա-  
ջին արմատական ծրագիրը Հայաստանի  
տեղական տնտեսութեան ուժային կա-  
րիքները բուարարելու համար նախապէս  
ձեռնարկուեցին մի քանի էլեկտրակայան-  
ներ, որոնք կառուցուեցին աստիճանա-  
բար: Այսպէս, 1923-1926 թուերին Հը-  
րազդանի վրայ կառուցուեց Երեւանի  
առաջին արդիւնաբերական ջրաէլեկտրա-  
կայանը 4560 կիլովատ կարողութեամբ  
(ԵՐԳԷՍ ԱՌԱՋԻՆ): Իսկ 1931-32 թուե-  
րին Հարաւային Ղւեր ջրանցքի վրայ կա-  
ռուցուեց երկրորդը՝ 2400 կիլովատ կա-  
րողութեամբ (ԵՐԳԷՍ ԵՐԿՐՈՐԴ): 1925-  
28 թուերին Երրակի ջրանցքի վրայ կա-  
ռուցուեց Լենինականի ջրաէլեկտրակա-  
յանը՝ 5280 կիլովատ կարողութեամբ:  
Դրանք, կարելի է ասել, տեղական կա-  
յաններ էին:

Սակայն 1926 թուականներից սկը-  
սած՝ աստիճանաբար աւելի շեշտուեց  
համախորհրդային պետական կենտրո-  
նացման ձգտումը եւ տեղական ամէն  
կարգի, ինչպէս եւ տնտեսական շահերը  
աւելի ստորագատուեցին զուտ համա-  
միութենական շահերին: Համամիութե-  
նական Կոմկուսը իր 14-րդ համագումա-  
րում, 1925 թուի Դեկտեմբերին, ընդու-  
նեց երկրի շուտափոյթ արդիւնաբերա-  
կանացման ուղեգիծ: Բոլոր միւս նկա-  
տառումները պէտք է զոհաբերուէին դը-  
րան: Ծրագրուեց Հայաստանում եւս կա-  
ռուցել համամիութենական ենթակայու-  
թեան խոշոր ձեռնարկութիւններ եւ դը-  
րանք ապահովել տեղական էլեկտրական  
ուժով: Կիրովականի քիմիական արտա-  
դրութեանը էլեկտրական ուժ մատակա-  
րարելու նպատակով կառուցուեց Ջորա-  
դեսի ջրաէլեկտրակայանը 22 հազար կի-  
լովատ կարողութեամբ, որը շահագործ-  
ման յանձնուեց 1932 թուի Նոյեմբերին:  
Իսկ Երեւանում նոյնպէս համամիութե-  
նական ենթակայութեան խոշոր ձեռնար-  
կութիւններ հիմնելու եւ դրանք էլեկտրա-

րական ուժով ապահովելու համար վե-  
րոտին բարձրացուեց Սեւանի ջրերի  
կոմպլեքսային օգտագործման հարցը:

Այդ ուղղութեամբ համախումբ ու-  
սումնասիրութիւնները սկսուեցին 1926-  
27 թուականներին եւ աւարտուեցին 1931  
թուին: Իշխանութիւնների կողմից 1932  
թուին հաստատուեց ներկայացուած նա-  
խագիծը, որը եւ սկսեց գործադրուել  
1933 թուականից: Այդ առաջին արմա-  
տական ծրագրի սկզբունքային հիմք էր  
ծառայում դեռեւս 1909 թուին առաջ  
քաշուած՝ Մեծ Սեւանը շրջանցնելու դա-  
դակարը, որը միանգամայն նոր բովան-  
դակութիւն էր ստանում եւ նոր առաջա-  
դրանքների հետ կապուած: Ահաւաստիկ  
այդ ծրագիրը:

Այն ժամանակուայ հաշիւներով կար-  
ծուում էր, թէ Սեւանայ լիճը իր աւա-  
զանից տարեկան միջին հաշուով ստա-  
նում է 770 միլիոն խորանարդ մեթր հո-  
սող ջուր, իսկ մթնոլորտային տեղում-  
ներից՝ 550 միլիոն խորանարդ մեթր, ո-  
րով ստացուած է ընդամէնը՝ 1320 միլիոն  
խորանարդ մեթր մուտք: Ընդց դուրս ե-  
կող միակ Հրազդան գետը տարեկան խը-  
լում էր 50 միլիոն խորանարդ մեթր: 60  
միլիոն խորանարդ մեթր ջուր ներծծւում  
էր Փոքր Սեւանի առափնեայ մասում:  
Մնացած 1210 միլիոն խորանարդ մեթրի  
կորուստը վերագրւում էր գոլորշիաց-  
ման: Հետեւապէս միտք ծագեց լճի մա-  
կերեւոյթը կրճատելով նուազեցնել նրա  
գոլորշիացումը, դադարեցնել ներծծու-  
մը, իսկ լեռնային գետերի եւ տեղում-  
ների հոսքը Փոքր Սեւանով ուղղել Հը-  
րազդան՝ ոռոգման եւ էլեկտրական ուժ  
ստանալու համար: Ջրի օգտագործման  
ծրագիրը ենթադրւում էր իրագործել եր-  
կու հերթով: Առաջին 50 տարում պէտք  
էր լճից արհեստականօրէն բաց թողնել  
տարեկան 1,2 մլրդ. խոր. մեթր ջուր:  
Դրանից յետոյ Մեծ Սեւանը կը շրջանա-  
րւում լիովին, իսկ Փոքր Սեւանի հայելին կը  
ճատուելով կ'ունենար 250 քառ. քմ. տա-  
րածութիւն եւ միայն 50 մեթր խորա-  
թիւն: Այն ժամանակ լճում կը մնար  
միայն մօտ 7 մլրդ. խոր. մեթր ջուր,



կը հաստատուէր ջրերի ժողովը եւ ելքի նոր հաշուեկէշոն եւ կ'ապահովուէր Հըրազդանի գետի մշտական ջրոռատ հոսքը: Ենթադրուած էր, որ նոր հաշուեկէշոնի ժամանակ տնտեսական նպատակներին համար տրամադրելի ջրի պաշարը հնարաւորութիւն կը տայ ուղղելու 120 հազար հեկտար հող Արարատեան դաշտում, Հըրազդանի վրայ կառուցուելիք էլեկտրակայանների շնորհիւ ստանալու տարեկան 2,5 մլրդ. կիլովատ-ժամ էլեկտրական ուժ: Թէեւ միաժամանակ ընդունուած էր, որ 50 տարուց յետոյ այդ կարելիութիւնը կրճատուելու է 40 տոկոսով, բայց եւ այնպէս կարծուած էր, որ ներդրուած միջոցները 50 տարուած արդէն ժաբուած կը լինեն: Նաև խոստացուած էր 120 հազար հեկտար մշակելի հող չորացուած մեծ Սեւանի տեղը՝ հացահատիկների, շաքարի, ճակնդեղի, կարտոֆիլի եւ դիզատընտեսական այլ մշակոյթների համար: Այդ ծրագրի մէջ հրապարակ էր իրագործման համեմատական պարզութիւնն ու էտանդիթիւնը:

Հրապարակ եկաւ «Սեւան-Հրազդանի կասկաղ» հասկացողութիւնը: Հրազդանը ունի 180 քմ. երկարութիւն: Նրա սկունքի եւ դեռաբերանի բարձրութեան տարբերութիւնը 1096 մետր է: Եւ ահա այդ բնական թեթուցեան վրայ ջրի ճնշման ուժը օգտագործելու համար ծրագրուեց կառուցել մի շարք էլեկտրակայաններ, իսկ միջին բարձրութիւնից սկսած՝ ջուրը օգտագործել նաև ոռոգման համար, ջրանցքներ անցկացնելով: Էլեկտրակայանների քանակը որոշ տատանումներ ունեցաւ, բայց ընդհանուր ճանաչում ունէին ութը, հոսանքի ուղղութեամբ հետեւեալ կարգով, - 1 ճային, Աթարբէկեանի, Գիւմուշի, Արդնու, Քանաքեռի, Երեւանի, Արգաւանդի եւ Նորազաւիթի: Հետագայում, 1952 թուին, այդ ծրագրերը մասնակի վերանայման ենթարկուեց՝ առանց դիպչելու հիմնական գաղափարին: Ինչպէս եւ լրացուեց ու դարձաւ «Սեւան-Հրազդան-Արարատ» ծրագիր, վերջին գետի ջրերը եւս էլեկտրականութիւն ստանալու (500 մետր ճնշմամբ) եւ ո-

ռոգման համար օգտագործելու նպատակով:

Այս առումները շատ թերի կը լինէին, եթէ չընդգծենք մի ըստ ամենայնի կարեւոր պարագայ: Սեւանի ջրերի օգտագործման ծրագիրը այն ձևով, ինչպէս որ դրուեց 30-ական թուականներին, անմիջապէս չէր բխում Հայաստանի տեղական շահերից, այլ հետեւանք էր կենտրոնի պարտազրանքների: Ընդհանրապէս տեսնուեց, որ Կարաբիբակի ջրերը հայ եւ ուրիշ մասնագէտների կողմից, բայց հրահանգը վերելից էր: Ընդդէմ է, նախագիծը պաշտօնապէս հաստատուեց նաև Հայաստանի կառավարութեան կողմից, բայց՝ «հնգամեակներ կազմող» վերին մարմինների ճնշման տակ: Դեր էր խաղում նաև այն հանգամանքը, որ Հայաստանը կրկնակի շտաբով ենթակայ էր Անդրկովկասեան ֆեդերացիայի իշխանութիւններին: Ծրագիրը կազմուել եւ քննութեան է առնուել փակ շրջաններում՝ առանց ժողովրդական քննարկման դրուելու: Ընդգիծալի կարծիքները Հրապարակայնորէն արտայայտուելու կարելիութիւն չէին ունեցել: Այնպէս որ՝ շատ քան մտնել է մտում: Նոյնիսկ Խորհրդային Հայաստանի կառավարութեան բազմաթիւ անդամներ դէմ էին այդ ծրագրին: Եւ այդ մասին սովորաբար կարելի է իմանալ ոչ թէ դրաւոր աղբիւրներից, այլ բանաւոր այլեւայլ տեղեկութիւններից: Այն ժամանակ մասնագիտական շատ հարցեր դեռևս լիովին պարզ չէին, ի հարկէ, բայց ժողովուրդը, իր դիտակից իսաւերով, բնազդաբար զգում էր այդ ձեռնարկի ոչ-ձեռնտու, նոյնիսկ կորոտարիւր լինելը:

«Սեւան-Հրազդան» ծրագրի կապակցութեամբ, անհրաժեշտ է անպայման յիշատակել հայ անուանի ինժիներ Յովսէփ Աստուածատրեանի (1886-1938 թթ.) մասին, որը Հայաստանի էներգաշինարարութեան կենտրոնական դէմքն էր իբր ժամանակ: 1912 թուին աւարտելով Պետերբուրգի Հաղորդակցութեան շնորհապարհների ինժիներների ինստիտուտը՝ Աստուածատրեանը մասնակցել է «Միջին

Կովկասեան երկաթուղագծի» Հետախուզումներին ու նախագծի կազմելուն, առաջատար պաշտօններ է մարել «Ռւրալ-Իրիցկու երկաթուղագծի» կառուցման գործում, մասնակցել է «Մոսկուս-Դսն-րաս» երկաթուղագծի մշակմանը, կառուցել է Սարատովի նաւահանգիստը եւ այլն: 1921 թուից գործում էր Կովկասում եւ մասնաւորապէս Հայաստանում: Ղեկավարել է Երևակի ջրանցքի, Լենինականի էլեկտրակայանի, Զորագետի էլեկտրակայանի (1928-1933 թթ.) կառուցումը եւ այլն: Վարել է մի շարք մտահարուսական պաշտօններ: ԶՈՒ զնաց 1936-38 թուականների տխրահաշակ մաքրագործումներին: «Սեւան-Հրազդան» ծրագրի մասնագիտական մշակումը եւ ներքան է պատկանում: Աստուածաբանը տնկեցել է Հայ էներգաշինարարների բազմաթիւ կադրեր: Ինչ էլ եղած լինի նրա կազմած ծրագիրը Սեւանի ջրերի օգտագործման ուղղութեամբ եւ ինչ էլ վերահսկելու լինի այդ ծրագրին այսուհետեւ, - Յովսէփ Աստուածաբանը իր ժամանակի մեծագոյն հոանդուն, շինարար ղեմքերից էր:

1933 թուին սկսուեց վերոյիշեալ ծրագրի նախատեսած ոտոյման ջրանցքի փորումը, իսկ դրանից առաջ արդէն ըսկըտուել էր Կասկադի առաջին էլեկտրակայանի՝ Գանաբեռզէսի կառուցումը, որի առաջին ազրեպատը շահագործման յանձնուեց 1936 թուի Դեկտեմբերին, հոսանք Հասցնելով Երեւանի Մինթետիկ կառուչուկի կոմբինատին, իսկ ամբողջովին աւարտուեց 1944 թուին: Պատերազմը յետաձգեց նախատեսուած միւս էլեկտրակայանների կառուցումը, ընդամին, ռւսիկացուած կարգով, չափից աւելի ջուր խրուեց Սեւանայ լճից՝ արդիւնաբերութեան պահանջները բաւարարելու Համար: Պատերազմից յետոյ շտապօրէի կարգով կառուցուեց Կասկադի սկզբնամասի՝ Լճային էլեկտրակայանը, որը շահագործման յանձնուեց 1949 թուի Յուլիսին: Դրա Համար փորուեց ժոռ 6 թմ. թունելը հողից 100 մետր, իսկ լճի մակե-

րեւոյթից 60 մետր խորութեամբ: 1953 թուի Ապրիլին շարք մտաւ Կասկադի ամենահզօր՝ Դիւմուշի էլեկտրակայանը, 224 հազար կիլովատ կարողութեամբ, որը երկրորդն է Անդրկովկասում՝ Մինգչաուրից յետոյ: Այնուհետեւ շահագործման յանձնուեցին՝ Արզնու էլեկտրակայանը 1956 թուի վերջին, Աթարթէկեանի էլեկտրակայանը՝ 1959 թուի նոյեմբերին, իսկ Երեւանինը՝ ժոռ է աւարտուելուն: Նշենք նաեւ, որ դեռեւս 1938 թուին աւարտուել էր Երեւանային դժուար տեղանքով անցնող էլեկտրահաղորդման գծերի եւ ենթակայանների կառուցումը, որոնք միացրին թուր գործող էլեկտրակայանները: Դրանով աւարտուեց Հայաստանի Հիդրոէլեկտրակայանների միասնական փնջի եւ ռեսպուբլիկայի սիստեմի ստեղծումը»: Այդ անջատ սիստեմը 1960 թուի Սեպտեմբերի 27-ից միացուած է Անդրկովկասեան ցանցին:

Թէեւ, ըստ որոշ յօդուածագիրների, 1954 թուականից սկսած անդրարձեւ էին գործադրուող ծրագրի աննպատակաբարձարութեանը, բայց մինչեւ 1956 թուի գարունը հրապարակուած անաւարկելիութեն իշխում էր վերոյիշեալ ծրագրի հեղինակութիւնը: Պաշտօնական խանդավառութիւնը օրէնք էր: Եւ դրա նկատմամբ կասկածի նշոյլ անգամ չէր երեւում մամուլում: Ընդհակառակն, այդ ուղղութեամբ էին գրում նոյնիսկ գրական արձակ ու չափածոյ երկերը, տկնարկները, յօդուածները եւ այլն: Բայց այդ ժամանակ, Հաւանաբար Համախորհրդային ընդհանուր «ձնհալի» ազդեցութեամբ, սկսեցին նոր եւ աւելի հիմնաւորուած ձայներ լսուել հրապարակայնօրէն, որոնք ընդհանուր առմամբ պահանջում էին վերանայել գործող ծրագրը՝ հաշուի առնելով քսան տարուայ փորձը եւ երկրի ու տնտեսութեան արմատական շահերը:

Լ. ՄԿՐՏՁԵԱՆ

(Վերջը յաջորդով)

### «ՄԻՒԹԱՐ ՍՊԱՐԱՊԵՏ»

ՀԵՂԻՆԱԿ՝ ՍԵՐՈ ԽԱՆՋԱՏԵԱՆ

Նախ քան վէպի մասին գրելը կ'արժեք խոտիլ Հեղինակի մասին ու տալ կինոսազրական քանի մը համառոտ տեղեկութիւններ:

Սերո Խանզատեան ծնած է 1915 թվականին, Գորիսի մէջ: Ան զաւակն է գիւղական ընտանիքի մը: Որպէս ուսուցիչ աշխատած է Ձանգեզուրի հեռուօր գիւղերուն մէջ: Պատերազմի վերջին օրերուն, սկսած է գրել իր՝ «Մեր գեղի մարդիկ» վէպի առաջին էջերը: Այս վէպը լոյս տեսած է 1950 թվականի սկիզբները, «Սովետական գրականութիւն» ամսագրի մէջ, ապա առանձին գրքով: Այս վէպով կը սկսի Ս. Խանզատեանի կենսաբան գրականութեան մէջ: Աւելի վերջերք, ան գրած է կարգ մը նոր պատմութեան քերթեր, իսկ 1954-ին եւ 1955-ին լոյս տեսած են անոր՝ «Հողը» վէպի երկու հատորները:

«Հողը» վէպի ամենագրական արժանիքներէն մէկը այն է, որ Հեղինակը հայ գիւղի պատմական նոր կողմերը կը բացայայտէ կենդանի հակասութիւններու մէջ ու հերոսներու հոգեբանութիւնը կը բացայայտէ ընկերային տարբեր ուժերու բախման մէջ: Այս վէպին մէջ, հերոսները կը զարդանան պայթարներով եւ կոնֆլիկտներով: «Հողը» վէպին մէջ, թարմ պատկերներով նկարագրուած է հայ գիւղի ուրոյն կենցաղը ու ընթերցողի յիշողութեան մէջ տպւորութիւն կը ձգեն նաեւ գործող գրական ու բացատրական բարձր հերոսները: Մեծ տպւորութիւն կը ձգեն մասնաւորապէս Ձանգեզուրի բնութեան նկարագրութիւնները: Սակայն, մենք գանց կ'ունենք այստեղ

գրել այս երկու վէպերու մասին աւելի հանգամանորէն, որովհետեւ մեր նպատակն է զբաղիլ անոր երրորդ ու ամենակարեւոր վէպի - «Միւթար Սպարապետ»ի մասին:

»

Հայաստանի առաջնակարգ եւ անուանի գրող Սերո Խանզատեանը, շնայած իր երիտասարդ տարիքին, ստեղծագործական մեծ ուղի է անցած: Այդ ուղին եղած է անդուլ որոնումներու, միշտ աւելի բարձրին, աւելի լաւին ու կատարելին ձգտող իսկական արուեստագետի դժուարին, բայց շափազանց ուսանելի եւ բեղմնաւոր ուղի:

Խանզատեանը ունի շատ բեզմաւոր, պտտիեարայից ու արդիւնաւոր գրելու իր բեղուն զբոյժ մեծարժէք ու բազմազան արատաբութիւնները հարստացուցած են Հայաստանի գրականութիւնը ցայսօր եւ ինքնատիպ գործերով: Խանզատեանը Հեղինակ մըն է, որուն հետաքրքրութիւնները եւ ծանօթութիւնները շափազանց լայն են ու բազմակողմանի, իր ընտրած գիպական սեռին մէջ:

Խանզատեանի գրական արտադրութիւններուն մէջ, անոր գրչին պատկանող կարեւոր ու նշանակալից գործերու կարգին՝ «Միւթար Սպարապետ» պատմական մեծ ու հայրենաշունչ վէպը առանձնապատուկ տեղ կը գրաւէ: Այս վէպին նիւթը կը հանդիսանայ Թուրքերու նուաճողական արշաւանքը վէպի հովիտ, Պարսկաստան եւ ի մասնաւորի՝ վէպի Միւթիքի եւ Արցախի հայկական լեռնաշխարհը, որ դարեր շարունակ աննուաճե-

լի է եղած եկող ու դացող թշնամիներու եւ օտար նուաճողներու համար :

Կարգալով այս վէպը, դուք պիտի տեսնէք թէ հեղինակը ինչպիսի՛ խորութեամբ ապրած ու տպաւորուած է այս երեւոյթներով ու ինչպիսի վարպետութեամբ եւ հմտութեամբ, իբր այս ապրումները եւ տպաւորութիւնները Հարսպատօրէն տուած է նաեւ ընթերցողին : Այս վէպով, հեղինակը կը տողորէ ընթերցողը համաժողովրդական աղէտի ծանր զգացումով ու հայ ժողովրդական հերոսներու զիւցազնական քաջագործութիւններով : Յաջորդական ճոխ ու հարուստ նկարագրութիւններով, Պանդատեան շատ պատկերալից կերպով կը նկարագրէ ու արուեստագէտի վարպետութեամբ կը ներկայացնէ արհաւիրքի պատկերը : Աղէտի հետ կապուած ժողովուրդի տազնապալի ապրումները, երկրի սիրտը խուժած թշնամիի ասպատակութիւնները, հայ ժողովուրդի տեղահանութիւնները, արիւնով ու զինով Հարսած թրքական բանակի խրատնանքները, զերիններու սպանութեան եւ այլ՝ իրար յաջորդող պատկերները կը ներկայանան պատմական ցնցող եւ յուզիչ դէպքեր այս վէպին մէջ :

Հեղինակը հանդէս կը բերէ ժողովրդական ամէն տեսակի ներկայացուցիչներ եւ հերոսներ, ինչպիսին են Մխիթար Սպարապետը եւ Դաւիթ Բէկը, որոնց մէջ կ'ընդգծէ հայ ժողովուրդի հերոսութիւնը, խնայողութիւնը եւ զեկամարի մասնաշատկութիւնները : Վէպի այս երկու գլխաւոր հերոսները, ամենազըժուարին ու տազնապալի վայրկեաններուն ալ չեն հաշտուիր թրքական դերազանց ուժերու առջև անմուռն խոնարհելու եւ հաշտուելու մտքին հետ : Ընդհակառակն, անոնք կոչ կ'ընեն ժողովուրդին, ապաւինիլ ո՛չ թէ Աստուծոյ, այլ՝ սրի ու զէնքի, սեփական բազկի զօրութեան, ապաւինելով հայկական լեռնաշխարհի բարձրաբերձ ու անմերձենալի լեռներուն ու անոնց ներշնչած բարձր ոգիին : Դաւիթ Բէկն ու Մխիթար Սպարապետը խորապէս համոզուած են, որ

ժողովուրդը անմահ է եւ որ բռնակալները, որքան ալ անոնք անյաղթ ու դատան ըլլան՝ կ'անցնին ու ժողովուրդը կրկին կ'ապրի, կը ջնջ անոնց աւերածութեան հետքերը եւ կրկին կը վերականգնէ խափանուած կեանքը ու կրկին հիմը կը դնէ իբր ստեղծագործ ու խաղաղ աշխատանքին :

Պանդատեան, մեծ վարպետութեամբ եւ ժողովրդական շատ հաճելի ու հասկընալի ոճով, կը նկարագրէ հայ ժողովուրդի արտաքին եւ ներքին քաղաքական ու ընկերային հակադրութիւնները : Իր այս լայնածաւալ ու լաւ համեմուած վէպին մէջ, որ բաղկացած է ժողովուրդայէս 850 էջերէ, հեղինակը հետզհետէ աւելի եւ ալ աւելի խոր կ'ըմբռնէ ու կը նկարագրէ այն՝ որ հայ ժողովուրդը, այն տառապող, զրկուած եւ անխրատուած մարդկութիւնն է, որ մէկ կողմէն ճնշուած է օտար բռնակալներու եւ քանակներու կողմէ ու միւս կողմէ ազատից հարստահարողներէն - հայ մեյիքներէն, մեծահարուստներէն եւ կղերականներէն : Ու այսպէս, հեղինակի հետզհետէ հասունցող մտքին առջև աստիճանաբար կը ձևաւորուի ու իբր ամբողջ սրութեամբ կը կանգնի ընկերային այն հարցը, թէ ի՞նչ պիտի ըլլայ հայ մարդու վիճակը այս պայմաններուն մէջ :

Հեղինակը, իբր վէպի ներքը ընտրած է ինչպէս ըսի արդէն 18-րդ դարու առաջին մէկ քառորդին մէջ տեղի ունեցած պատմական յայտնի դէպքերէն, այնպէս՝ ինչպէս այդ ըրած է մեր նշանաւոր վիպասան Բաֆֆին, իբր «Դաւիթ Բէկ», «Ղարապաղի աստղագէտը», «Պամասյի մեյիքութիւնները» եւ կարգ մը այլ վէպերուն մէջ : Այստեղ կը յանդգնիմ ըսել, որ Սերօ Պանդատեանը եւս ոչինչով ետ մնացած է իբր վարպետին իբր հայրենասիրութեամբը, գրական հարուստ ոճովը եւ քնական երեւոյթներուն պատկերացումովը : Հեղինակը գրիթէ քնաւ չէ հեռացած պատմականութենէն, պարագայ մը, որ շատ կարեւոր է ընթերցողին համար, իբր հայրենիքի ու ժողովուրդի պատմութիւնը լաւ գիտնալու եւ ուսում-

նասիրելու տեսակէտէն: Ան, վարպետութեամբ ցոյց կու տայ Հայ ժողովուրդի վարած ինքնապաշտպանութեան, կռիւներու, պայքարներու եւ շարժումներու ժողովրդական-ազատագրական իմաստը:

Հեղինակը, զայրագին ատելութեամբ լեցուած է դէպի մեծահարուստ ու Հանքատէր Հայ մարդը: Կ'ատէ չոր ու անյոյս, գժուձ եւ անմարդկային կեանք ունեցող այն Հայ մեծամեծները, որոնք իրենց անձնական շահերէն առաջնորդուած, կ'անտեսեն Հաւաքական ու ազգային շահերը եւ ժամանակը շահը սրբագործող օրէնքներէն դուրս, ոչինչ չեն գիտեր ու ոչինչ չեն ուզեր ընդունիլ: Մանզատեան, շատ պատկերալից գոյներով ցոյց կու տայ, թէ ինչպիսի՛ ծախքայեղ բարոյական անկման կրնայ Հասնիլ Հայ մարդը, առեւտրականը եւ դործարանատէրը, նոյնիսկ իր՝ Հայ դործաւորին նկատմամբ:

- «Կառավարել կողոպտելով ու կառավարել կառավարելով»:

Նկարագրելով պատերազմներու Հեռանկարով յառաջացած զրկանքները եւ զոհերը, Հեղինակը առաջ կը քաշէ Հայ գիւղացին ու մարդը յուզող այն Հարցը, թէ մինչե՞ւ երբ խաչին ու երկնքի զօրութեան Հաւատացող այս բարի եւ զբիւստոնեայ ժողովուրդը կրնայ գոհ դառնալ եւրոպական պոռնիկ քաղաքականութեան խաղերուն եւ գոհը դառնալ թուրք զաւաճացած ու աւարառու Հորդաններու քրմահանճոյքին:

Աշխարհի վրայ կան պատերազմը հրահրող արեան ծարաւի մարդիկ եւ կան այդ պատերազմի դժբախտ զոհերը՝ խաղաղասէր, շինարար, աշխատելու ընդունակ մարդիկ եւ ժողովուրդներ: Քանզումքի եւ աւերի օտակալի պատկերներուն առջեւ, ընթերցողը անգամ կը ծառանայ բռնակալներու դէմ այս վէպը կարդացած ժամանակ: Ու ինչպէ՞ս Հայր կըրնայ Հաշտուիլ աւերակ զարձած Հայկական գիւղերու, վանքերու ու սրբութիւններու վրած ու այրուած ըլլալու փաստին հետ: Ո՞վ աւելի լաւ գիտէ անոնց արժէքը, քան ինքը՝ Հայ շինականը ու դիւ-

ղացին: Ան, դառն փորձով դիտէ թէ ինչպիսի՛ Հողեմաշ աշխատանքով ըստեղծուած են այդ բոլորը, որ այնպէս հեշտութեամբ ու թեթեւամտութեամբ ոչնչացուած են ու քանդուած թուրքին, Պարսիկին ու Հայ ժողովուրդի անգուժի եւ դաժան միւս թշնամիներուն կողմէ: Բայց այստեղ խնդիրը միայն Հայ ժողովուրդի բարեկեցութիւնը չէ: Այս բոլորը կապուած են նաեւ անոր կեանքին հետ, անոր սոցիալական ու պատմական իրաւունքներու Հարցին հետ:

Տեղ մը, վէպին մէջ, երբ նախկին քահանայ Տէր Աւետիսը, որ վաղուց հրաժարած է Աստուծոյ եւ եկեղեցիին ծառայելէ ու սուրբ վերացուած դարձած է Մխիթար Սպարապետի օգնականն ու աջ բաղուկը, իր մէկ ճանապարհորդութեան ժամանակ, երբ Հայ տուն մը կը մտնէ ու անոր հիւրասիրութիւնը կը խնդրէ, տանախրուհին՝ այրի կին մը, Արուսեակ անունով, անոր հետեւեալը կ'ըսէ.

- «Բա՛, ի՞նձ ի՞նչ անի Աստուած: Ես նրա ստեղծածը չեմ, ել՞: Հաց պիտի չուտե՞մ: Ո՞վ է սուսը: Ես օրի եմ: Ասում եմ՝ ի՞նձ ծախեցէ՛ք մի Թուրքի, Պարսիկի, քո՛ր գնամ կորչեմ: Հագիս էլ կորչի... Ինչի՞ս է պէտք: Զգու՛յ եմ, չեմ կարողանում: Անձի՛ր ի՞նձ տէր հայր, խաչ ծամը է»:

Իսկ նախկին քահանայ, այժմ Հազարապետ Աւետիսը այսպէս կը պատասխանէ այրիին:

- «Դա՛ն է՛ք, գա՛ն... Աշխարհը գայլ է, իսկ դուք գառնուկ: Մահմետականները լափում են ձեզ, մորթում, բժնում երեսներդ, իսկ դուք... Ինչո՞ւ չես ամուսնուդ վրէժը հանել, ինչո՞ւ: Ինչո՞ւ չես գնացել ու թոնրի խաչերկաքովը պատուի Պարսիկի փորը: Ուժ չունե՞ս, ձեռք չունե՞ս, խաչերկաք չկա՞ր այս ամսեր գիւղում: Ինչո՞ւ էք տարուկ մնում, ոչխար մնում: Ինչո՞ւ չէ՛ք սպանում ձեզ սպանողներին, մէկը՝ նրանք, երկուք՝ դուք»:

Հայ ժողովուրդը անցեալի մէջ եղած է կեանքէն անձա՛ն մնացած ժողովուրդ մը: Կեանքը Հայ ժողովուրդի մօտէն ան-

ցած է շատ որքնիքաց: Դաժան ու ժլատ է եղած աշխարհը, մարդկութիւնը եւ մարդկային քաղաքակրթութիւնը Հայուն նկատմամբ: Չարքաշուքեամբ, հազիւ հազ կրցած է ան կեանքէն իւրել իր մէկ պատառ հացը, տեսակ մը քարշ տալու համար իր գոյութիւնը:

Վէպին մէջ, ժողովուրդը եւ Հայրենիք հասկացողութիւնները գրեթէ կը նոյնանան: Հողը եւ ժողովուրդը անպարտախի են ու այս է պատճառը, որ Հայ ժողովուրդը յազթած է իր բոլոր թշնամիներուն, որոնք եկած ու դացած են անցեալի մէջ, չկարողանալով սակայն նուաճել զայն ու շնորհիւ որուն, այսօր ալ տակաւին կը պահէ իր գոյութիւնը: Իրենը համարելով Հայրենիքը եւ երկիրը, ժողովուրդը՝ «Երկիր Խայրենի»ի կոխը օտար նուաճողներու դէմ համարած է իր կոխը: Հողը, Հայ ժողովուրդին համար շատ թանկ է, որովհետեւ ան շաղախուած է անոր արիւնով եւ քրտինքով: Իսկ ժողովուրդը ըսելով, մենք պէտք է հասկընանք լայն գանգուածները եւ ապա վերնախաւերու եւ հողեւոր դասուն պատկանող այն մասը, որը պատմական մեծ արեւելքներու ժամանակ, կրցած է յազթահարել իր նեղ ու անձնական շահերը, կանգնել Հայրենիքի պաշտպանութեան դիրքերուն վրայ, հարազատանալով ու մերձենալով բուն ժողովուրդին: Ով որ Հայրենիքի հանդէպ, անոր շահերու պաշտպանութեան հարցին մէջ ազնիւ եւ ուղիղ գիրք չէ գրուած կամ չի գրուեր, չի կանգնիր յանուն անոր ազատութեան եւ անկախութեան ամէն ինչ զոհարեցիտ: Ճամբուն վրայ, ու ընդհակառակն, կը դաւէ եւ կը խարդաւանէ, ամէն կերպ կ'աշխատի օգտուել ծանր վիճակէն, կորզել իր բախար, այդպիսին՝ ըստ Սպարապետի ու Դաւիթ Բէկի խօսքերուն եւ որով եւ հեղինակի ըմբռնումին, բարոյական ու Ֆիզիքական մահուան արժանի անձնաւորութիւն է, ստորագոյն էակ, որ արժանի չէ իր վրայ կըրելու մարդու՝ նամանաւանդ Հայ մարդու վեհ կոչումը ու անգամ անունը:

Ու հա՛ւ, վէպին մէջ, ուրիշ տեղ մը,

այսպիսի ըմբռնումէ առաջնորդուած, Միխիթար Սպարապետը սպաննել կու տայ իր հարազատ եղբայր՝ Բուրթէլ Հարիւրապետը, որ գերութենէ նոր վերադարձած է Հայրենիք: Երկրի նեղ ու տագնապալից օրերուն, երբ անոր յանձնուած էր անտիկ բերդի մը պաշտպանութիւնը, ան՝ գինովութեան մը պահուն, պատճառ եղած է որ բերդը առանց կտուի թշնամիին ձեռքը իյնայ ու պաշտպանողները արախողաող ըլլան:

«Միխիթար Սպարապետ» վէպը այնքան լայնածաւալ է ու հետաքրքիր դէպքերն եւ գէմքերը այնքա՛ն շատ, որ մենք հնարաւորութիւն չունինք կանգ առնելու բոլորին վրայ առանձին առանձին: Այնքանը միայն կրնամ ըսել, որ վէպին մէջ գոյութիւն օւնեցող բոլոր տիպարներն ալ, ըլլան անոնք մեծ թէ փոքր, ուսումնասիրութեան, դնահատանքի կամ չքմեղանքի արժանի են: Այստեղ՝ առանձին համակրանքով ներկայացուած են ժողովրդական ներկայացուցիչները՝ Թովման, անոր Հայրը՝ մելիք Թուրքի՛նը, Կամիկ Ծառային, երեք զաւակներու մայր Զարմանդը, անոր ողջ մնացած միակ որդին՝ Գորկին, որ սպարապետի թիկնապահն է, սպարապետի կին Սաթենիկը, Մովսէս արեղան եւ շատ մը ուրիշներ: Ասոնք այնպիսի դէմքեր են, որ խաղաղութեան ժամանակ հմուտ շինարարներ ու առաքինի մայրեր եւ կիներ են, իսկ պատերազմի ժամանակ քաջ մարտիկներ: Ասոնք կը սիրեն իրենց Հայրենիքը անվերապահօրէն, կապուած են Հայրենի հողին ու ջրին արտանց: Ասոնք, Հայրենիքի ստեղծագործող ուժն են ու անոնց համար թանկ է Հայրենի ամէն մէկ տան, եկեղեցիի, դիւղիի, աւանի ու անգամ պարզ քարի կործանումը եւ այդ իսկ պատճառաւ, ասոնք է որ միշտ առաջինը կը նետուին մարտի դաշար, իրենց արիւնով ու կեանքով պաշտպանելու իրենց արդար քրտինքով վաստակածը եւ իրենց հարազատներու կեանքը:

ՄԻՄՈՆ ՄԻՔԱՑԵԼԵԱՆ

(Վերջը յարդրով)

## ՇԷՅՔՍՓԻՐԻ ՏԻՊԱՐՆԵՐՈՒՆ ԱՆՄԱՀՈՒԹԵԱՆ

### Գ Ա Ղ Տ Ն Ի Ք Ը

Օթէլլոյի կեանքի վերջին տեսարանը կը տանի մեզի Շէյքսպիրի տիպարներու անմահութեան մէկ այլ զազանիքին: Շէյքսպիրի տիպարներուն ամէնէն աւելի կեանք տուողը անոնց մեր զիմաց ապրիլն է, ոչ միայն իրենց մտածումներուն եւ զգացումներուն արտայայտութիւններով, այլ նաեւ իրենց կրած ազդեցութիւններով, փոփոխութիւններով, իսկ փոփոխուիլ արդէն ապրիլ է: Շէյքսպիրեան տիպարները կը կառուցուին, կը փոփոխուին, կը խորանան, կը լրացուին մեր զիմաց, բեմին վրայ: Տեւաբար շարժման մէջ են անոնք, ներքին շարժումով: անւարար փոփոխութեանց ենթակայ՝ ներքին փոփոխութիւններով, որոնք մեր զիմաց կը կազմաւորուին, ձեւ կ'առնեն, եւ նոր ձեւ կը բերեն տիպարներուն:

Շէյքսպիրի տիպարները, երբ կը գտնուին հակադիր պայքարի մը զիմաց (Քոնֆլիկտ), նայած իրենց անձնաւորութեան ու խառնուածքին, կ'ունենան այս կամ այն հակադեմութիւնը: Ինչ որ իր հետեւանքները կ'ունենայ բարեմիտ վերայ, ինչ որ տիպարը կը նետէ նոր կըրքերու մէջ: Ինչ որ նոր ազդեցութիւններ կ'ունենայ թէ՛ շրջապատին վրայ, եւ թէ բարեմիտ. եւ այսպէս, մինչեւ տոսմին վերջաւորութիւնը, որ յաճախ նաեւ անձնաւորութեան վերջաւորութիւնն է. անձնաւորութեան՝ որ չի կրնար դուրս գալ այն լարիւրինթոսէն, որուն մէջ բանտարկած է զինք կեանքը եւ կը դառնայ ինքնիրեն օտար մը (Աքթա Լիր), կամ կը փշրէ ինքզինքը (Մաքբէթ):

Շէյքսպիրեան հերոսներու իրական

էութիւնը երեւան կու գայ միմիայն շարք մը փոփոխութեանց ընդմէջէն, եւ իր թատերակները այդ փոփոխութիւններն են որ կը պատկերացնեն: Մինչ այլ ողբերգութեանց մէջ տոսմը կը ներկայացնէ մեզի անարդարօրէն հալածուած, հարուածուած կամ սպաննուած ազնուական մարդու մը, որ կը փշրուի ճիշդ տնոր համար որ անթեքելի է, ուղիղ է, ճկուն չէ. իր ժամանակակիցներուն մէջ Շէյքսպիրն է միայն, որ կը ներկայացնէ տոսմը մարդոց, որոնք բարձր են, ենթակայ ազդեցութեանց, փոփոխելի, եւ այդ փոփոխութեանց պատճառով յայտնարեւոտող, լրացող: Փոփոխ իր հերոսները կը միւրճուին դժբախտութեան մէջ, այնքան նորանոր հորիզոններ կը բացուին մեր զիմաց, անոնց նոր արժէքները երեւան կու գան: Արքա Լիր, օրինակի համար, երբ կորսնցուցած է ամէն ինչ, մինչեւ անգամ ուղեղային հաւասարակշռութիւնը, երբ հասած է փճացման եւ մերկացման ամէնէն ստորին աստիճանին, իր ցաւերով, ապրումներով ու արտայայտութիւններով կը սկսի Վեզի ցերջնիլ ոգեզէն ուժի մը ըմբռնուել: Մաքբէթի դէմքը աւելի խաղաղ ու լուսաւոր կը դառնայ երբ աւարտած է իր ներքին հալածութիւնը շրջանակը: Հինգերորդ արարի հինգերորդ տեսարանին մէջ, երբ բերդը շրջապատուած է, իր հաւատարմները լքած են զինքը, եւ իր վերջին ժամերն են, պիտի վճարէ իր գործած բոլոր փառամոլութեան ու ոճիրներուն համար, կը մեռնի Լէյտի Մաքբէթ, իր կեանքի ընկերը, կը լսուին կանանց ճիշեր

**ՄԱՔՊԷԹ.**— Ես մտացել եմ երկիւղի համը :  
 Կար մի ժամանակ, երբ որ ցիշերանց մի ձիչ լսէի,  
 Զգայարանքս սարսուռ կը գգային. մագերիս կաշիմ  
 Զարեւրանք ազգոյ մի պատմութիւնից վեր կը բարձրանար,  
 Եւ կը դողողար, որպէս թէ իրաւ կեանք լինէր մէջը .  
 Այժմ ընթրել եմ կուշտ արհաւիրքներով, եւ գարեւարիւն,  
 Այժմ ընտելացած մարդասպանական խորհուրդներս հետ,  
 Մի ցնցում անգամ չէ կարող տալ ինձ :

(Գալիս է Սէյրընը)

Ի՞նչ աղաղակ էր :

**ՍԷՅՐԸՆ.**— Թագուհին, տէր իմ, մեռաւ :

**ՄԱՔՊԷԹ.**— Յետոյ էլ կարող էր մեռնել .

Կը գար ժամանակ այդ բառի համար :  
 Վաղը, եւ վաղը, եւ դարձեալ վաղը  
 Մաղում է այսպէս, յաշիկ, օրէցօր,  
 Մինչեւ վերջին վանկը յիշատակազրած գալիք դարերի :  
 Եւ այսպէս բայր մեր երէկները  
 Լուսաւորել են խնթիւրի ուղին դէպի փոշոտ մահ :  
 Հանգիւր դու, կարճ մտ : Կեանքը մի քայլոյ ստուեր է միայն .  
 Մի խեղճ դերասան, որ բեմի վրայ իր ժամին փառում  
 Եւ յորբաքում է, եւ այնուհետեւ ձայնը չի լսոււմ .  
 Մի հեքիաթ է նա, յիմարի պատմած,  
 Լցուած շառաշով եւ կատաղութեամբ, առանց իմաստի :

(Գալիս է մի լրարեբ)

*Մաքպէթի այս խաղաղութիւնը, հանդարտ իմաստութիւնը այնքան բնական արդիւնք է, որ եւ ոչ մէկ բոլոր չի ծնիր զպայտութիւնը արուեստականին, փակցրած փիլիսոփայութեան մը. այդ մտածումները արդիւնք են, Մաքպէթին պատահած դէպքերուն, իր գործած ունիւրներուն, անոնց հետեւանքով անցուցած անքուն գիշերներուն, մտահալածանքներուն, եւ բոլորի ունայնութեան, ինչ որ կ'առաջնորդէ զինք ընդունելու իր ճակատագիրը, եւ այդ ընդունելութեան բերած խաղաղութեան : Այդ բոլորէն իսկ կը բացուի մեր դիմաց նոր հորիզոններ, Մաքպէթի տիպարի մէկ նոր երեսը, տիպարը ամբողջացնող, որոչ չափով գեղեցկացնող, յամենայնդէպս տաք կեանքով կենդանացնող երեսը :*

*Շէյքսպիր հետաքրքրուած է ո՛չ միայն մարդուն պատահածով, այլ նաեւ մարդուն մէջ պատահածով. եւ այդ ներքին աշխարհին մէջ է որ կը գտնէ, կը սեղաւորէ մեծութիւնը մարդուն : Շէյքսպիր կը պնդէ իր անձնաւորութիւնները, կը հասնի մեծութեան եւ մարդկայինին, մարդկային մեծութեանց :*

*Մաքպէթ, երկրորդ արարի երկրորդ տեսարանին մէջ, Թաղաւորը քունին մէջ սպաննելէ ետք, իր կնոջ, Լէյտի Մաքպէթի հետ հետեւեալ խօսակցութիւնը կ'ունենայ .*

**ՄԱՔՊԷԹ.**— (Նայելով իր ձեռքերին) Դժպի՛հ տեսարան :

**ԼԷՅՏԻ ՄԱՔՊԷԹ.**— Փուչ խօսք է՝ սառի գի՛ծայի՛հ տեսարան :



ՄԱՔՊԷԹ .- Մէկը քնի մէջ բարձր ծիծաղեց,  
Եւ միւսը գռչեց, «Մարդասպանութիւն»:  
Այնպէս որ նրանք իրար գարբեցրին,  
Իսկ ես կանգնեցի եւ ականջ դրի,  
Բայց իրենց աղօթքն ասելով՝ նորէն քուն մտան:

ԼԵՅՏԻ ՄԱՔՊԷԹ .- Երկուսը մէկտեղ տեղաւորուած են:

ՄԱՔՊԷԹ .- Մէկն աղաղակեց, «Տէր, ողորմեայ մեզ», իսկ միւսը՝ «Ամէն»:  
Կարծես նրանք ինձ տեսնում լինէին դառնի ձեռքերովս:  
Բայց ես լսելով նրանց սարսիլը եւ «Տէր ողորմիան»՝  
Չըկարողացայ ինքն ասել, «Ամէն»:

ԼԵՅՏԻ ՄԱՔՊԷԹ .- Այդ բանի վրայ խոր մի մտածիր:

ՄԱՔՊԷԹ .- Բայց պատճառն ի՞նչ էր, որ «Ամէն» ասել չկարողացայ,  
Երբ ամէնից շատ ե՛ս էի կարօտ այդ օրհնութեանը:  
«Ամէնը» մնաց իմ կողքի մէջ:

ԼԵՅՏԻ ՄԱՔՊԷԹ .- Այդ բաների վրայ չպետք է այդպէս երկար մտնուի,  
Մարդ կը խնդրեմայ:

ՄԱՔՊԷԹ .- Ինձ այնպէս բուաց, որ մի ձայն գռչեց, «Հերիք քանակ:  
Մաքուցիչը հիմա քունն է սպաննում, խեղճ անմեղ քունը»:  
Որ ես է անում ցաւ ու հոգսերի խնճուած կծիկը,  
Քունը, որ մահն է աւօրեայ կեանքի,  
Եւ բաղանիքը դառն աշխատանքի,  
Որ բալասանն է խոցոտ սրտերի,  
Եւ մեծ բնութեան երկրորդ սպասը,  
Կեանքի խնդրի բուն սնուցիչը:

ԼԵՅՏԻ ՄԱՔՊԷԹ .- Ինչե՛ր ես ասում:

ՄԱՔՊԷԹ .- Նա բոլոր տանը աղաղակում էր, «Հերիք քանակ,  
Կամիսն սպաննեց, սպաննեց քունը,  
Ուրեմն Գաւդարն է՛լ քուն չի տեսի:  
Մաքուցիչն այլեւս չըպիտի քնի»:

ԼԵՅՏԻ ՄԱՔՊԷԹ .- Կ'անցնի ինքը Այդ բողոքին կը սկսին զարնել զըզ-  
անձամբ ներս, եւ Մաքուցիչն առած դա- եակի Հարաւի դրան: Լէյտի Մաքուցիչ կը  
չոյնները կը դնէ քնացող պահակներուն Հրամայէ իր ամուսինին երթալ դիշերու-  
քով, անոնց երեսները կ'արիւնտակ ըս- նոցը Հազնիլ, որպէսզի երբ սենեակէն  
պաննուածի արիւնտով, որպէսզի անոնց դուրս դան տեսնողները չկարծեն թէ զը-  
վրայ նետուի ոճիւրի ամբաստանութիւնը նացած չէին:  
եւ ետ կու գայ:

ԼԵՅՏԻ ՄԱՔՊԷԹ .- Մի՛ այդպէս կանգնիր խղճալի կերպով մտապաշարուած:

ՄԱՊՊԵԹ.- Գիտակցե՛ր գործս. երանի՛ր ինձս ինձ չըզիտակցէի:

(Բախիւն)

Ջարկի՛ր, Տնւնքանին գարթնցնելու չափ:  
Ախ, երանի՛ր թէ կարողանայիր:

Մաքպէթ, թագաւոր դառնալու համար, փառասիրութեան ներքին մղումով, եւ Լէյտի Մաքպէթի օժանդակութեամբ յաղթելով իր վարանքներուն, սպաննած է ահա Տունքանի թագաւորը. կինը զինք կը քաջալիրէ: Ոչ ոք արթնցած է, ոչ ոք իմացած է, ամէն ինչ ըստ ծրարի ընթացած է, պէտք է դո՛ւ ըլլայ, պէտք է ուրախ ըլլայ: Ներսը սակայն սերիչ գործողութիւն ժը տեղի կ'ունենայ. զինուորները կրցած են «Ամէն» ըսել, իր բերնէն դուրս չէ կրցած դալ բառը, «Չկարողացայ ինքս ասել «Ամէն»:

Հիմա արտաքին աշխարհին մէջ, բայց են իր առջեւ ճամբաները, որոնք Անգլիոյ դահլիճ կ'առաջնորդեն: Ներսը սակայն, բան մը կը մղէ զինքը փնտռելու Աստուածային կամքը, օրհնութիւնը, առանց որուն կը թուի իրեն, թէ այլևս պիտի կորսնցնէ ջունը, սեփական ջունը: ...Մեր զիմաց կը բացուին ներաշխարհին մէջ տեղի ունեցող տեսարանները, զոչանութիւնները, որոնք հետզհետէ կը փոխեն Մաքպէթը, ոնրագործը կը նահանջէ քիչ քիչ, կը մնայ սկար մարդը, փառքը սիրող տկար մարդը, բայց եւ այնպէս մարդը, որուն անդրադարձը, թէ՛ ինք ժ'չ

միայն թագաւորը սպաննեց, այլ աւելի խոր, աւելի մեծ բան մը սպաննեց՝ «Անմեղ ջունը», «խոցոտող սրտերու բալասանը», «կեանքի խնջոյթի բուն սնուցիչը», կը մեծցնէ իր կերպարը, որուն մարդկային մեծութիւնը կ'ամբողջանայ տեսարանի վերջին նախադասութեամբ, երբ կատարուածին ցաւը, խղճի ներքին խայթը ըսել կու տայ իրեն՝ «Ձաւկ: Տնւնքանը արթնցնելու չափ: Ախ, երանի թէ կարենայիր» ու այդ ձեւով սրբազըրուէր կատարուածը, որբուէին ձեռքերը արիւնէն, վերագտնէր կորսուած խաղաղութիւնը՝ մարդը:

Մաքպէթ, Համլէթ, Օթելլօ, Աբբա Լիլը սովորականէն վեր մեծութիւններ են, եւ իրենց բնութեան մէկ մասին մէջ չեն պատկանիր սովորական աշխարհին, ժամանակակից աշխարհին, այլ ժամանակէն դուրս, ամոլիմ, վեր գտնուող աշխարհի մը, տիեզերական աշխարհի մը, որ բոլոր ժամանակներուն մէջ ալ կայ, եւ կը մնայ անզտանելի, անտեսանելի՝ բազմութիւններուն համար: Որը սակայն տեսարար կը հետախուզուի զբազէտներուն, արուեստագէտներուն կողմէ:

Բ. ՓԱՓԱՉԵԱՆ

(Վերջը յաջորդով)



### «La Montagne Inspirée»



ՇԱՐԼ ՔՈՐՄ

Լիբանանցի մեծ բանաստեղծ Շարլ Քորմի ընտանեկան պարագաները ազնու-տախտիկ ունեցած են ԲԱՊԻՆԻ խմբա-ցրութեան զրկելու տաղանդաւոր եեզի-նակին գործին երկրորդ հրատարակու-թիւնը, որ լոյս տեսած է ժընևի մէջ, մշակաւոր եւ ընտիր տպագրութեամբ մը:

Այս հատորը, որ 1935-ին Փարի-զի մէջ արժանացաւ «Էսկալար Ալեմ-Փօ» բանաստեղծութեան միջազգային մրցա-

նակին, իբր հրատարակութեան առաջին տարին իսկ (1934) ռաջունուեցաւ իբրիւ մէկը այն գործերէն, որոնք անմահու-թեան նամբաներուն յախտնական ճամ-բարդը կը դարձնեն հեղինակը:

Այսօր, առաջին հրատարակութենէն աւելի էան երեսուն տարի ետք, Քորմի գլուխ-գործոցը կը շարունակէ մնալ խանդավառութեան ազրիւր մը բոլոր ա-նոց համար, որոնք մշտնջիտ բանաս-տեղծութեան ակամակիտ ազրիւրէն կ'ու-զեն յագեցնել իրենց հագեկան ծարարը:

Պէտք է երեսուն տարի ետ երթալ սահմանելու համար այն ժամանակաշրջ-րանը, երբ Շարլ Քորմ թեւ տուաւ բա-նաստեղծի իր խանդավառութեան, հե-տըզիտէ կազմաւորուող հայրենիքի մը սպագայուվը արբշիտ: Լիբանանեան նոր ազգայնականութեան մը խարունկ մտա-ծողն ու երգողը եղաւ այս ներշնչեալը, որ գիտցաւ գտնել պարզ ու յուզիչ այն բառերը, որոնք անսահման հայրենաստի-րութեան մը վկայութիւնը կու տային իր անձին ու գործին:

Հին դարու բանաստեղծներու արժա-զանգը կայ Շարլ Քորմի էերթուածնե-րուն մէջ, դէպի իսկական բանաստեղծու-թեան ակնագրիւրը վերադարձ մը, որ դասականութեան կնիքը կու տայ այս գործին, կաշուած՝ նոխացնելու այս սի-րելի ժողովուրդին հագեկան եւ մտային անսպառ հարստութեան նոյս գանձարա-նը:

Հայրենիքի անվիատ երգիչն է Շարլ Քորմ, այն հայրենիքին, որ տակաւին

յստակ գաղափար մը չէր շատերուն համար, միջազգային դաշնագիրներու եւ հոգատարական պարտաւորութիւններու ընդմէջէն դամոկազօրէն կերպարանք ըստացող հեռաւոր յայտ մը: Բայց ո՞ր է բանաստեղծին արժանիքը, եթէ ոչ այն իրողութեան մէջ, որ ուրիշներէն շատ առաջ կը ճայտգայ գալիքը, կը դառնայ պայծառաստեւ երգիչը այդ հօր գալիքին:

Իսկական բանաստեղծը ամէն րանէ առաջ մարգարէ է:

Շարլ Գոբրնի այս գործը իւրայատուկ մարգարէութիւն մըն է, որ կէտ առ կէտ իրականացաւ: Բանաստեղծը բաւական երկար ապրեցաւ՝ տեսնելու համար այդ իրականացումը, բայց աւա՛ղ, անողոք հիւանդութիւն մը պատմաւ դարձաւ որպէսզի իր մահէն շատ երկար ժամանակ առաջ չկարողանայ մասնակից դառնալ իր այնքան սիրած երկրի հանրային կեանքին:

Եղաւ ատեն մը, պատահեցան տագնապներ, երբ հայրենիքը պէտք ունեցաւ Շարլ Գոբրնի ու իրեն պէս մտածողներու հոգեկան մխիթարութեան, մանաւանդ խորհուրդներուն, որովհետեւ Շարլ Գոբրնի ու իր ընկերները եզած էին առաջինը հանրային այն դէմքերուն, որոնք առաջին մէկ օրէն ըմբռնած էին այս երկրին էութիւնը, անոր գոյութեան պայմանները:

Արդարեւ, ազգային միութեան երգիչը եղաւ Շարլ Գոբրնի, իրանանեան հայրենիքի կազմաւորման առաջին տարիներուն իսկ: Իր գործին ներշնչման ազդիւրը Փիւնիկեցիներն են, որոնք միշտ ներկայ են իր բանաստեղծութիւններուն մէջ: Շարլ Գոբրնի այս իրողութիւնը կը բացատրէ անգերագանցելի պարզութեամբ մը, նայն ատեն ազգային միութեան յրատակ բանաստեղծութիւնը:

*Եթէ Հայրենակիցներու յաճախ կը յիշեցնեմ մեր փրփրիկեցի հախաՀայրերը,  
Պատճառն այն է որ այլ օրերուն, պատմութեան ճակատին վրայ  
Իսլամ կամ քրիստոնեայ դառնալէ առաջ  
Անոնք մէկ ժողովուրդ էին մէկ փառքի մէջ միացած:  
Ու զարգանալով, պէտք է մենք առնուազն,  
Իրողութեամբը Հաւատքի մը գերաՀրաշ  
Իբար սիրենք ինչպէս այն օրերուն երբ Հեթանոս էինք:*

Սիրոյ այս պատգամը գերազանց պատուէրն է բանաստեղծին, որ ամբողջական ու անխաղախ հայրենասիրու-

թեան խորհրդանիշը եղաւ ու պիտի ըլլայ իրանանցի մտաւորականութեան համար:

Տ. ՈՍԿՈՒՆԻ



## La Montagne Inspirée

*Նախորդ երկու էջերուն զրայ տրուած խիտ յօգուածին ժէջ  
յայտնուած կարծիքները ասելի առարկայական դարձնելու եւ ա-  
ւելի լայն գաղափար թը տալու համար բանաստեղծին մասին՝  
ստորեւ կու սանձ նոյն դէրժէն հայացուած զերթուած մը: Լի-  
բանանն ու աշխարհը քնահատելու իւրայատուկ ոճ թը ունի Շարլ  
Բոբո եւ ունի բանաստեղծական նուրբ կարողութիւններ, որոնց  
մասին կ'արժէ որ մտածենք Քարգմանական պատկանութեամբ ըն-  
բաղող մեր մտաւարկանները:*

Հայրենիքիս ո՛վ սո՛ւրբ հոգի, հանճարդ ո՛ւր է  
Ո՞ւր եմ գործերդ գլուխ-գործոց ու գանձերդ վսեմական  
Ո՞ւր է վարկերդ ու հմայքդ գերակայ,  
Ո՞ւր եմ թեւերդ սսկի:

Հայրենիքիս ո՛վ սուրբ հոգի, հարստութիւնդ ո՛ւր է,  
Որով պիտի գարդարէի երկնակամարն ամբողջովին,  
Ովկիանոսներդ ո՞ւր եմ, որ կը տանէին բարիքներդ բազմաբեզուն  
Մեր անստեման տեմչերուն հետ:

Բայց ո՛չ, լեզու իմ մայրենի, դուք չե՛ն բնաւ  
Դիակ մ'իմկած ժամանակի վիրապին մէջ.  
Քանի դեռ միշտ ես կը լսեմ ելճն աւիշիդ յաւերժական,  
Երիտասարդ գարունիս մէջ:

Քանի որ դեռ, խորն հոգիիս, ես կը լսեմ մրմունջներդ  
Անցեալներէն բխող պայծառ ու բիրտեղեայ ազբիրներուն,  
Քանի որ դեռ կը լսեմ յար շունչիդ թրթռումը բացավառ  
Արեւելեան ոլորտին մէջ:

Ու տակաւին քանի այդպէս մայր բնութեան սարսուռին մէջ,  
Որ հեռուոր իմ պապերու ձեռակերպեց անմեռ ոգին,  
Քու շունչըդ է, եւ մրմունջըդ,  
Որ երկիմէն նորէն կ'անցնին...

Համագումար շնորհներուդ քանի այնքան մեղմ ցոլանքը  
Նոր խօսքի մէջ կը սահեցնէ իր հինաւուրց շեշտը առայգ,  
Անյրպետին մէջ սրփռուած քանի որ քու գիրք շոյանքը  
Դեռ կը հոսի արեանս մէջ:

Յիշողութեան սեմին վրայ քանի որ ես դեռ կը լսեմ  
 Հաւատարիմ քու մասներուդ մեզմ հարուստ սրտիս ընդոստ արքնացուսն,  
 Քանի փառքիդ աներեւոյթ այլ միշտ ներկայ արծիւն հըզոր  
 Իմ երջանիկ կեանքիս վերեւ սաւառնաքեւ դեռ կը ճախրէ:

Քանի որ դեռ լեզու մ'օտար երբ կը գրեմ  
 Մտուերին տակ խոր լռութեան, կամ ոսկիին մէջ վեհ բանին,  
 Կը յայտնուիս խօսքիս մէջ դուն, զո՛ւմ՝ օրբազան ճա՛յնը իմ մօր,  
 Սիրոյ պէս տա՛մ:

Քանի որ հաս, երկրի վրայ, ի՛նչ ալ ըլլայ մարդուս լեզուն,  
 Թէկուզ ըլլայ խօսքը դաժան, դաժանագոյն նուաճողին,  
 Նայաւածքն ունի ու երանգը, կերպարանքը  
 Իր առաջին ծնողներուն:

Քանի որ միշտ, հանգրուանէ հանգրուան ախարական մայր լեզուն,  
 Իր հայրենի երկինքը սուրբ կը փոխադրէ ծագէ ի ծագ.  
 Քանի որ դեռ կը պահպանէ բոյրն ու քայրը ռատանիկ  
 Իր սեփական, մայր երկրին:

Որովհետեւ երկրէ երկիր ու հակառակ միջոցներուն,  
 Բոլոր մարդոց լեզուները գիշերին մէջ գազանի գիրար կը փնտռեն  
 Միաձուլեն որպէս իրենց հնչիւնները եւ երգերը ընդհուգուին,  
 Եւ դաշնուին ազմուկները:

Որովհետեւ նայիսկ հիմա այս բառերը գոր շրթներէն Ֆրանսայի  
 Մարտագին ու խանդաշորք սրտով մ'առի՝  
 Շրթներուս վրայ ուր տառապանքն իմ կը ժպտի  
 Ունին հա՛մը յիբանանեան համբոյրներու:

ՇԱՐԼ ԳՈՐՄ





# Կղմարներ

«ԱՐԵՒԱՅԻՆ

ԺԱՄԱՅՈՅՑ»

Սուբիային ու Լիբանանին ներգաղթած բանաստեղծներէն մէկը՝ Ա. Թէրզիան շարժածի մը զոհ դնաց եւ իրենց լինելութեան մէջ զտնուող միւս երկուքը՝ Արամ Արման եւ Ար. Ալիքեան՝ Հազիւ պահանջին հոս շինած իրենց բանաստեղծի վարկը: Իւրաքանչիւրը հատոր մը հրատարակած էր հոս եւ հոն՝ հայրենի հողին մէջ կամ մօտ՝ իրենց առաջին երիտասարդութեան վերայ հասունութեան տասնութ-տասնըութը տարիներ գումարելու իրողութիւնը կատարուածին վրայ համապատասխան յաւելում մը շարժանադրեց: Երեւոյթը տարօրինակ է ու քննութեան կը կարօտի հարկաւ: Արեւմտահայ մշակոյթին ոգիով սնած, անոր հարստութիւններուն հաղորդ եւ զին շատ արեւմուտքի գրականութիւններուն ծանօթ այդ շնորհալի տղաքը, կը սպասուէր, որ հայրենիքի հողին վրայ կոխելէ ետք, առաւել եւս թարմանային, աշխուժանային առաւել եւ արեւմտեան մշակոյթին բարեբար ազդեցութեամբ երկնած իրենց նոր երգերով՝ որոշ բարեխոսութիւն մը մտցնէին Հայաստանի գրականութեան միապաղաղ սեփն մէջ: Իայց այդպէս շեղաւ: Իրենց երիտասարդութեան ամենակենսունակ շրջանը անցաւ համարեա՛ լրատութեամբ: Իրենց արդեօք չկրցան զգալ ու ազրիւ հայրենիքի մէջ հեթադրելի գրական տարբերքը, թէ հայրենիքը, իրեն յատուկ պատճառներով, չկրցաւ հայրենիք ըլլալ ու խաղալ իր ծնուցիչ դերը անոնց երիտասարդ հոգիներուն մէջ: Չենք զիտեր ու չենք ուզեր վարկածներու մէջ խրել: Մտոյդը այն է, որ ներգաղթող այդ բանաստեղծները անակնկալներու առջեւ չզրին ընթերցողը:

Անմիջապէս եւ ի մեծ ուրախութիւն յայտնենք, որ ակնկալուած բանաստեղծութիւններէն Հատ մը ունինք այսօր, որ ստորագրուած է Ար. Ալիքեանի կողմէ եւ կը կոչուի «Արեւային ժամացոյց»: Ահաւասիկ.

Արեւայի՛ն ժամացոյց՝ մայրավանքի ճակատին,  
 Որ զգում եւ շո՛ղմ անգամ ամպի տակից սլացող,  
 Ժամերն ա՛րք են դարերի, որ անցան ողբ ու լացով,  
 Ո՛րք է շուքը սլաքիդ գիշերուայ մէջ իրաւարչտին:  
 Որտե՛ղ է պահն այն գոնէ, երբոր վարպետը հնուտ,  
 Գնդանգով ամրացուած որպէս հսկայ մի թիթեռ  
 Փորագրեց քեզ: Իսկ այնժամ, արդիօք նշե՛լ եւ մի տեղ,  
 Միգորե՞ք էր իր կեանքում, թէ միացա՞ր մայրամուտ:

Արեւայի՛ն ժամացոյց՝ մայրավանքի ճակատին,  
 Ո՞ր թապէն էր յաւերժի, երբ առաջի՛ն անգամ դեռ  
 Արեւի հետ, քե՛զ նման, ժամադրուե՛ց մեր հոգին...

Մարդ չի կրնար կարգալ այս բանաստեղծութիւնը ու անտարբեր մընալ անոր առջեւ, չիանգաժառուիլ անոր վարակիչ ընոյթով: Գաղտնիքի մըն է ամբողջը, արտաքին ճշումներու տեւարար ենթակայ, այլ ներքին լոյսերու ողողումով դարե՛րը նուաճած Հայ մարդուն կենտարբականն է, կենսագրականի մէկ երեսին բարբառուն համադրութիւնը: Խորք ունի «Արեւայի՛ն ժամացոյց»ը ու յանկուցիչ է բառերէն անդին անոր նուաճած կեանքը: Ինչ որ կը փնտռէինք այս էր՝ խորհուրդ, լոյս, դիւտ: Ու սաստիճանական զարգացում մը, կառուցում, մշակոյթ: Արուեստ:

Ար. Ալիքեան բանաստեղծ էր անուշտ, բայց իրեն հետ «Արեւայի՛ն ժամացոյց»էն մտք միայն... «Ժամադրուեց մեր հոգին»...

**...ԹԱՓԱՌՈՒՄ ԵՄ ԷՈՒԹԵԱՆՍ ՄԷՋ**

Եթէ ուզենք, անցնող տարուան ընթացքին, Հայաստանի թերթերուն մէջ Էրեւցած բանաստեղծութիւններէն ուրիշ նմոյշ մը անջատել եւ դնել «Արեւային ժամացոյց»ին մօտ, անպայման կանգ պիտի առնենք Վահագն Դաւթեանի անվերնազէր մէկ քերթուածին դիմաց, որ լոյս տեսաւ «Սոփե-տական Գրականութիւն» ամսաթերթի (1964 Օգոստ.) թիւին մէջ: Իրարու հետ բաղդատելի չեն այդ բանաստեղծութիւնները, բայց գեղեցիկ են երկուքն ալ: Այիֆեանի «Արեւային ժամացոյց»ը իր քնքշութեամբ կը նուանէ ընթերցողը, մինչ Վահագն Դաւթեանի քերթուածը կը յատկանշուի իր փարթամութեամբ:



Երկի՛ր, լեռներիդ կապայտ ալիքը  
Կապայտ աստղերի ու կապայտ ցրտի  
Յալքերի մէջ է լռագնում յաւերժ...

Ինչպէս խօսում են մամուլների հետ ու  
ծաղիկների...

Երկի՛ր, վիհերիդ մութ անդունդներում  
Նախապատմական մշուշն է լռուս  
Առասպելներիդ ծուկների պէս:

Կարող եմ, երկի՛ր, ձորերդ իջնել  
Սե անձաներդ մութի դէմ կանգնած  
Զրուցել ճրանց լուսփառ հետ քար,  
Ինչպէս խօսում են իմաստունների  
Եւ ծերերի հետ:

Զգիտեմ, երկի՛ր, ո՞ւմ ներշնչանքից  
Գու ծնունդ առար ու արարուցիր.  
Սե սակայն գիտեմ, որ արարուելիս  
այն պահին միայն,  
Սրբ միացել են իմաստութիւնը եւ  
խենթութիւնը:

Սրկի՛ր, ժայռերի կարծր սառապանք,  
Սե ծաղիկների՞ գոհաբերութիւն...  
Ջրերդ մաղթանք,  
Ու երկի՛նք բո՛ւ լո՛յս ու բարութիւն:

Ու ես կարող եմ բարձրանալ հիմա  
կատարներիդ ի վեր  
Սե այնտեղ կանգնած խօսել կապուտակ  
քա աստղերի հետ,

Կանգնել եմ, երկի՛ր,  
Կանգնել եմ քո դէմ, չգիտեմ սակայն,  
Քե՞զ եմ լուս դիտում,  
Թէ՛ քափառում եմ էութեանս մէջ:

Այս ձեւով ծնունդ առած «Երկի՛ն» պէս է հաւանաբար նաեւ բանաստեղծութեան ծննդոցը, այսինքն՝ կ'արարչագործուի միայն այն պահուն՝ «Սրբ միացել են իմաստութիւնը եւ խենթութիւնը»:

Մէկը իրբեւ տարբեր, միւսը իրբեւ հաւասարակշռութիւն: Ի հարկ է: Մեզի համար սիրելի է մանաւանդ այս բանաստեղծութեան աւարտական մասը, վերջին տողը: Ամուր, լուսայտու ու կենսատու պատուանդան մըն է վերջին տողը, ուր կ'ամբանան, լոյս կը ստանան ու կեանք մինչ այդ տըր-ուած ապրումները. մտածումները, պատկերները: Վերջին տունով կամ տողով ամբողջութիւնը արժեւորելու պարագան Վահագն Դաւթեանի մեծազոյն արժանիքն է, որ գինք կ'անջատէ բանաստեղծութեան անունով դըր-ուած ճամակիզը, անվերջ, անկիրք եւ անյղացում՝ վարժութիւններէն:



**« ՔԱՋԵՐԻՆ ԱՄԷՆԷՆ ԳԵՂԵՑԻԿԸ »**

Հայ յեղափոխութենէն առաջ եւ յեղափոխութեան շրջանին, Քիւրտերը մեծ հարուած տուած են մեր ժողովուրդին, առանց դոյզն շահ մը ապահովելու իրենց իրենց: Այդ վերաբերումին դրդիչ պատճառները ծանօթ են: Օրին աստիկա յիշեցուեցաւ նսեւ իրենց, բայց սակաւաթիւ անձեր միայն ըմբռնեցին դաւը եւ զէն ի ձեռին ծառայան դաւադիրներու եւ մարդասպաններու ցեղին դէմ:

Անկախ հրահրուած ցեղապետներու շարադէտ գործունէութիւններէն՝ քաջերու հանդէպ բնազդական համակրանք ունեցող քիւրտ ժողովուրդը, մեր յեղափոխութեան մասին գովկատով բացաւ բերանը եւ երդի վերածեց անոր ամէնէն սխրայի տիպարը՝ Հայ Փետային:

Փետայիններու գովքը հիւսող զբոսական երգերու մասին դրաւոր եւ բերանացի ակնարկութիւններ եղած են հոս ու հոն, բայց ընդհանուրը Համադրող յօդուածի մը մէնք չենք հանդիպած տակաւին: Այդ երգերէն ու շարքաւ նմոյշ մըն է հետեւեալը, զոր կ'արտագրենք Յանասորի արշաւանքի յիշատակին նուիրուած «Ասպարէզ»ի բացատրիկէն:

**ԳՈՎՔ՝ ՀԱՅ ՓԵՏԱՅԻՆ**

Ըսէ՛, Աստուած իմ,  
Ըսէ՛, կա՛յ ասլի քաջ,  
Նման գեղեցիկ,  
Երկրի երեսին՝  
Քաջ Հայաստանի  
Քաջ փետայիին:  
Բարեւի են կանգներ,  
Բարձր սարերը,  
Փետայիներու անցին.  
Մարդերէն ամենէն քաջը՝  
Հայ փետային է,  
Քաջերէն ամենէն գեղեցիկը,  
Սրտիս, շունչիս,

Հոգիս, աչքիս,  
Արիւնիս, կեանքիս,  
Լօ՛, յօ՛նքը միայն,  
Ու միայն Հայաստանի  
Փետայիներն են:  
Աստուած, ե՞րբ արդեօք  
Պիտի կամենաս,  
Որ մեր վրաններում  
Հիւր ըլլամ անոնք  
Գէթ մէկ անգամ՝  
Հայաստանի փետայիները:

Քրտերէնէ Հայացուց՝  
ԱՆՌՌՔ

Քիւրտերը հարստահարեցին Հայ ժողովուրդը, մատնեցին, ջարդեցին, անոր դիմաց դրսեւորեցին իրենց հազար ու մէկ տեսակ զրտութիւնները, բայց չկրցան դիմանալ մարդկային բարձրագոյն առաքինութիւններով օժտուած Հայ Փետայիին «զայթակղիչ» անցքին եւ այսպէս, ճարդերէն ամէնէն քաջը եւ քաջերէն ամէնէն գեղեցիկը՝ իրենց հողիին ու արիւնին մէջէն անցնելով՝ երգեցին անոր փառքը:

Կը թուի, թէ Քիւրտերը ասլի բուխ եղած են Հայ Փետայիին հանդէպ, քան այն զանգուածները, որոնք, յամենայնդէպս քիւրտ չեն ու Քիւրտիստանի մէջ չեն բնակիր...

**ՎԵՐԻՏԱՍԱՐԴՆԵՐԻ ՍԵՂԱՆԻՆ ՄՕՏ, . . .**

Յուշադրական էջերու մէջ իր լայն ու արդար տեղը գրաւելէ ետք՝ Հայ Փետային իր սրբութիւնն ու հմայքը պարտադրեց նաև գրագէտներու: Այդ գրագէտներուն մէջ առաջիններէն կը հաշուըռէր Կ. Չարեան, որ արձակով ու բանաստեղծութիւններով, ու առանձին խանդավառութեամբ երգեց Ենայրեանի հոգիի արիւնաքարախ ամէն մի վշրամն՝ պաշտպանելու եւ լած այդ քաջը:

Բայց այդպէս ու պատմութեան ու իր գրչին հաւատարիմ չմնաց Չարեան: Հայաստանի մէջ կատարած իր հանրածանօթ «մաքրաշրումներուն» առնն, բազմաթիւ գեղեցկութիւններու կարգին՝ մաքրաշրեց նաև «Բարձր-րէն ամենէն գեղեցիկը»՝ Փետային, անորոշ արարածի մը վերածելով իր գիւցազներգութիւնները սնուցանող այդ առասպելական հսկան:

Թարմացնելու համար ընթերցողին յիշողութիւնը, տանք այդ մասին մէկ երկու նմոյշ «Նաւեր լերան վրայ» վէպի առաջին տպագրութենէն եւ Հայաստանի մէջ «մաքրաշրում» անմաքուր տակնուվրայութենէն:

Ա. ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ, էՁ 76

Հուռաները թնկացին:

Շատերը ոտքի կեցան եւ, լեցուն բաժակները վեր բռնելով, ազազա-կեցին: Ֆիտայիները գլուխները համեստաբար ծռած, բարեւեցին:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ, էՁ 84

Ուռաները թնկացին:

Շատերը ոտքի կանգնեցին եւ լեցուն բաժակները վեր բռնելով ազա-զակեցին: Ջահելներն իրենց գլուխները համեստաբար ծռած բարեւեցին:

Ա. ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ, էՁ 90

Ջուարքը արդէն նստած էր իրեն հետ պարզ ֆիտայիների սեղանի մօտ: Հէնց միշտ այդ վայրկեամբն, նրա կենացն էին խմում:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ, էՁ 108

Ջուարքը արդէն նստած է իրեն հետ պարզ երիտասարդների սեղանի մօտ: Հէնց այդ վայրկեամբն նրա կենացն էին խմում:

Փետայիներու «մաքրաշրումը» ասկէ չի սկսիր եւ այսքանով չի վերջանար: Այս նմոյշներէն առաջ ու ետք, բազմաթիւ անգամներ, նոյն վերաբերումին ենթարկուած են անոնք, Հայաստանի մէջ վերհրատարակուած նոյն վէպի էջերուն: Այս մասին խօսուած է ու կրկնութիւնը անհրաժեշտ չէ: Առիթը եկաւ՝ յիշեցուցիչը: Բայց որպէսզի այս տղեղութեան յիշատակութեամբ չվերջացնենք սկսուած խօսքը, կու տանք Հայ յեղափոխութեան Հովերոսէն էջ մը, հոմերական տիպարի մը մասին, որ շուրջընէն կը լուսաւորէ փառաւոր սերունդի մը ներքին հարստութիւնները. . .

### Շ Ե Ն Ի Կ Ի Մ Ա Ն Ո Ւ Կ Ը . . .

Շատ անգամ ես ինձ հարց կու տայի, թէ ինչո՞ւ Մանուկները փետայի են եղած, ինչո՞ւ ինկած են այդ ամուսնելի կացութեան մէջ եւ ինչզինչինն դատապարտած մտնուան: Մանուկի հաստակունելէն քանի մը օր առաջ, երբ սոված ինկած էին Հարսընդամերի ծառերուն տակ, եւ մկտտեցի թէ Մանուկը կը տառապի քաղցէն, եւ հարց տուի:

— Այ մարդ, դու ինչո՞ւ համար կը տանջուիս, ինչո՞ւ փետայի ես եղած:

— Պարոն, — պատասխանեց ան, ոտմը (թուրքը) գուլում է:

— Լաւ, թէ ոտմը գուլում է, քեզի ի՞նչ, ձեր տունը հարուստ է, ոտմի գուլումութիւնը Շէնիկ չի հասնի, դուք ազատ էիք այդ գուլումից:

— Ճիշդ կ'ասես, պարոն, մենք աշիր էինք, մենք ուժեղ էինք, մենք հարուստ էինք եւ ենք. հէնց դրա համար էլ մենք ամէնից առաջ եւ ամէնից շատ պիտի չարչարուինք:

Սրբ գարմացումը հարց տուի՝ «ինչո՞ւ». ան մայման գարմացած պատասխանեց.

— Պարոն, դու ինձ վարձուքեան կ'առնես, երբ Մարաքուկ կամ Մուրք կարապետ ուխտի գնան, մտադցուի համար չեն ընտրեր ճատտ այծերին, անընդունելի է սուրբին համար, միշտ պիտի ընտրել զոչ եւ գլու խոչերին՝ ուխտի մպատակին հասնելու համար: Մեր աստուած դառած է հայու ազատութիւնը, աշիր եւ հարուստ հայերը ամէնից առաջ պիտի մատուցուին այդ գեհարամին:

Մանուկ այդ պատասխանէն գոհ կ'երեւար. բայց ես համզիստ չթողի գինքը.

— Լաւ, ըսի, մտադցու խոչը գոնէ մի բան կը ստանայ. ճախլաւ կը կեբակրեն, կը շոյեն ամէնքը, յետոյ՝ տարբերելու համար ճակատը կը մերկեն կարմիր, խաչ կը քաշեն մէջքին: Դու այդ հանչմանքէն ալ զրկուած ես, փորդ անթի, բարոն ալ կը հալածեն, յանախ քու մտիկներդ. նշան էլ չկայ վրադ, միշտ հաւարակ գինուար ես, ինձ նման պարոն էլ չես նաճայուի:

— Էհ, դատարկ բաներ են դո՛ւք, թէ որ ամէնքիս վերջը մի գերեզման է, մի սոսք դուրշուն (գնդակ), աշխարհի վարձքը անմիտ բան է:

Սրբ Մանուկ սպանուեցաւ քանի մը օր ետք, եւ ինձ հարց կու տայի, թէ այդ եսկան մահատակուեցաւ իբօք իբր գրարիտ խոչ, (առաջ եւ կռուան խոչ). ան աշխարհի վրայ ոչինչ չտաացաւ և ոչինչ չէր սպասեր. ան կը հաւատար միւս աշխարհին եւ Հայաստան տաւաճում: Արդեօ՞ք անոնք նանչցան այդ մարդը եւ անոր գեհարեւութեան մեծութիւնը:

ՌՈՒՐԷՆ

# Արևելափառքի ներու հետ

## ԼՈՒԻՋԱ ՊՈԶԱՊԱԼԵԱՆ

Այս տարի, Պատկերի Միջազգային Տնտես-  
վայի վարչութեան հրահրով՝ Լուիզա Պոզապալ-  
եան Մասրիտի, Հոսի, Միլիթի, Համպորիկի  
և Վիեննայի օֆիսներէն հրահրուած բարձր-  
րակ ուժերու հետ Պատկեր եկաւ եւ կատարեց  
Մոսկուի ՎՏՈՒ Ժուանի օֆիսայի Տնտ Աննայի  
զերը, մեն հետաքրքրութիւն ստեղծելով հայ թէ  
սուր շրջանակներու մէջ, Լիբանանի մէկ ծայ-  
րէն միւսը:

Միջազգային վարկ վաշիւղ իր նետաժգային  
ժառանգելու հրահրելով Լուիզա Պոզապալեա-  
նը, Լիբանան կը նախադարձէր իր մէկ բազա-  
լայցիին համարը, որ այնքան արագ ասարածու-  
ցաւ արեւմտեան աշխարհի կարեւոր ոտաննի-  
բուն մէջ:

Որպէսզի ընթերցողը ընդհանուր զազափառ  
մը կազմէ համեմատարար կարճ ժամանակի մը  
մէջ մեզ բերուած այս մեծ արդիւնքին ժամին,  
շահեկան պիտի ըլլար աբառի ուրուադրել ա-  
պարհէին մէջ ունեցած իր կենսադրականը:

Լուիզա Պոզապալեան աւարտած է Լիբանանի  
ազգային երաժշտանոցը եւ առեն մը ժամ կող-  
ժած է Բ. Պանալեանի ՎՊուսանի իտալիցի: Իր  
ժառանգչութիւնը բերած է նոյնպէս առանձին  
մեծարկներու, միշտ իբրև մենակատարող երգ-  
չուհի, բարձրորէն զնահատուկով երաժշտանք  
հասարակութեան կողմէ:

Ձգալով իր մէջ երաժշտական բուն կոչումը  
եւ բարձունքներու հասնելու կարելիութիւնը՝  
Պոզապալեան մեն զոտոգութիւններով կը մեկնի  
Միլան եւ կը լծուի իր ձայնը կատարելադրեմ-  
լու յամառ հիշի մը: Իր ուժերուն զիտակցու-  
թիւնը վտանգութիւն կը ներշնչէ իրեն եւ լու-  
սով կը ժառանգի մրցումներու շարքի մը: Ա-  
ռաւիկն ներթիւն կը խլէ Ռեճճի Իմիլիայի ՎՊան-  
քանքի Լիբիլի մրցումին առաջնութիւնը: Երկ-  
րորդ կը տիրանայ Վերշիլի Վ. Պ. Վիարքի  
միջազգային մրցումին Բ. մրցանակին, իսկ 1961  
Մայիսին, Վերշիլի մէջ կազմակերպուած տարե-



Յաննա Աննայի դերին մէջ

կան մրցումին մեղք կը ձգէ առաջին մրցանակը,  
զատական կազմին միւսմայի որոշումով:

Այս յաջողական յաջողութիւնները որոշ  
վարկ մը կ'ապահովեն իրեն ու կը բանան իր առ-  
ջեւ առաջնորդին դերերը:

Լուիզա Պոզապալեան ցարդ կատարած է՝  
Վիարմիկն օֆիսայի մէջ Միլիթի զերը:

Վա պուճի մէջ Միլիթի զերը:

ՎՊուսքի մէջ Մարիլլերթի զերը:

ՎԼ Գոնք ո'Փիմանի մէջ Տուլիէթայի եւ

Առանիայի զերերը:

ՎՏՈՒ Ժուանի մէջ Տնտ էլիթայի եւ Տն-  
տ Աննայի զերերը:

ՎՓիթնի ԱՊ Քոքիտի մէջ Իմիլիայի զերը:

ՎՕքիլլոտի մէջ Տեղաիմանայի զերը:

Մէկ խումբի հետ, մէկ բազալի մէջ ու մէկ  
բեմի վրայ չի սահմանափակուի Լուիզա Պոզա-  
պալեանի գործունէութիւնը, այլ իր գտած լաթ  
հանուումին շնորհիւ կանչուած է Պրիւքսիի,  
Միլանի, Հոսի, Պերլինի, Փարիզի, Լիպպոնի, Ե-  
սթրալիայի եւ Ամստերամի օֆիսներէն եւ ե-  
րաժշտական մեծարկներու վարչութիւններէն ու

մեծ յաջողութեամբ մեկնարանած վերոյիշեալ պատասխանատու զերեքէն մէկը կամ միւսը:

Փարսիքի, Միլանի եւ ուրիշ մեծ քաղաքներու մէջ իր մեկնարանած ոչ-օֆիսթիկ կտորներով նուազ ծախսարուժիւններ չէ խլած Լուիզա Պոզապալեան:

Օֆիսթիկ եւ ոչ-օֆիսթիկ այս յայտագիրներուն կողքին՝ կայ նաեւ երրորդ յայտագիր մը, որ նուազ կարեւոր չէ եւ առանձին չմայր մը կու տայ իրեն, կ'ընդգծէ անոր այլապահուութեան հաշիւը, այլապէս կտորներ մեկնարանելու կարողութիւնը ու կը շնորհի ի մասնաւորի նկատուիչը՝ - կայ հայկական յայտագիրը:

Միջազգային կտորներով միջազգային բեմերու վրայ բարձունքէ բարձունք կատարած իր ուսումնական հետ՝ Լուիզա Պոզապալեան միեւնոյն թանկով, ապրումով ու յուզումով զուտ հայկական յայտագիրներով ներկայացած է Միլանի, Լիոնի, Պերիէի հայ հասարակութեան, որոնց պատկուծը կը կազմէ Եղեանի Յիսնամեակի առիթով ու իր առաջարկով Պրիւքսիի մէջ տուած ներշնչանքները:

Պարագան փորձիչ է ու հարցումը անխուսափելի: Արդարեւ, իր ժողովուրդին կապուած ըլլալու այս փաստը զեր մը յունիք՝ արդեօք միւս ժողովուրդներուն ծօա մեղք բերած իր այս արագ յաջողութիւններուն մէջ: Չենք զիտեր իր մեկնարանած ո՞ր զերին համար, բայց կը յիշենք, որ շնորհաւոր մը ըսած է իրեն: - Այս դէպք այս ապրումով, այս գորութեամբ ու կատարելութեամբ պիտի շկարհայիր մեկնաբանել, եթէ հայ շնորհաբեր: Այս է: Իր անձը բազմաշնորհ ու թերթերումէ մէջ պահող տարրերուն հանդէպ պահուած հասարակութիւնը հակառակորդական նշանակութիւն մը ունի արուեստի կալուածին մէջ: Կարեւոր ինչքեր մըն է արիւն ու անջ մը զբերուած է: -

Քեա, ով չի պատկանում իր ազգին, իր ժողովուրդին, չի կարող պատկանել նաեւ ուրիշ

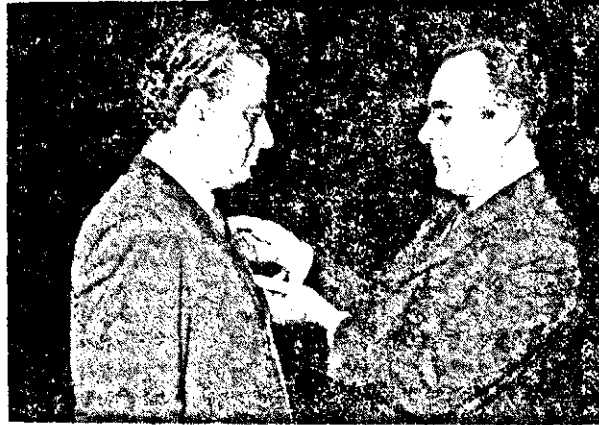
ազգերի, ուրիշ ժողովուրդների, հետևապէս, չի կարող պատկանել համայն մարդկութեան: Նա ընդամենապէս դուրս է մնում արուեստի արտասանարիցք:

Բան մը կը նշանակէ այս ընդգծումը: 1902-էն առդին ցոյց տուած յառաջիմութիւնը նոյն համեմատութեամբ շարունակելով՝ Լուիզա Պոզապալեան կարճ ժամանակի մէջ կրնայ մեղազգային սակաւաթիւ փրկմատաններէն մէկը դառնալ: Ասոր առաջին պայմանը ունի: Երգելու արուեստին կատարելագործման հետ՝ կը մընայ իրեն նոյնքան ինքնաջատանիլ բեմական խաղարկութեան, դասուելու համար օֆիսթիկ առաջնակարգ դերասաններու կարգին, ինչպէս կը հաւատարմացնեն սապարէզին մտնողները, Պասլիգի մէջ Տոննա Աննայի զերին այնքան յաջող կատարումին առիթով:

Կու անաք իր մասին օֆիսթիկ շնորհակատութիւն մէկուն ուշադրու կարծիքը ու կը սպասենք իրմէ նոր յաջութանկները:

«Լուիզա Պոզապալեան երեկ իրիկուն ատուածներու բեմին վրայ, հզու յարերու շափամիշով Տոննա Աննա մը, ոչ միայն իր ձայնին արտիւզ և գորութեամբ, այլ նաեւ արտաքիչ կրամով, որ կրցու տալ անճամարութեան մը, որ եթէ սխալ հասկցուէր, նզնիմ պիտի երեմար: Լուիզա Պոզապալեան արքան գեղեցիկ զայնք է, նոյնքան այ դերասանուհի է բռնի մտնելն գեղեցիկ արտում և որքան դերակատարութիւնը կը համարատեսչան: Տոննա Աննայի զգայուն արձուականարքանք:

ՄԱՐԳ-ՀԱՆՐԻ ՄԵՆԿ

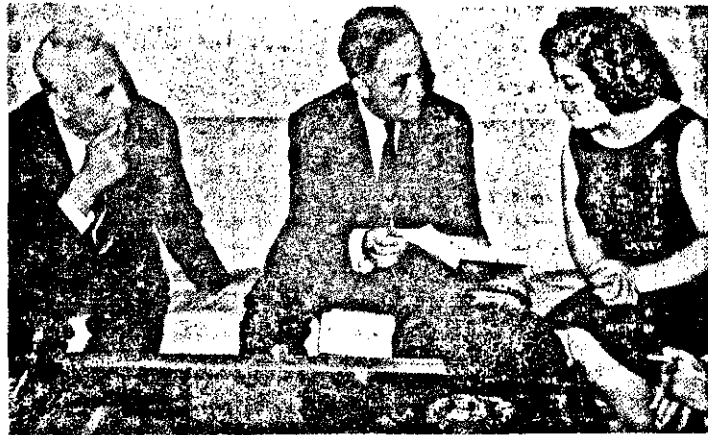


Պ. ժորժ Մաստէ (աջին) կը յանձնէ շքանշանը ժորժ Սարգիսեանին

Այս տարի, Յուլիսին, Լիբանանի Հանրապետութեան Նախագահ Ն. Վ. Եարլ Հելուի հրամանագրով՝ Մայրիներու Ազգային կարգի շքանշանով պարգևատրուեցաւ Համազգայինի Թատերասերներու Գասպար Իփէկեան խումբի ղեկավար եւ դերասան ժորժ Սարգիսեան, Լիբանանի մէջ քատրոնի տարածման ու արուեստի մակարդակին բարձրացման համար իր ցուցաբերած մեծ եռանդին ու ամսակարկ նուիրումին համար, ինչպէս կը ծանուցանէր հրատարակուած հրամանագիրը:

Այդ առիթով, Համազգայինի կեդրոնական վարչութիւնը Նըշան Փալաննեան ձեռնարանի պարտէզին մէջ սարքեց յատուկ բնորոնկութիւն մը, որուն ներկայ էին Պետական երեսփոխաններ՝ Մովսէս Տէր Գալուստեան եւ Անտրէ Թապուրեան, Ասաջնուրդ Արքազունը եւ անլի բան 300 հրաւիրեալներ: Ընդունելութեան ընթացքին, լիբանանեան կառավարութեան ներկայացուցիչը՝ Գեղարուստից Նախարարութեան տնօրէն Պ. ժորժ Մաստէ յանձնեց շքանշանը հայ բեմի վաստակաւոր գործիչին:

Այնուհետեւ խօսք առին Համազգայինի կեդրոնական վարչութեան կողմէ Սիմեոն Վրացեան, Թատերասերներու կողմէ՝ Սուրէն Եանթ, իրանի լիբանանեան դեսպան Ապտէլ Ռահիման Ատրա եւ ժորժ Սարգիսեան: Այս առիթով Պր. Անտրէ Թապուրեան 1000, իսկ Համազգայինի Պէրթաքի վարչութիւնն ու Հ. Մ. Ը. Մ. Ի Երջ վարչութիւնը 500-ական լ. ոսկի նուիրեցին Պօլրն-Համալստի Համազգայինի քատրոնի շինութեան ֆոնտին:



*Մովսէս Տէր Գալուստեան, Սահա Աբլ եւ Լուիզա Պոզապլեան*

Բանաստեղծ Սահա Աբլի կողմէ հաստատուած եւ ամէն ամիս, Լիբանանի մէջ յայտնուող արուեստագէտներէն մէկուն շնորհքը պսակող «Սահա Աբլ» մրցանակը, Օգոստոս ամսոյն տրուեցաւ անուանի երգչուհի Լուիզա Պոզապլեանին:

Երկուշաբթի, 9 Օգոստոս 1965, կէսօրին, Լիբանանի Մամլոյ Սենտիֆայի կեդրոնատեղիի սրահին մէջ տեղի ունեցաւ մրցանակին յանձնումը:

Ներկայ էին Պետական երեսփոխան Պ. Մովսէս Տէր Գալուստեան, Պապլեի փառատօնի նախագահուհի Տիկ. Էմէ Քիթթանէ, բանաստեղծ Սահա Աբլ, Մամլոյ Սենտիֆայէն Պ. Զուհէյր Օսէյրան, ինչպէս նաեւ մամլոյ ներկայացուցիչներ եւ արուեստագէտներ:

Բանաստեղծ Սահա Աբլ խօսք առնելով դրուատեց հայ երգչուհիին շնորհները եւ մեր ժողովուրդին ստեղծագործ կարողութիւնները:

Ինչպէս Տոննա Աննայի դերը կատարած ատեն, նոյնպէս եւ «Սահա Աբլ» մրցանակը ստացած ժամանակ, լիբանանեան մամուլը մեծ խանդավառութեամբ տրամադրեց իր սիրահանները Լուիզա Պոզապլեանին:

Մեծ բանաստեղծի անունին կապուած այս մրցանակը, Լիբանանի մէջ արուեստի զարգացման բախի տալու իր առաջին նպատակէն անկախ՝ կշի՛րս ունի ու կը համարուի արուեստագէտի մը տաղանդը նուիրագործող լաւագոյն գրաւկաններէն մէկը:

# ՅԱՄԱՅ

Ո Ր Թ Ն Ի Ր  
Հիմնադիր՝ ՇԱՍՏԻՍ ՄԻՍԱԿՅԱՆ

## ... ԵՒ ՄԵՐ ԳՈՒԷՆ

«ՅԱՄԱՅ», իբր հրատարակութեան քառասնամեակին առիթով, Օգոստոս 1-ի թիւը ամբողջութեամբ նուիրած է... «ՅԱՄԱՅ»ին: Հ. Յ. Դաշնակցութեան Արեւմտեան Եւրոպայի կեդրոնական կոմիտէի պլէնիի խօսքով կը բացուի բացառիկը, ուր յօդուածներ ունին Եւրասիոյ Լարդոսի, Եւրասիոյ Եւրոպայի, Արեւի Գափաղեան, Եւրոպայի Լաւրիան, Կարս Գէորգեան եւ Լուսաւոր Նիկողոսեան: Ողջոյնի խօսքը, ինչպէս նաեւ յօդուածագիրները երախտագիտութեամբ կ'անդրադարձան թերթին կատարած դերին, որ բառին իրական առումով առաջնական եղաւ Փրանսական դադրութիւն կամար:

Մեծ Եզեռի եղերական Յիսնամեակէն ետք, եթէ հայունը մեր ժողովուրդին վերականգնելու բնազդն ու կենսունակութիւնը վկայող լուսաւոր գործերու 20, 30, 40-ամեակները, պիտի անդրկոյնեց խանգաղաւոր բազմաթիւ իրադրութեաներու, որոնց կարգին առաջնակարգ տեղ զբաղեցնէ «ՅԱՄԱՅ»:

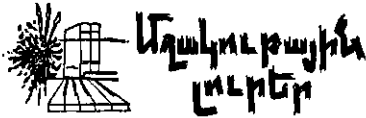
Ազգիական Եզեռի վերադարձ, Հայաստանի Հանրապետութեան անկումին նեանեանցով գաղթեալ տարազնուած ու երրորդ մեծ կարուստէն՝ Աթաթուրքի թրքութեան մագապուած ազատած մեր ժողովուրդի արեւմտեան նախաձեռնին մնացորդացը՝ երկրի երկիր կը փոխադրուէր ամէն ուր եւ նոր ապաստան կը փնտռէր Արեւելքի թէ Արեւմուտքի մէջ: Եւրոպական ցամաքամասին վրայ ինկողները ընդհանրապէս իրենց բախար կը փորձէին ազատ Փրանսայի մէջ: Տասնեակ կողքաւոր Հայեր կառուցուած էին Հոն, Թուրքի հիշողը ցրուած երկրին շորս ծագերուն, աւուր կայի կամար, կարուած իրարմէ, կառուցական կեանքէ, ազգային կենսականներէ: Մեկը պէտք էր ու միջոց զը պէտք էր, որ Հաղորդակցութեան կապեր կատարուէր, ուստի կ'ամադրէր, նոր ուսեր ստեղծէր: Այդ մէկը լրացական առաջնակարգի վարժ, գրական առաջը ընազդով սծառ-

լած, ցեղին ստանալները ժողովին վրայ կրած եւ անոր երիտասարդ գաղափարախօսներէն կաշուրուող Մ. Միսաքեանը եղաւ, ու միջոցը՝ թերթը, հիմնադիր-խմբագրին ոգին, կամքը եւ ընթացքը խորհրդանշող յատկանշող անունով մը՝ «ՅԱՄԱՅ»:

Այս ժամանակութեամբ, 1925 Օգոստոս 2-ին սկսաւ լոյս տեսնել «ՅԱՄԱՅ» եւ ստեղծուած ծառայութեամբ լեցնելու կար ու սրբազան կերտով զը առաջ տարաւ դործը: Ենթոյնի իբր խմբագրին սաք խառնուածքին ու արթուն մտքին՝ երիտասարդ լուսնի զը բերու ան մեր հրապարակագրութեան մէջ եւ ստեղծեց իբր դարձող: Մեր հայրենիքին մէջ, Մեծազանցին մէջ, գրականութեան ու հանրային կեանքին մէջ տարածուած ու խորթ բաներուն դէմ տեսական պայքար զը բացաւ ու Հայրենիքին մէջ ու Հայրենիքին դուրս մեռք բերուած յաղթական գործերով խոնգալուած սրբկեցուց տարազնու բազմութիւնները: Եւ զաւ անինայ ցննազատութիւններու ատեն, ինչպէս բուխ՝ մեծագործութիւններու դիմաց: Աւելցաւ իմաստութեամբ լեցնուած ու չեւթութեամբ թաթաւուած կարուկ ու մը, ու ամէնէն կարեւորը՝ «ՅԱՄԱՅ» ստեղծեց իբր երիտասարդութիւնը: Գործարկելով հաներեւ միւս բարձր յատկութիւններուն առջեւ՝ մենք զուէն կու տանք այս վերջին արժանիքին: Մեր անունին նեա տանուած շորս տիրական դէմքեր կը ներկայանան մեր մշտեղն ու ասանջարսէն աւելի թիւ մը կը ներկայանեն այն անները, որոնք գրի կը լարեն այսոր շորսին իբր տուած սնունդին: Արտասահմանի իրաքանչիւր թերթ կրնայ նուիրական գործ մը ըրած ըլլալու գոտուականութիւնը ապրիլ, բայց ամէն թերթի տրուած չէ սերունդ ստեղծած ըլլալու երախտագիտութիւնը վայելի: Այդ սակաւաթիւներէն եղաւ «ՅԱՄԱՅ»: Յարգանք անոր ստեղծած ոգիին, սերունդին, եւ ողջոյն՝ գոռանամեակին:

Գ. Մ.





ՔԱՆՎԱԿԱԳՈՐԾ ՍԹԻՎԸՆ ԿՈՎ

Տեր եւ Տիկին Լիմոնի եւ Սմբատ Աւագեան-Յերու ազնկցութեամբ, ամերիկացի հայակաւոր բանակագործ Սթիվըն Կոլ այցելած է «Ասպարէր» խմբագրատունը:

Սթիվըն Կոլ քանակաւ է ամերիկացի մի քանի անխաղաղներու եւ մեծ շէֆերու կիսանդրիները: Ան Ակարած է Պաս. Սոզոման Թեկիլի-Կանի մեծադիր Ակարը, որ ցուցադրուած է Մայիս 28-ին, ուխտագնացութեամբ օրը, Ֆրեզոյի Արարատ գերեզմանատան մէջ, Սոզոման Թեկիլի-Կանի շիրիմին վրայ:

Սթիվըն Կոլ այժմ մտքն աւելի վրայ կը քան-դակէ հայոց ազգային հերոս՝ Սոզոման Թեկիլի-Կանը, որուն հանդէպ մեծ յարգամբ ու հիացում ունի հայակաւոր բանակագործը:

ՌՈՒԲԷՆ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆԻ ՆՈՒԱԳԱՀԱՆՏԵՍՆԵՐԸ

Մանօթ երաժշտագէտ եւ խմբավար Ռուբէն Գրիգորեան, որ աշխարհի առաջին կնոջական նը-ւազախումբը կը ղեկավարէ, Յուլիս 12-էն մինչ-ըն Յուլիս 30, (բացի Հինգշաբթիէն) Պոսթընի «Էսթիմաբլի Հայ Շէջ» ամսանախն արժէքն մէջ, նուազանդէսներ տուած է:

«Պոսթըն Մշակչի Հերբլա» Յուլիս 11 թիւով երկու պատկերազարդ էլ նուիրած է նուազա-խումբին եւ անոր ղեկավար Ռուբէն Գրիգորեանի, որուն մասին կը զբէ մէջ այլոց:

«Գրիգորեան, 1982-էն ի վեր, երբ Պոս-թըն հաստատուեցաւ, զարմած է ծանօթ չէր ղե-կավար մը եւ Արթըր Ֆրեյզը ղեկ գաղտնիորդ-ներուն մէջ առաջիններէն էր:

«Գրիգորեան երաժշտութեան փրփոնջօր է Պոսթըն Պոստընի ղեկավարի մէջ, ուր կ'ուսուցա-նէ նուազախումբ, երգչախումբ, սենեակի երա-ժշտութիւն, ինչպէս նաեւ շուքուկը:

«Մշակչի Հերբլա» յիշէն ետք, թէ Գ. Ռ. Գրիգորեան ղեկավարն է Ս. Ստեփանոս Հայոց. Առաջնական կրթութեան ղեկավարն էր զարգաց զատի եւ «Գո-միտաս» կրթչախումբին, կը յայտնէ նաեւ, թէ

ան երաժշտական ընտանիքի մը կը պատկանէ: Իր մէջ եղբայրը՝ Հերբ շուքուկեան է Միլիտար-կոն Սիմֆոնիկի մէջ, իր պատկեր՝ Լեան, 20 տա-րեկան, դաշնակի մենաստաղդ է եւ յաճախ կը նուազէ Պոսթընի բեմերուն վրայ: Իր արեւելք՝ Գրիգորեանի նկարիչ է: «Վերջապէս, մէկը պէտք է ունենալ», ըսած է Գ. Գրիգորեան:

ԳՈՒՋՈՒ ԿԸ ՎԵՐՍՏԵՎԵՆ ԱՇԽԱՐՀԸ

Այս վերագրին տակ փարիզի «Եւրոպէի Լիթը-րէր» գրական հանդէպն մէջ աշխատակից մը կը գրէ Գառուի (Գառուի Զուլուստան) վերջին ցու-ցանակէի մասին:

«Լա Կրավիւր» պատկերասրահը մերկայիս կը ցուցադրէ Գառուի փորագրուած եւ վիճարուած գործերը: Հարիւր բաներից շատերն են վը-բայ՝ միայն հինգ հատը պղծանքի վրայ փարագը-րուած են: Ընդ է որ Գառու առաւելագուց մշա-կած է վիճարագրիւնը (լիթոգրաֆիկ) այն օրէն ի վեր որ գայն գտած է, տակից ստանդարտ ա-րի առաջ: Արդէն վարպետ մը այս սեռին մէջ, ան կրցած է օգտագործել բոլոր կարելիութիւ-նները, գրքս կ'ընծայէ անոր «Կրավիւր» համե-լու համար երանգային գործնական ցրտաբիւ-ններ:

Փորագրչին մերջնուցը տարբեր չէ Յարի-լի մերջնուցին. մենք հաս տլ կը գտնուինք Գառուի տիկնոջի կերպովն մէջ, գրաւուած անկէ, խոլած շափազանց առօրեայ իրականու-թեան մը, որովհետեւ, կայ Գառուի անփական աշ-խարհ մը, յորմուած խառնաման, աւել, ցցուած գիծերով, թեթեւ՝ ինչպէս տրեւում տակ սոքոյի ոտայնի մը թեթեւը եւ որոնք բազադրուելով կը ստեղծեն բնակարանը, շէնքեր եւ սնունդ:

Հոն ուր կը համոզի Գառուի մայրամբը, ք-րակամութիւնը կը գտնուի իրաւ ըլլալէ, միշտ մերկայ անշուշտ, բայց տարբեր: Գրանքն որ վը-նտիկ կ'ըն, կը ճանաչուի քաղաքը, բայց այն տարօրինակ զգայնութեամբ՝ որ մեզ կը վրայով երբեմն, քէ տեսած ենք համ, բայց ժամանակի մը մէջ՝ գոր շնք յիշեր:



Միանազանի կարու մը կայ Գառուի մէջ, թերեցած առանց քանաչափեամ աշխարհի մը. օնորդատուած չափազանց անբերնի միջակա-մարտնէ մը: Ինչպէս գորակամ փոքր կ'ընդհը-

ներու մէջ, ուղղանայեաց գիծերն են որ կու տան իրենց շնորք Գաղտնի մկարներում: Օր մը կ'ըսէր ինձի՝ որ կը շանայ իրենք ինձն իրենց մեկն, իրենց քանձրութեան մէջ, ընկելով շատ մը նշգրիտ՝ բայց իրեն համար անկատար շէքիւնքներ, որոնք անգաղտնար կը փոփոխուին, կ'այլակերպուին, երեսակայութեան մէջ կը գտնուին եւ կ'ըլլան աւարտում գործը:

Անշուտ առիկա է որ ամենէն աւելի կը յազդէ զիս Գաղտնի տրուածին մէջ, կարգաւորութիւնը՝ զինքը վերադարձ տշխարհը երաշխայնելու պարտաւորութեան քառորդի մը, տեսարանի մը՝ ուղղակի իրեն յատուկ լայնով, որ զայն կը շանայ երազի տարածութիւններում:

**ԱՆՆ ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ԵՐԵՒԱՆԻ ՄԷՋ**

*Ամերիկահայ ծանօթ երգահան Ալան Յովհաննէս (Յուզաքեան) վերջերս Երեւան այցելած եւ խանդավառութեամբ արտայայտուած է հազ երգահաններու նոր ստեղծագործութեանց ծանօթ: Ալան Յովհաննէս, այս առթիւ Հայաստանի Գրականութեան եւ Արուեստի Քննադատական Կոմիտէին է իր 140 գործերուն թնադրերը:*

**ՓՐՈՑ. ԵՂ. ԻԹԻՒՆՆԵՐ**

Հայ Մշակութային Հիմնարկի Պրեզիդէնտը Գրականութեան յանձնարարի ժուրնի, այս տարի միասնաբար իր մրցանակին արժանի դատած է փրոֆ. Եղաւար իւրիւնանը, շնորհակալ գնահատելով յիշեալին շնորհաբարտութեանը նախնական հատորը եւ գործերը:

Փրոֆ. Իւրիւնանի շնորհաբարտութեանը գործին առաջին հատորը լայն սեռած էր 1962ին, շնորհաբարտութեան մէջ փորձագիտական Առաջնութեան յարազրակ եւ երկրորդ հատորն ալ պիտի հրատարակուի մտերմ շնորհաբարտութեանը հարազրակ:

Եղ. Իւրիւնան, շնորհակալութիւնները յայտնելով ժուրնի նախագահ Միքայելի, ժուրնի անդամներուն եւ ներկայութեան, յայտարարած է, թէ հայ նորարարականութեան իր գործակցութիւնը համարուած էր համայնական, շնորհաբարտութեանը հարազրակ իր հարազրակները, որոնք յարգած են իրենց մեկնարկները և նորարարական իրենց հարազրակները եւ փոխանցել

զայն Արեւմտեան: Անոնց գործը մեծ ազդեցութիւն գործած էր Արեւմտեան Ռուսիայի Գաղտնի գեղարուեստին վրայ:

Փրոֆ. Իւրիւնան յայտարարած է, թէ հայ նորարարականութեան անկիւնը վարպետները եղած են կարծես անտարբեր (սքեթչուիստներ), եւ ներկայիս մեր պարտականութիւնն է շարունակել իրարանցիկութեան տարին նորարարականութիւններու սահմանուած հետազոտութիւնները եւ հաստատել իրենց յիշատակարաններու մեծագրութիւնը (մեթոդաբան), նորարար յարգութիւնները եւ պահպանել մտանցն ներկայ Հայաստանի սահմաններէն դուրս լինուած նորարարական գիտի գործերը:

**ԵՐԳՉՈՒՆԻ ԵՎԸԼԻՆ ԳԱԶԱՆՆԵԱՆ**

*Ամերիկահայ շնորհաբարտ իւրիւնանի Յովհաննէս, յարազրակ իրենց աւարտելով Պրոֆ. Եղաւարի Երաշխարհի ծանօթագրութիւնը, ստացած է երաշխարհի պատկառելի տարածանք:*

Օր. Գաղտնիան այս առթիւ Երաշխարհի երգահաններուն սրահին մէջ սուսն է փայլուն երգահանի մը, ի ներկայութեան խոստովանելով փրոֆ. Եղաւարի եւ շնորհաբարտութեան եւ շնորհաբարտութեան մէջ Հայազգի արուեստագիտական երգած է անգլերէն, իտալերէն, Ֆրանսերէն, շնորհաբարտութեան եւ հայերէն լեզուներով, Մոսկովի, Շուտերի, Պրամի, Պրիլի, Վերտի, Շուտերի, Կոմիտասի եւ Գրիգորեանի գրականութեան կտորներէն, որոնք իր հիմնադր ծանօթ եւ անթերի մեկնարկներէն եւ առաջնութեան շնորհաբարտութեան են յարազրակ երգահաններուն:

**ՇԱՐԼ ԱԶՆԱՒՈՒՐ ՓԱՅԼՈՒՆ ԳՈՐԾԻ ՄԸ ԵՒՄ ՏԻՐԱՑԱԻ**

Շնորհաբարտութեանը Լրատարակչական ընկերութիւնը իր գործերուն արժող երկարակող յանձնած է հայ երկրի երգիչ Շարլ Ազնաւուրի եւ իր հետաքրքիր՝ երգահան Ժորժ Կառլանցի:

Պէր Փլաշնար ընկերութեան տէրը, տիկին Պարիլի, ընկերութեան մէջ ունեցած հարիւրի 40-ի իր քառիկը 100 հազար աւարի փոխարէն յարգած է Ազնաւուրի եւ Կառլանցի:



## ԲԱԳԻՆ ԿԸ ՆՈՒԻՐԵՆ

● Լոս Անճեյլըսէն Ռուսմանահայերու «Բաֆֆի» հայրենակցական վարչութիւնը, մէկ տարուան «Բագին» կը նուիրէ Գալիֆօրնիոյ մեծագոյն համալսարաններէն U. C. L. A.-ի մասնաւորաբանին:

«Բաֆֆի» հայրենակցականը «Բագին»ին բաժանորդագրուած է նաեւ իր սեփական գրադարանին համար:

● Լոս Անճեյլըսէն, ընկեր Սիմոն Ղարիպեան, մէկ տարուան «Բագին» կը նուիրէ Կարօ Ինճինեանի:

● Պրն. Երուանդ Ֆրմտրցեան մէկ տարուան «Բագին» կը նուիրէ Պերկլիի համալսարանին:

---

## ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՄԲ ՍՏԱՑԱՆՔ

● Տոբ. Վիգէն Սասունի 100 տալար կը նուիրէ «Բագին»ի ֆանսին:

---

## ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՄԲ ՍՏԱՑԱՆՔ

● «ԿԸ ԽՆԴՐՈՒԻ... ԽԱՉԱՁԵՒՆԵԼ» (Հայոց երգիծական պատմութիւն) Ս. Սիմոնեան:  
Գին՝ 2.50 Լ. Ոսկի: